HET LAND VAN AALST

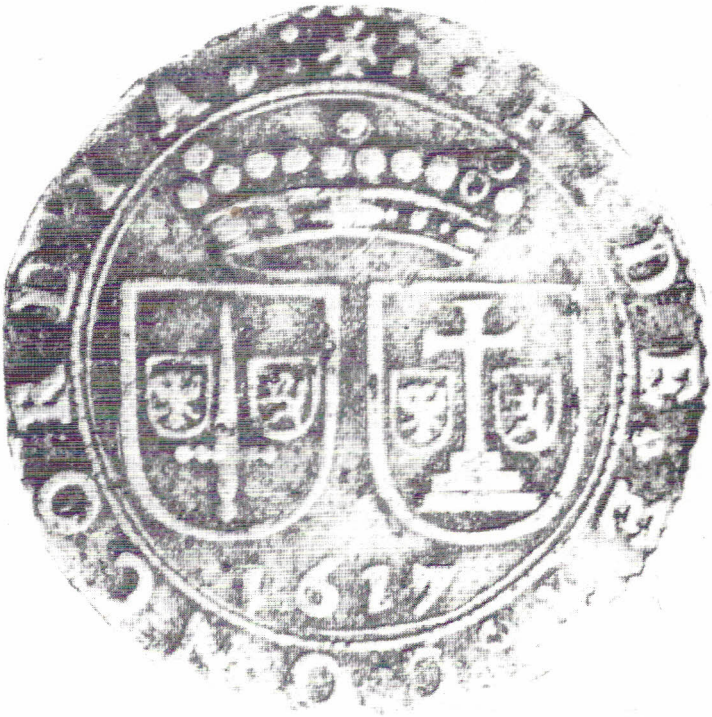

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van Vlaamse Gemeenschap, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Stad Aalst en Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: € 17 - Steunende leden: € 25 - Beschermende leden: € 35
Te storten op rek. BE33 3930 3032 7646 van Het Land van Aalst, Asserendries 118, 9300 Aalst

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en + Luc De Rijck (1980-1984).

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Lieve De Mecheleer (verslaggever), Luc Geeroms, Michel Igual Pacheco, Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme (beheerder), Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie en website), Wilfried Vernaeve (bibliografie).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Mieke Van Damme, Asserendries 118, 9300 Aalst
tel. 053 21 63 30
e-mail: vdmieke@skynet.be
Redactiesecretariaat en toezending kopij:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. 054 33 73 27
e-mail: dirkvandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: hetlandvanaalst@telenet.be
Website: http://www.hetlandvanaalst.be

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Krokusstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

HET LAND VAN AALST

Jaargang LXVII - 2015

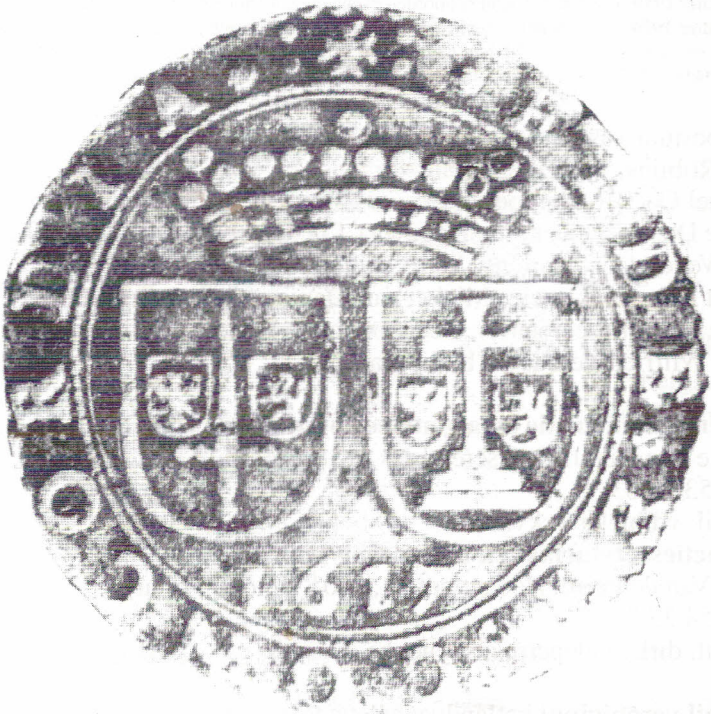

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van Vlaamse Gemeenschap, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Stad Aalst en Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: € 17 - Steunende leden: € 25 - Beschermende leden: € 35
Te storten op rek. BE33 3930 3032 7646 van Het Land van Aalst, Asserendries 118, 9300 Aalst

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en + Luc De Rijck (1980-1984).

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Lieve De Mecheleer (verslaggever), Luc Geeroms, Michel Igual Pacheco, Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme (beheerder), Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie en website), Wilfried Vernaeve (bibliografie).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Mieke Van Damme, Asserendries 118, 9300 Aalst
tel. 053 21 63 30
e-mail: vdmieke@skynet.be
Redactiesecretariaat en toezending kopij:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. 054 33 73 27
e-mail: dirkvandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: hetlandvanaalst@telenet.be
Website: http://www.hetlandvanaalst.be

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Krokusstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

Bij de 67ste jaargang

Zoals de lezer in dit nummer 1 kan zien, starten we met een vierdelige reeks van Marc Uyttersprot over Aalst en WO I. Marc heeft de verslagen van het dagblad Vooruit over de eerste maanden van de oorlog te Aalst samengebracht en geannoteerd. Deze verslagen geven niet alleen inzicht in de krijgsverrichtingen, maar geven vooral een goed beeld hoe de plaatselijke bevolking toen geïnformeerd werd. In dit nummer verschijnt het tweede deel van de bijdrage van Romain John van de Maele over de Dendervervuiling en de milieuprotesten daartegen. In het volgende nummer zal deze milieuhistorische studie afgerond worden. Geert Van Bockstaele en Dirk Van de Perre brengen in dit nummer elk een kunsthistorische bijdrage, de eerste over de Geraardsbergse schilder Bert-de l'Arbre, de tweede over een pas ontdekte ontwerptekening van de Mechelse beeldhouwer Theodoor Verhaegen voor een altaar in de Ninoofse abdijkerk.

In nummer 2 zal vooral aandacht besteed worden aan de Geraardsbergse Sint-Bartholomeuskerk. Vijfhonderd jaar geleden kwamen de relieken van Sint-Bartholomeus van Sint-Martens-Lierde naar Geraardsbergen. Liesbeth Cock wijdt een artikel aan het schrijn en Dirk Van de Perre brengt nieuwe inzichten aan over de geschiedenis van deze Bartholomeuskerk vóór 1515.

Traditioneel zal in nr. 3 onze jaarlijkse bibliografie van het Land van Aalst staan. Marcel Cock brengt in nummer 4 een tweede artikel over de Mariaverschijningen te Onkerzele. Van Frans Verdoodt is een bijdrage gepland over de rol van de Ninoofse Roelanders in de Daensistische beweging. Verder mogen we in deze of volgende jaargang nog artikelen verwachten van Geert Van Bockstaele over de Nederbrakelse schrijnwerkers- en architectenfamilie De Staercke (einde 18de eeuw), van Dirk Van de Perre over de relatie tussen de toponiemen Sint-Antelinks en Ransbeke, van Georges Vande Winkel over de weggevoerden tijdens WO I in het kanton Ninove, van Otto Van der Haegen over een familielid die als Ninoofse textielarbeider naar Duitsland emigreerde, daar opklom tot textielondernemer en van wiens nakomelingen iemand Zeppelinpiloot was, die tijdens WO I bij Gent verongelukte. Marc Uyttersprot werkt aan een artikel over Duitse immigratie in de 19de en begin 20ste eeuw naar Aalst. Tussendoor worden nog enkele kleinere bijdragen voorzien. Zoals altijd zorgen we voor variatie en kwaliteit.

Onze vereniging aan de eer

Op 31 januari 2015 werd voor de 17de maal de Frans De Potter-Jan Broeckaertprijs uitgereikt te Gent in het prachtige kader van de vernieuwde bibliotheek van de faculteit Wijsbegeerte en Letteren. De laureaat was ditmaal onze reactiesecretaris Dirk Van de Perre. Deze prijs wordt tweejaarlijks toegekend door de negen Oost-Vlaamse Kringen voor Geschiedenis. De prijs bekroont de loopbaan van een verdienstelijk historicus. Voor 2014 werd door ons bestuur Dirk Van de Perre voorgedragen, sinds 1988 lid van het bestuur en sinds 1990 redactiesecretaris van het tijdschrift. De laureaat heeft meer dan 100 wetenschappelijke publicaties op zijn naam. Hij is na Jozef De Brouwer (1983) en Geert Van Bockstaele (1997) het derde lid van ons bestuur die de prijs ontvangt. Dit hoge aantal laureaten bewijst de aanwezige kwaliteit in ons bestuur over de vele jaren heen.

Op de foto links de laureaat Dirk Van de Perre, rechts de voorzitter van het Verbond van de Oost-Vlaamse Kringen voor Geschiedenis, Leo Pée. Beiden houden het getuigschrift van de prijs vast, waarop de ijzeren voetgangersbrug van Pollare prijkt, in 1979 bedreigd, thans een beschermd monument in een beschermd dorpsgezicht, dank zij de inzet en het historisch onderzoek van de laureaat.

DE EERSTE VIJF OORLOGSMAANDEN IN AALST VOLGENS DE VERSLAGGEVERS VAN DE KRANT *VOORUIT*

Deel 1. Het voorspel (zaterdag 22 augustus donderdag 24 september 1914)

Marc UYTTERSPROT

1. DOELSTELLING, METHODIEK EN BRONNEN[1]

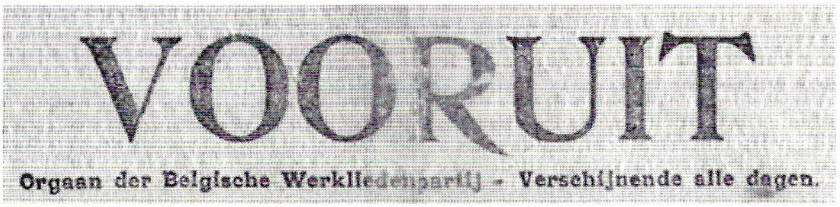

Titel van het dagblad Vooruit in 1914.
(illustraties verzameling auteur, tenzij anders vermeld)

We vergelijken de berichtgeving over de Duitse inval en de eerste oorlogsmaanden van 1914 in Aalst, zoals die gepubliceerd werd in het dagblad *Vooruit* met andere reportages verschenen in de Aalsterse kranten.[2] Daarnaast bekijken we hoe het verhaal in de latere historische literatuur is weergegeven.

Het socialistische dagblad *Vooruit* is niet alleen een nationale bron, maar in onze ogen ook een belangrijke bron voor Aalst en zijn omgeving. Hiervoor zijn twee argumenten aan te voeren. Vooreerst is *Vooruit* de enige krant die het oorlogsrelaas uit Aalst - en uit andere steden en regio's - onmiddellijk na de feiten uitvoerig rapporteerde door zijn netwerk van lokale correspondenten. De hier gebrachte verslagen uit *Vooruit* lijken op een dagboek, bijeen geschreven door de rapporteurs. Zoals gebruikelijk in de dagbladpers blijft de opsteller van de verslagen

1 Met dank aan Jeroen Meert en Michel Igual (Stadsarchief Aalst) en Dirk Van de Perre voor de kritische opmerkingen en het aanleveren van illustratiemateriaal.
2 We raadpleegden het dagblad *Vooruit* in het AMSAB-Instituut voor Sociale Geschiedenis (Gent), op microfilm. Een woord van dank aan leeszaalpersoneel en in het bijzonder aan Luc Lievyns voor de puike service. Ondertussen is *Vooruit* raadpleegbaar via www.warpress.cegesoma.be.

vaak onbekend. Ten tweede verscheen *Vooruit* regelmatig, dit in tegenstelling met de Aalsterse plaatselijke bladen. Als op 12 oktober het Duitse leger Gent binnenviel, vielen kort daarop de Gentse drukpersen stil. Na enige aarzeling besloot de socialistische partijleiding te voldoen aan de Duitse censuureisen en vanaf 28 oktober was *Vooruit* opnieuw ter beschikking. De oplage steeg spectaculair, na een jaar al met 13.000 exemplaren.[3] Het dagblad *Vooruit* bloeide als nooit voordien of zoals de Duitse soldaat en sociaal-democraat Wandt het verwoordde: *Hij verscheen frisch en vroolijk en nu het een artikel na het ander, dat destijds door de gevluchte Belgische Censuur verboden werd. Twee dagen na de bezetting van Gent door de Duitschers beweerde het blad nog, dat Duitschland niettegenstaande zijn succes toch zou verslagen worden.*[4] De Aalsterse kranten daarentegen kenden geen doorlopende oplagen. *De Volksstem* kende een korte onderbreking tussen 5 en 9 september en had vervolgens geen editie meer tussen 26 september en 2 november 1914. Het laatste nummer van het jaar 1914 van *De Denderbode* dateert van 20 september met het laatste deel van een dagboekrelaas met de titel *Rond den Oorlog.*[5] Het volgende nummer verscheen pas op 22 mei 1915.

Een bijkomend argument voor het publiceren van het oorlogsrelaas in het blad *Vooruit* is het gegeven dat het in het verleden weinig of niet geraadpleegd werd. Een uitzondering hierop is Boon in zijn werk over Daens. Het is een bron met een eigen benadering van de feiten. Terwijl in de andere kranten de verslaggevers geen persoonlijke noten in hun rapporten aanbrengen, stellen we vast dat Alfred Nichels en andere verslaggevers in *Vooruit* daar vrij mee omspringen, door hun persoonlijke betrokkenheid bij de gebeurtenissen. Zij merkten de miserie van de werkloze fabrieksarbeiders, de weerloosheid van de bevolking, het afslachten van vrouwen, kinderen en mannen. Nichels reageerde emotioneel op het bombardement van het Aalsterse socialistenlokaal *Hand aan Hand* aan de Van Wambekekaai (Saskaai) en het beestig afmaken door de Duitsers van zijn schoonbroer liet hem niet onberoerd.

Blijft de vraag waar de verslaggevers hun gegevens vandaan haalden.

3 Een stijging van ca. 85%. Op het einde van de oorlog drukte *Vooruit* 31.000 exemplaren.

4 H. WANDT, *Etappenleven te Gent,* deel 1, (1921), p. 45-46. Gentse bladen die hun publicatie stopten: *La Flandre Libérale, Le Bien Public, Gazette van Gent, Het Vaderland, Volksblad, Het Volk, De Gentenaar, Telegram,* enz. *Vooruit* stopte ongeveer 2 weken. De Duitse soldaat Heinrich Wandt (1890-1965) - pacifist en sociaaldemocraat - verbleef in Gent.

5 Eerste aflevering dd. 6-9-1914 en 2de aflevering dd. 20-9-1914. Beschreven periode: van 31 juli tot 15 augustus (afl. 1) en van 20 augustus tot 31 augustus (afl. 2).

6 L.P. BOON, *Pieter Daens*, Amsterdam, 1971, p. 641 e.v.

Sommigen gaven de indruk alsof ze ter plaatse waren als ooggetuige. Dit kan best zijn, maar bij sommige reportages is twijfel op zijn plaats. Het gaat vaak om verhalen en belevenissen die gewoon werden doorgegeven door ooggetuigen, die eventueel ondervraagd werden door de verslaggever. Of was het net andersom? Of merkte mogelijk de reporter wat en bracht hij de gebeurtenis onder de vorm van een fictief interview.[7] Het zijn de klassieke technieken in de journalistiek.

Sommige reportages, verhalen, mededelingen in *Vooruit* vragen geen verdere vergelijking of meer duiding. Waar nodig annoteren we het verhaal met enkele bijkomende gegevens onder meer over de plaatsbepaling, de feiten en beknopte biografische gegevens over de betrokken personen. We hebben ook getracht de nakomelingen -vaak grote gezinnen- van de dodelijke slachtoffers te traceren. Deze familieleden verloren niet alleen hun steun, hun geliefde, maar zij belandden later in een weinig rooskleurig leven. Het sociaal opvangnet na de oorlog voor deze nazaten van de burgerlijke oorlogsslachtoffers was er een met veel grote gaten.

We behouden de tekst in zijn oorspronkelijke stijl en spelling. Het leest wellicht minder vlot en het is even wennen. Over de gebruikte spelling een kanttekening. De woorden *Duitsch, Duitschers* en *Belgisch,* en alle varianten, staan in *Vooruit* zowel met als zonder hoofdletter gedrukt. We volgen ook de volgorde en chronologie zoals de artikels in de krant zijn verschenen.

Kranten zijn secundaire bronnen voor de kennis van de oorlog, dus ook *Vooruit.* Voor bijkomende vergelijking zijn verder geraadpleegd: *De Volksstem, De Werkman* en *De Denderbode.* De twee laatste bladen komen minder aan bod, omdat ze onregelmatig verschenen en bovendien slechts korte oorlogsberichten bevatten. De drie vermelde bladen zijn typisch Aalsterse kranten, daensistisch of katholiek geïnspireerd. *Vooruit* is een socialistisch dagblad en nationaal georiënteerd. Vóór het uitbreken van de oorlog speelde het socialistisch weekblad *Recht en Vrijheid* in de Aalsterse berichtgeving een niet onbelangrijke rol. Op 11 augustus 1914 meldde *Vooruit* dat *Recht en Vrijheid* tijdelijk stopte. De Aalsterse socialistische verslaggevers waren hun blad kwijt, maar mochten hun berichten nu in het dagblad *Vooruit* publiceren. *Vooruit* beschikte zodoende over enkele Aalsterse correspondenten. Ze werden

7 In de Vlaamse kranten – ook lokale kranten - werd vaak gebruik gemaakt van vertaalde reportages uit Franse en Engelse kranten of tijdschriften. De 'grote' bladen hadden oorlogsreporters het veld ingestuurd.

niet altijd bij naam genoemd, maar het waren Andreas Van der Meirsch, Alfred Nichels die vaak voluit ondertekende of zijn initialen plaatste, Henri Flips en een onbekende R.V. Deze personen beschikten niet over de middelen of mogelijkheden om foto's te maken. Hun bijdragen bestonden alleen uit een geschreven verslag.

We confronteerden de verslagen uit *Vooruit* met een tweede categorie van secundaire bronnen, de historische literatuur over de Grote Oorlog in Aalst verschenen na 1918 [8] In chronologische volgorde van uitgave betreft het:

P. VAN NUFFEL, *De Duitschers in Aalst*, Aalst, 1921.
P. GOOSSENS, L. MEIRESONNE, *Vlaanderen Niemandsland 1914*, Leuven, 2009.
D. MEERT, *Aalst 1914-1918 - Het leven in een stad onder Duitse bezetting*, Aalst, 2012.
D. MEERT, *Aalst 1914-1918 - Aalstenaars als slaven weggevoerd*, Aalst, 2013.
Tussen gemeenschap en geweld. Aalst in de Groote Oorlog 1914-1918. Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling in 't Gasthuys-Stedelijk Museum Aalst, Aalst, 2014.

Hield Van Nuffel een 'dagboek' bij? De kans is groot, want hij had die mogelijkheid. Overigens beschikte hij over tijd om later aanvullende gegevens op te zoeken. Van der Heyden schrijft hierover: ... *wat P. Van Nuffel betreft, zijn werk "De Duitschers in Aalst", verschenen in 1921, geeft waarheidsgetrouw vele feiten weer die zich in Aalst gedurende de eerste W.O. hebben voorgedaan. Oude mensen kunnen dit bevestigen, maar in 1920 dierf noch mocht P. Van Nuffel schrijven over alles wat hij gehoord, gezien of meegemaakt had. Dat heeft hij ons persoonlijk verklaard tijdens de lange gesprekken die wij met hem persoonlijk hadden.*[9]

8 We laten hier het werk van A. Van Der Heyden, *Oorlogskroniek II der stad Aalst - De eerste maal,* uitgegeven in 1984, buiten beschouwing omdat het in feite de herinneringen zijn van een knaap aangevuld met gegevens vooral afkomstig uit het werk van Petrus Van Nuffel. Zie hierover meer in: P. SERRIEN, *Oorlogsdagen*, Antwerpen, 2013.

9 A. VAN DER HEYDEN, *Oorlogskroniek II der stad Aalst - De eerste maal*, Aalst 1984, voorwoord.

2. DE AALSTERSE 'OORLOGSCORRESPONDENTEN' VAN *VOORUIT*[10]

Het is onmogelijk om met honderd procent zekerheid de correspondenten aan te duiden, die verantwoordelijk waren voor de ingeleverde teksten. Ze leverden doorgaans niet ondertekende bijdragen in.

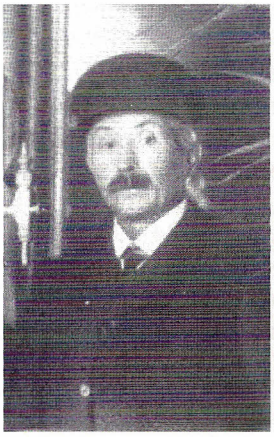
Andreas Van der Meirsch

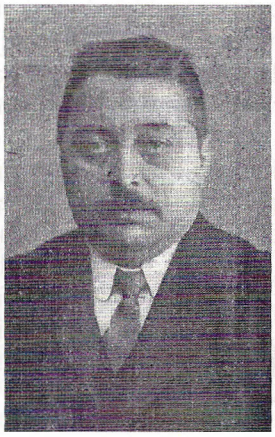
Alfred Nichels

Henri Flips

1. Andreas Van der Meirsch verspreidde in Aalst vanaf 1884 het dagblad *Vooruit* en was gekend als plaatselijk correspondent. Andreas stond aan de wieg van de socialistische partij en haar verschillende organisaties. Hij was geen groot redenaar maar een prima organisator voor concerten en toneelopvoeringen. Samen met zijn vrouw Maria Bombeeck (°Aalst 1862) hield hij vanaf 1896 het Volkshuis *Hand in Hand* aan de Saskaai (Van Wambekekaai) open. Andreas Van der Meirsch werd geboren in Aalst op 19 november 1855 en overleed erop 17 juli 1917.[11]

Hun zonen: Lucas (°Aalst 1884), Karel (Aalst 1886-Aalst 1981)[12], Alfons (°Aalst 1889) en Camillus (°Aalst 1892).

In de periode van augustus tot december 1914 vinden we geen ondertekende teksten van hem terug.

10 M. UYTTERSPROT, *De rode roos in de vuist*, Aalst, 2012.
11 *Vooruit*, 29-7-1917.
12 Karel was vrijwilliger aan het front. Op 7 april 1916 hielden de Duitsers hem aan, voerden hem naar Antwerpen en veroordeelden hem tot negen maanden gevangenisstraf. Pas in november 1918 kwam hij vrij. Zijn vrouw Maria De Groot werd tien dagen later opgepakt en veroordeeld tot vijf maanden opsluiting. Ze kwam vrij op 5 augustus 1917. De Duitsers wisten dat het echtpaar brieven naar het front verstuurde. Als politiek gevangene en oorlogsinvalide werd Karel Van der Meirsch met diverse onderscheidingen vereerd. P. VAN NUFFEL, *De Duitschers [...]*, p. 127.

2. Alfred Nichels werkte sinds 1890 mee aan de ontplooiing en ontwikkeling van de socialistische partij in Aalst. In 1902 werd hij als bestendig partijsecretaris aangesteld. Hierdoor kreeg de socialistische partij in Aalst voldoende leiding en organisatie. Later werd Nichels de eerste niet-katholieke burgemeester van Aalst. Spreekbuis voor Nichels was zijn eigen opgerichte krant *Recht en Vrijheid* waarin hij de uitbuiting en de rechteloosheid van de arbeidersklasse aanklaagde. Net als de gebroeders Daens werd hij door de katholieke tegenstrevers overladen met scheldpartijen en laster. Naast zijn bijdragen in *Recht en Vrijheid* leverde Nichels regelmatig teksten aan het dagblad *Vooruit*. Als verslaggever noteerde hij voor *Vooruit* de oorlogsgebeurtenissen in Aalst tussen 1914-1918.

In 1919 behaalde Nichels de eerste socialistische parlementszetel voor het arrondissement Aalst. Hij bleef deze behouden tot in 1946, werd later gemeenteraadslid (1921-1949) en schepen (1924-1925; 1927-1933). Op 20 mei 1933 stapte hij het stadhuis binnen als burgemeester van Aalst. Op 5 maart 1947 legde hij zijn functie neer, maar bleef verder politiek actief. Alfred Nichels, geboren in Aalst op 5 april 1873, overleed daar op 27 september 1949. Hij was gehuwd met Leontine Matthieu (Aalst 1877-Aalst 1954).

3. Henri Flips was afkomstig van Dendermonde en kwam samen met zijn ouders, broers en zussen in het jaar 1892 in Aalst terecht. In 1896 werd Flips secretaris van de Aalsterse socialistische lotelingenclub en was medestichter van het ziekenfonds, vervolgens werd hij in 1897 de eerste secretaris van de socialistische Federatie van Vakbonden. In 1921 werd hij verkozen als gemeenteraadslid en van 1926 tot 1932 was Flips schepen van Burgerlijke Stand. Hij was medewerker aan het weekblad *Recht en Vrijheid* en publiceerde eveneens in de andere organen van de vakbond.

Henri Flips werd geboren in Dendermonde op 9 november 1878. Als twaalfjarige werkte hij in een fabriek. Op 22 januari 1902 trouwde hij met de landbouwerdochter Joanna-Catharina Van de Meerssche (°1876), breister. Hij overleed op 87-jarige leeftijd in het najaar van 1965 in Aalst.

3. BEKNOPT OVERZICHT VAN DE GEBEURTENISSEN. HET VOORSPEL

Op 28 juni werd in Sarajevo een dodelijke aanslag gepleegd op de Oostenrijkse kroonprins Frans-Ferdinand en zijn vrouw. De moordaanslag was de aanleiding, niet de oorzaak die de Grote Oorlog opgang bracht. De hoofdoorzaak was een strijd om politiek-territoriale, economische en koloniale macht omtrent de "etterbuil" Balkan. Oostenrijk verklaarde Servië de oorlog. Door onderlinge bijstandsverdragen stonden de Europese naties tegenover elkaar. Frankrijk en Rusland steunden Servië. Duitsland steunde Oostenrijk. België en Nederland waren neutrale staten. Het Duitse Keizerrijk wenste vrije doorgang op Belgisch grondgebied om zijn legers naar Frankrijk te sturen. België weigerde de doortocht en de Duitsers namen de vrijheid voor de passage in eigen handen.

Op 4 augustus negeerde het Duitse leger de Belgische grens. Tussen 18 en 25 augustus trokken de Duitse troepen zonder noemenswaardige weerstand door Brabant en bezetten Brussel met de bedoeling zuidwaarts snel door te stoten naar Parijs. Een bezetting van het gebied ten westen van de Dender was geen onmiddellijk oogmerk. De Belgische troepen met de koning hadden zich teruggetrokken in de vestingen rond Antwerpen, dat in een wijde gordel verdedigd werd met de Schelde als rugdekking. Dendermonde lag aan de westelijke onderkant van die gordel. De Scheldebrug had er een groot strategisch belang. Bij de oversteek daarvan konden de Duitsers Antwerpen omsingelen en in de rug aanvallen. Aalst lag niet in die strategische frontzone, maar net daaronder en was dus voor de Duitsers als uitvalsbasis naar Dendermonde belangrijk. Voor de Duitsers was de positie van het Belgische leger rond Antwerpen, dat hun troepen in Noord-Frankrijk in de rug kon aanvallen, een bedreiging. Als gevolg van korte uitvallen van het Belgisch leger besloten zij het Belgische leger in de Antwerpse gordel toch aan te vallen, hoewel ze daarvoor manschappen moesten onttrekken aan hun naar de Marne oprukkende leger. Op 4 september vielen ze Dendermonde aan, dat omwille van de weerstand de dag daarop volledig verwoest werd. Daarna trokken ze zich op hun oude linies in West-Brabant terug om op 16 en 17 september Dendermonde opnieuw kortstondig te bezetten. Enkele dagen daarna op 25 september volgde een uitval van het Belgische leger vanuit de Antwerpse gordel om de posities te Dendermonde te versterken en zelfs dieper de Duitse posities in de Dendervallei tussen Aalst en Dendermonde uit te schakelen. Met

het oog op een nieuwe aanval op Dendermonde en de Scheldeovergang stuurden ook de Duitsers tegelijkertijd versterkingen naar Aalst. Zo kwam de stad op 26 en 27 september plots in een tijdelijke frontlinie te liggen.[13]

Hoe verliepen voordien de gebeurtenissen in Aalst? Het was avond toen op 20 augustus via de steenweg van Ninove de eerste Uhlanen[14] Aalst bereikten. De dag daarop werd de Aalsterse Burgerwacht ontbonden.[15] Duitse medeburgers werden als spionnen beschouwd en aangehouden. In de weken die volgden leidde de beperkte Duitse militaire aanwezigheid tot kleine schermutselingen en geïsoleerde incidenten met groepjes Belgische soldaten, maar tot geen grote gevechten.[16] Het treffen aan de Vijfhuizen in Erpe op 12 september tussen Belgische mitrailleurs en een groepje Duitse soldaten met meerdere doden langs Duitse zijde en met als represaille twee burgerdoden was het zwaarste incident (bericht van 14 sept.). Het opblazen van de spoorwegbrug over de Dender op 12 en 14 september door een Belgische genie-eenheid was de grootste sabotagedaad. Tot 27 september was Aalst geen bezette, maar ook geen door het Belgische leger verdedigde stad. Het lag in een niemandsland, waarin groepjes soldaten van beide kampen korte operaties uitvoerden. Dit verklaart waarom Duitse verkenners en fracties van het Duitse leger zo gemakkelijk vanuit Asse de stad konden binnenkomen, hun wil opleggen en er ongehinderd weer konden vertrekken. Het schepencollege bleef in functie. Na de totale verwoesting van Dendermonde, nam het stadsbestuur echter de voorzichtige houding aan om de Duitsers te ontzien en niet te provoceren. Na 27 september werd alles anders, maar daarover meer in het volgende deel.

13 Voor een strategisch inzicht in de loop van de gebeurtenissen steunden we ons vooral op P. PUTTEMAN, *Bange Septemberdagen. De militaire activiteiten en wandaden van het Duitse leger tegen de burgerbevolking in Dendermonde in de periode van 4 september tot 8 oktober 1914* (Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde, Jaarboek 2013), Dendermonde, 2014.

14 Uhlanen zijn Duitse cavalerietroepen; ze voerden verkenningsopdrachten uit en sabotagedaden achter de vijandelijke linies.

15 De burgerwacht had een semimilitaire functie. De ontbinding ervan, die dezelfde dag ook te Ninove gebeurde, wijst erop dat de burgemeesters de confrontatie van burgers met Duitse soldaten wilden vermijden.

16 Een gedetailleerd overzicht van deze acties vindt men in: M. VERLEYEN, M. DE MEYER, *Augustus 1914 [...]-België op de vlucht*, Antwerpen, 2013. D. MEERT, *Aalst 1914-1918 - Het leven in een stad onder Duitse bezetting*, Aalst, 2012.

4. OORLOGSRELAAS UIT HET DAGBLAD *VOORUIT:* 22 AUGUSTUS - 24 SEPTEMBER 1914

ZATERDAG 22 AUGUSTUS 1914

Van Brussel naar Aalst

Langs de groote baan is het duitsche leger Vrijdag morgend over Assche, naar Aalst getrokken.

Om 7 ure waren ze te Hekelgem (de brabantsche gemeente dichtbij de grens van Oost-Vlaanderen gelegen). Hun voorbij trekken duurde van 7 tot 12 ure. Ontelbare soldaten-wielrijders gingen de troepen vooraf.

Ze sneden de telefoondraden af en deden de tramlijn te Hekelgem springen. Een tram stond juist op de steenweg. De enkele reizigers waren weggevlucht en de soldaten namen uit de fourgon [bagagewagen] *de melkkannen.*

Men heeft te Hekelgem groote slagen gehoord en dat deed de inwoners veronderstellen dat de Duitschers de nieuwe tunnels voor den ijzerenweg Brussel-Oostende deden springen.

De Duitschers te Aalst

Het was rond 10 ½ ure toen het 21ste huzaren en het 10e uhlanen de stad Aalst inreden. Ze begaven zich en bezetten het stadhuis.

Het gros van het Duitsche leger trekt over Ninove en Geeraardschbergen naar Frankrijk. Het gentsche schepencollege had een officier naar Aalst gestuurd om nieuws te hebben over de beweging der Duitsche troepen. Daar werd verzekerd dat het gros der aldaar aangekomen duitsche troepen langs Ninove en Geeraardschbergen zouden trekken. Dat is inderdaad gebeurd.

Enkel een 200 tal duitsche wielrijders zijn de weg naar Lede opgereden; deze zullen dus waarschijnlijk Gent aandoen.

MAANDAG 24 AUGUSTUS 1914

We begrijpen dat er menschen gevonden worden die zeer verbolgen zijn op de Duitschers, omdat zij een hevigen wrok gevoelen tegen Duitschland en zijn bloeddorstigen keizer die het menschenbloed doet vloeien.

Edoch, zij mogen niet vergeten dat de Duitschers die in ons land of stad verblijven[17] *en sedert jaren werkzaam zijn, met ons mede leven, dat die menschen er toch geen schuld aan hebben wanneer een bloedhond*

17 In 1910 leefden te Aalst 129 personen met de Duitse nationaliteit, 73 mannen en 56 vrouwen. Ze waren veruit de grootste groep buitenlanders. *Verslag over het bestuur en den toestand der stadszaken in de jaren 1910-1911*, p. 12.

van een keizer, nu overal, gansch Europa door, wee, honger en de dood zaait. Wat nog ongelukkiger is, dat is, als Belg, door vele menschen aanzien te worden als Duitscher en soms moeilijkheden, geheel en al ten onrechte aangedaan te worden.
Dit is het geval met Ernest Jaeger, wonende in de Koolstraat alhier, die heeft aan de militiewet in België voldaan: hij heeft er zich in Anderlecht uitgeloot. Zulks ten titel van inlichting voor dezen die hem als Duitscher aanzien.[18]

Aan onze lezers
Een paar dagen is ons blad u niet besteld. Dat kwam door het feit dat de administratie van den ijzerenweg te Gent vrijdag de bladen voor Aalst terug stuurde naar de administratie, meldend dat het onmogelijk was bladen voortaan naar Aalst te sturen. Dat moet niet verkeerd opgevat gedacht zijn geweest, want de trafiek tussen Aalst-Gent is niet onderbroken geweest. Onze lezers ontvangen dus heden terug hun blad.[19]

Bevolking op de vlucht. Beeld van de Aalsterse vluchtelingen in het station van Kwatrecht. (verz. Bibliothèque Nationale de France)

18 Ernest Jaëger (°Barmen 28-2-1878; nu stadsdeel Wuppertal, NRW) met zijn vrouw Coleta De Boel (°Brussel-27-3-1881) en dochter Melania Ernestina aan de Koolstraat 76(°Anderlecht 18-8-1901). Ernest was meesterknecht bij Torley. In 1920 verhuisde het gezin naar Wervik. *Tussen gemeenschap en geweld - Aalst in de Groote Oorlog*, Aalst, 2014, pp. 146-150.

19 Ook andere kranten in Aalst hadden problemen. Hun toelevering vlotte evenmin. Enkele krantenbedieners waren gevlucht. Een bijkomend probleem was de dalende oplage en een daling van het aantal pagina's.

DINSDAG 25 AUGUSTUS 1914

Het gerucht loopt dat de Duitschers in de omstreken van Ninove zouden teruggeslagen zijn. Ze zouden zich naar Aalst en Denderleeuw richten.

De Bevolking van het Zuid-Oostelijk deel van Oost-Vlaanderen op de vlucht

... Maandag in den namiddag, zweefde een vliegtoestel boven Aalst en omstreken (men zegde een duitsch) ...

... Zoo hebben wij in Wetteren mannen gezien van Nieuwkerke, Aalst, Erpe, Meire, enz...

ZONDAG 30 AUGUSTUS 1914

Duitschers te Aalst

Op den Brusschelse steenweg hebben eenige uhlanen en wielrijders zich vertoond. Burgers kwamen daar per automobiel toe, en het moet gezegd worden: de duitsche dieven, deden de burgers uit hun auto stappen en weg waren ze ermede, den steenweg naar Brussel op! Het overige der patrouille nam de weg naar Moorsel, langs de Albrechtlaan.

Een soldaat van Aalst ontsnapt uit de handen der Duitschers[20]

Een onzer goede vrienden is Vrijdag nacht tot huis gesukkeld na een marsch van verscheidene dagen. Wij hebben hem ondervraagd:

Hij was gekampeerd rond N. en stond op wacht, gansch alleen in een Bosch gelegen tussen de forten van M. en S. In het begin van verloopen week ving hij een duif in het Bosch, met een bandeken en een briefje aan den poot, waarop hij kon lezen: "Onmogelijk N. in te nemen". Hij had voor opdracht niemand door te laten en opeens verschijnen er vluchtelingen een man, eene vrouw en drie kinderen met een pakje, die hij weigert verder te laten gaan. Zij bidden en smeken: "de stad wordt gebombardeerd, onze huizen staan in brand, we zullen omkomen". Hij laat zich bewegen en de vluchtelingen mogen hun weg voort zetten. Kort daarop wordt hij teruggeroepen en moet met de andere soldaten in 't vuur.

Ze waren met 300 man en na het gevecht waren ze nog met 40 man over: geen enkel dooden hadden ze, maar de overigen hadden een schuilplaats gezocht in het Bosch. Bij den aftocht hadden ze geen enkelen officier meer bij zich, en niemand wist waar ze heen gingen. Zij trokken verder en verder, na opnieuw bij een gezameld te zijn geweest, en ze ontwaarden geen enkele vijand meer. Ze kwamen tussen twee

20 Exclusief voor *Vooruit*.

bosschen en van beide kanten worden ze er beschoten; velen werden weggemaaid. Na zich verdedigd te hebben zoolang mogelijk, kunnen ze met drieën het moorddadig vuur ontvluchten om, na eene lange vlucht doodmoe neer te vallen en als krijgsgevangenen opgenomen te worden. Als dusdanig heeft hij, van wege de Duitschers, veel te verduren gehad, want na ontwapend te zijn, de klederen van hun lichaam gerukt, is hij door de barbaren overschopt geworden en wel zoodanig op de voorbenen, dat hij heden gevoelt.

MAANDAG 31 AUGUSTUS 1914

Twee Duitsche kurassiers geven zich gevangen

Zondag morgend waren wandelaars te Aalst niet weinig verwonderd als zij twee duitsche kurassiers ontmoetten die, eene werkmansmuts op het hoofd, alle voorbijgangers aanspraken. Verder vertelden de twee mannen die zij langs de kant van Mechelen op de vlucht gegaan waren nadat zij hunne makkers met honderden aan hunne zijde hadden zien dood schieten. Zij waren getweeën over gebleven van eene volledige compagnie. Zij hadden hunnen pinhelm op het slagveld verloren en zij hadden klakken gekregen van boerenmenschen die medelijden met hen hadden gehad. De andere soldaat zegde dat hij de andere zeven kinders achter gelaten had. Zij verzekerden dat zij den oorlog verafschuwden, dat zij diegenen vervloekten die hem over Europa geroepen hebben en vroegen niet anders dan een iemand te vinden die hen als krijgsgevangen kon aanhouden en hen aldus van een gewisse dood wilde verlossen. In Aalst was eene krijgsoverheid niet te vinden, maar goedhartige werklieden hebben de twee mannen gerustgesteld en in een burgerhuis wat te eten en te drinken gegeven. Gerust hebbend en goed gevoed zijnde hebben de twee mannen hun hart geopend en op den toon der rechtzinnigheid verteld dat duizenden en duizenden duitsche soldaten zoo ongelukkig zijn als zij er over den oorlog denken zooals zij. Waren er nu een god van rechtvaardigheid voor de armen![21]

WOENSDAG 2 SEPTEMBER 1914

De Duitschers te Aalst - (van onzen briefwisselaar)

Was het verleden zaterdag maar eene patrouille die een onzer politieagenten krijgsgevangen nam en hem verplichtte kiekens voor hem te pluimen – patrouille die door de Belgen op de vlucht was – gister was er reeds een grooter aantal Duitschers dat in onze stad aanlandde, zich vestigde op 't gemeentehuis, baas speelde in de statie, en belette dat er

21 Exclusief verhaal over twee Duitse deserteurs in *Vooruit*.

nog een enkelen trein bollen zou. Het is dan ook niet te verwonderen dat er weldra onder de bevolking een grooten schrik heerschte, die gelukkiglijk weldra kon verdwijnen, want voor het middag was waren al de Duitschers uit Aalst weg.
't Gemeentehuis en 't statiegebouw waren ontruimd en al de duitsche posten die bruggen en wegen bewaakte waren uit Aalst verdwenen.

Erg geweervuur

't Was kort na de middag (12 ½ uur) toen we in de stad nog al een hevig geweervuur hoorden. Elk was verwonderd: de Duitschers waren immers weg. Wat was er gebeurd?
Vier duitsche wielrijders die nog in de stad waren, hadden aan een Aalstenaar gevraagd waar een velomaker woonde. – Dezen leidde er hen heen. Hier vroegen ze te drinken en de velomaker[22] *in de Brusselschestraat die geen bier in huis had, zond hij ze naar eene herberg*[23] *in de gebuurte op de Houtmarkt. Hier dronken zij menig glaasje tot wanneer de gendarmen met eene patrouille soldaten langs daar kwamen. Een geweervuur ontstond en het slot van de rekening was, dat de duitschers de vlucht namen en naar men zegt een gekwetste te hebben.*
Na het gevecht hebben wij ons ter plaats begeven en ooggetuigen zeggen dat het er vreeselijk aan toe is gegaan. Boomen zijn doorboord, vensterblinden door kogels beschadigd, verschillige ruiten verbrijzeld, kogels zijn dwars door de muur gevlogen.[24]

Uit Aalst - Weest kalm

Voor de zooveelste maal, en het kan niet genoeg gezegd worden, raad onzen burgemeester de bevolking aan, kalm te blijven.[25] *Reeds*

22 De fietsenmaker was Dominique Hoevelinck. Hij was geboortig van Denderhoutem en gehuwd met Maria-Joanna Tas, geboortig van Haaltert. Dominique Hoevelinck en Philemon Tas werkten samen in de fietsenhandel. Hun zaak was gevestigd op de hoek van het Begijnhof en de Pontstraat (waar nu het *Volkshuis* staat?). Met Duitse en Engelse onderdelen monteerden ze fietsen onder de merknaam *De Vlaamsche Leeuw*. In dezelfde woning baatte Philemon Tas een lederhandel uit.

23 Felix De Groot (°Aalst 1860) en zijn echtgenote Maria Gislena Ardevel (°Geraardsbergen 1857) baatten een welgekende herberg uit. Het was tijdens de oorlog een lokaal voor de kaatsers. Felix was schrijnwerker van beroep.

24 Een gelijkaardig verhaal maar met meer en andere details is te lezen in *De Volksstem (DVS)* van 2 september 1914. Van Nuffel geeft meer details die ook voorkomen in het werk van Meert. D. MEERT, *Het leven [...]*, p. 16. P. VAN NUFFEL, *De Duitschers [...]*, p. 19-20.

25 Michel Leo Gheeraerdts (Aalst 1837-Aalst 1922) advocaat en nijveraar. Werd in 1896 tot burgemeester benoemd. Wanneer het Duitse leger op 27 september Aalst binnenviel vluchtte Gheeraerdts naar Engeland. Na de oorlog keerde hij terug naar Aalst en trok zich uit de politiek terug. K. BAERT, L. GEEROMS, *Portretten der Aalsterse burgemeesters* 2de uitg. 1988, p. 15-16.

in verschillige steden en gemeenten hebben de duitschers hunne kanonnen afgevuurd, onder het voorwendsel dat de burgers op hen hadden geschoten. De burgemeester herinnert zulks aan de bevolking en verwittigt hun, dat zulke daad heel waarschijnlijk met de dood zou gestraft worden, en de oorzaak zou kunnen zijn, dat de eene of andere wijk der stad zou gebombardeerd worden.
Zijn er ook nog burgers die wapens in huis hebben, dan worden zijn dringend verzocht die in te leveren op het politiebureel.

Blijft in uw huis
Ons Aalstersche volk heeft een zeer slechte gewoonte. Het is verduiveld erg nieuwsgierig en die nieuwsgierigheid belet soms noodzakelijker dingen, en levert zelfs veel gevaar op, voor hen zelf.
Toen verleden week zaterdag de Belgische patrouille de duitsche ging aanvallen en onze krijgsgevangene politieagent ging verlossen, dan was die patrouille vergezeld van zooveel volk, dat het onze soldaten, uit vrees hunne medeburgers te treffen, in de lucht moesten schieten. Zoo hebben de nieuwsgierigen op de Houtmarkt ook eenige minuten in 't grootste gevaar verkeer. Een enkelen kogel verloren vliegen is genoeg om een slachtoffer te maken.
Blijf te huis, burgers, het is noodig.

DONDERDAG 3 SEPTEMBER 1914

Een 'Zeppelin' is over Aalst, Dendermonde en Gent gevaren en heeft te Antwerpen granaten geworpen.[26]

VRIJDAG 4 SEPTEMBER 1914

Te Aalst - Een goede maatregel
De burgemeester heeft een bevel uitgevaardigd waardoor het verboden wordt alcohol te schenken in de herbergen en dezelfde verplichtingen des avonds om 10 uur te sluiten en niet te openen vóór 6 uur 's morgens.

26 *Vooruit* geeft geen verdere informatie. Volgens *DVS* van 3 en 4 september was deze Zeppelin opgemerkt in Gent op woensdagnacht om 1 uur 's nachts. Het luchtschip vloog over Wetteren, Massemen en Oordegem richting Aalst waar het rond 3 uur werd opgemerkt. Vervolgens vloog de Zeppelin over Dendermonde naar Antwerpen en stortte daar een reeks bommen uit op de forten. Later in de morgen verschenen vliegtuigen boven Aalst en omgeving waaronder een Duits toestel op aanzienlijke hoogte.
Van Nuffel schrijft hierover: *In den nacht, rond 2 uur, werden wij plots gewekt door een donderend geronk in de lucht. [...] Het was een monstergroote zeppelin, die in trage dreigende vaart over de stad zweefde. Wij gelukten er niet in hem te ontwaren, maar het gerucht der talrijke motoren, die den luchtreus voortstuwden, vervulden wijd en zijd het ruim. Het waren stonden van angst voor al deze die uit hun slaap gewekt werden.* P. VAN NUFFEL, *De Duitschers [...]*, p. 20.

Een zeer goede maatregel die enkele het (....) kan bijbrengen tot het welvaren van het volk, alhoewel de overgrootste getal niet meer mag denken op: er eentje te pakken.

MAANDAG 7 SEPTEMBER 1914

De Duitschers te Aalst

Sedert vrijdag morgend zijn er een duizendtal Duitschers in onze stad, die wel is waar in den beginne eenen doodelijken schrik verspreidden. Doch wij moeten bekennen dat zij zich goed gedragen; zij laten elk met rust en betalen alles wat ze zich aanschaffen. Wij moeten zelfs melding maken van eene lofwaardige daad, alhoewel men het tegenovergestelde ook dagelijks in andere steden ziet gebeuren.

Zaterdag was er brand ontstaan op den Gentschen steenweg in de herberg "Krokkenlijf" [sic; lees: 't Roklijf[27]], *naast eene strooi gevulde schuur. Toen alles in brand stond en een kind reeds half verstikt en verbrand was, heeft een Duitsche soldaat den brand gedoofd, het kind gered en vermaakt.*

Als men de vele slechte daden der Duitschers aanhaalt, dan mag men de weinige goede ook melden.

MAANDAG 14 SEPTEMBER 1914

Gevechten rond Aalst

(van onzen correspondent)

Een ieder ademde wat vrijer, toen de Duitschers, die zich opnieuw te Aalst hadden gevestigd, onze stad verlieten, nadat zij, het vroegere werk onzer burgerwachten hadden verricht, 't is te zeggen: statie, bruggen en ijzerenwegen bewaken. Edoch, zoals altijd, vroegen we ons af: voor hoelang zijn we ze kwijt?

Zaterdag morgen kregen we 't bezoek van een duitsche vliegenier die over de stad vloog, en weldra ook van motocycletrijders.

Een sterke duitsche groep soldaten leverden, rond de middag, tegen onze soldaten een gevecht te Erpe aan de Vijfhuizen, en met onze mitrailleuzen, werd er een aantal duitschers weggemaaid. Het zijn voorzeker hunne ernstige verliezen die hun moorddadig besluit hebben doen komen: eene barrikade van burgers op den openbare weg te plaatsen, waarachter zij zich verscholen om op de Belgische soldaten te schieten, die alsdan het vuur staakten en aftrokken!...

Twee burgers wonende aan de Vijfhuizen te Erpe, zijn door de duitschers

27 Herbergnaam naar het toponiem Roklijf.

gedood.[28] *Het zijn de genaamden Remy Van Droogenbroeck en Karel D'Herde. De duitschers hebben er de woningen in brand gestoken van Notaris Meert, Wed. Krockaert, Domien Jassens* (sic, lees Janssens), *Joannes Hollepot en Karel D'Herde (de persoon door hen gedood).*
Toen de duitschers aftrokken deden zij 26 burgers vóór zich stappen (waaronder deurwaarder Van Muylem van Aalst[29]*), die te Erembodegem, een paar uren verder, zijn los gelaten.*
Eene koei, een varken, eene geit en andere beesten, zijn in den brand gebleven, en menschen die in hunne kelders waren gevlucht, zijn er door de barbaren uitgehaald, om met hen mede te marcheren en hen tot beschutting te dienen. Wat is het duitsche volk toch laf!...Gelukkig dat er nog menschen onder gevonden worden, die begrijpen dat zij laf en barbaarsch handelen en zich beschaamd gevoelens (sic), dat ze duitschers zijn.
De duitsche barbaren hebben hunne gesneuvelde broeders begraven, in een gezamentlijken kuil, nevens de woning van Serafien Nuytens-Troch. Een paar wagens geladen met ransels en dekens enz., zijn door de duitschers in plan gelaten.
Op een plekje grond staat een houten kruisje, waarop men leest

Porschke 2/86 6-9-14
Hier ligt sedert 6 september
een duitsche officier begraven

Te Aalst hebben Belgische soldaten Zaterdag namiddag de ijzeren brug aan de Vaart doen springen, brug onlangs gebouwd over den Dender[30]*, voor de lijn Brussel-Aalst. Zulks is gedaan om de Duitschers te beletten*

28 W. DE SWAEF, *Erpe-Mere tijdens "de Groote Oorlog" 1914-1981 – Deel 2,* in: *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere,* 2014, nr. 2, p. 29 e.v.. D. MEERT, *Het leven [...],* p. 24 e.v. P. VAN NUFFEL, *De Duitschers [...],* p. 37 e.v. Historicus Walter De Swaef vond meerdere bijkomende bronnen over de militaire situaties aan de Vijfhuizen en beschreef ruim gedetailleerd de omstandigheden. Hij wijst er op dat de auteurs van recente publicaties de getuigenis van Willem Van Muylem en het verhaal van Petrus Van Nuffel als bron gebruiken.
Meer dan tien jaar na de oorlog werd 'Hauptman' Hanck beschuldigd van het in brand steken van vijf huizen - waarin zich meerdere personen bevonden - in Aalst op 12 september 1914. Hij werd verder nog beschuldigd zonder enig bevel Guillaume Van Muylem en een dertigtal burgers te hebben opgesloten en gemarteld met de dood van Remi Van Droogenbroeck (°Erpe 1869) en Karel-Louis D'Herde tot gevolg. Hanck werd tot levenslange dwangarbeid veroordeeld. DADD, *DVS*, 22-2-1925, cfr http://aalst.courant.nu.

29 Guillaume (Willem) Van Muylem (1856-1938), deurwaarder met ambtswoning in de Nieuwstraat had een kasteel met een (uitkijk)torentje op de Gentsesteenweg. Het was niet zijn eerste contact met de Duitsers. Rond 7 september kampeerden soldaten in het kasteel. Tegen de morgen aan vielen er schoten. Een Duitser pleegde zelfmoord. Enige dagen later moest Van Muylem zijn eigendom verlaten. Het kasteel werd zwaar beschadigd. De Duitsers verbleven daar nog een paar weken. Na hun vertrek lag alles er vernield bij. P. VAN NUFFEL, *De Duitschers [...],* p. 34.

30 In 1908 werden de spoorlijnen in Aalst verhoogd, met o.m. een 'nieuwe' brug over de Dender.

hunne troepen op onzen ijzerweg te vervoeren. Moeten wij er nog aan toe voegen dat de slag toch geweldig was, dat al de vensterruiten van de omstaande huizen stuk geslagen en vele daken zeer erg zijn beschadig? Een burger van de wijk Schaarbeeck, zekere Beygaerd Jozef[31], *die op eenige honderde meters de duitsche soldaten, rustig aan zijne poort stond te zien, mag van geluk spreken, niet neergeveld te zijn. Een kogel heeft hem juist aan het schouderblad geraakt, enkel eene schram veroorzakende.*

Vroegere dagen waren het de duitschers die in onze statie de ijzerwegen, kabienen en exentrieken [aandrijfmechanismen], *telegraaf en telefoontoestellen vernielden, aldus het verkeer met de ijzerenweg onmogelijk makende. 't Waren ook duitschers die het Sas van den Dender in onze stad deden springen, 't verkeer op het water aldus stremmende. Eenige dagen daarna waren het Duitschers die de statie bezetten en 't verkeer per ijzerenweg trachtten te herstellen. Nu zijn het Belgische soldaten die, terwijl zij zoals vroeger, onze ijzerenwegen in goeden staat trachtten te houden, nu bruggen doen springen om het verkeer geheel en al onmogelijk te maken!!*

Wat zal er van Aalst geworden, nu 't verkeer per ijzerenweg en te water geheel en al is opgeschorst?

Onze bloem moeten we reeds naar Gent gaan halen met wagens en paarden; ons blad Vooruit insgelijks met het gespan, en onze correspondentieën hebben tijd nodig daar de post niet regelmatig werkt!...

De oorlog is een gruwelijk beest!

DINSDAG 15 SEPTEMBER 1914

Te Aalst - Niet gelukt

(van onzen correspondent)

Was het springen der ijzerwegbrug, zaterdag namiddag niet gelukt[32], *zij is het zooveel te beter nu maandag morgend om 4¼ uren. De slag was zóó geweldig, dat er op een afstand van minsten 500 meters er gehele vrachten vensterruiten zijn gebroken en op 800 meters afstand men in zijn bed erg werd geschud. De ijzeren brug over den Dender, is nu geheel onbruikbaar, zoodat het verkeer tusschen Aalst-Brussel en*

31 In de Lindestraat woonde een zekere Jozef Beygaert, zoon van Petrus Beygaert en Joanna De Vlieger.

32 *DVS* chreef op 13-9-1914: *Zaterdag namiddag hebben Belgische geniemannen de nieuw spoorwegbrug over den Dender aan Aalst-statie doen springen. De slag was zeer geweldig en in den omtrek werden vele huizen magazijnen, fabrieken, enz. zwaar beschadigd.* Voor meer details hierover, zie: P. GOOSSENS, L. MEIRESONNE, *Vlaanderen [...]*, p. 207 e.v.

Aalst-Antwerpen nu geheel en al onderbroken is.[33]
Het is ons onmogelijk weer te geven wat men met eigen oogen kon zien. Geen vensterruit is geheel gebleven op een grooten afstand; de vensterblinden zijn afgerukt en stuk geslagen; deuren zijn uit hunne hengsels en een eind ver geworpen; vele daken zijn vernield en de straten zijn bezaaid met glasscherven, vensterblinden, dakpannen, kareelstenen, enz. In én woord de schade door het springen dezer brug veroorzaakt is overgroot.[34]
Er is meer: De menschen zijn zaterdag namiddag bij de eerste poging niet verwittigd geworden dat het vernietigingswerk der Belgische soldaten niet was gelukt en hadden ruiten reeds door geheele doen vervangen, zoodat die menschen nu dubbele schade hebben opgeloopen. Dat is voorwaar een groot nalatigheid, te meer daar de veroorzaakte schade niet voor rekening is noch van de stad, noch van den Staat.
Het is oorlog zegt, zegt men!...Maar, daarmee kan men toch den glazenmaker niet betalen![35]

De door de Belgische genietroepen op 14 september opgeblazen spoorwegbrug over de Dender te Aalst. (verz. Stadsarchief Aalst)

33 Aalst-Antwerpen: via de nu afgeschafte lijn naar Opwijk.
34 Niet alleen de correspondent van *Vooruit* was ter plaatse, ook krantuitgever Van de Putte ging in loop van de voormiddag de ravage bekijken. Hij merkte op dat de verwoesting niet in woorden te vatten was. Dakloze en erg beschadigde huizen, vernielde interieurs. De schade was zichtbaar tot op de Grote Markt. Volgens *DVS* van 15 september kwamen maandagmorgen zelfs enkele Duitse soldaten ter plaatse en zagen verbaasd de omvang van de vernielde brug en omgeving aan. Ook de spoorbrug in Denderleeuw werd door de Belgische Genie met dynamiet opgeblazen. Het onderbreken van deze spoorbrug en die van Aalst belette het treinverkeer tussen beide plaatsen.
35 Het Schepencollege liet weten "*dat de onkosten der schattingen aan de aanbevolen prijzers moeten verschoten worden door de belanghebbenden*" of met andere woorden, de slachtoffers mogen zelf opdraaien voor de kosten. DADD, *DVS*, 20-9-1914.

WOENSDAG 16 SEPTEMBER 1914

Te Aalst - 't Zijn weeral burgers geweest! Zij willen kost wat kost bewijzen

De Duitschers die verleden Zaterdag in de slag zijn geweest te Erpe[36]*, nabij Aalst houden malgré bongré staan dat de burgers op hen geschoten hebben!...*

Hoe we zulks weten! Wel uit de mond van M. Van Muylem, deurwaarder te Aalst, die bij de krijgsgevangenen is geweest. Toen M. Van Muylem vroeg om hem en andere burgers naar huis te laten keeren, dan zei de duitsche officier:

- Zeg me dat er burgers op ons hebben geschoten!

- Nu, antwoordde de deurwaarder, het waren Belgische soldaten.

- 't Waren burgerwachten, niet waar!

- Neen, want de burgerwachten zijn ontbonden.[37]

- Indien ge ons wilt ondertekenen dat er burgers of burgerwachten op ons hebben geschoten, dan kunt u en de andere burgers gaan.

M. Van Muylem, met eigen oogen bestatigd hebbende dat er enkel door Belgische soldaten op de Duitschers was geschoten, weigerde eene valsche verklaring te onder teekenen en de 36 burgers moesten met de Duitschers mede!

Te Erembodegem herhaalde zich hetzelfde spelletje in tegenwoordigheid van den burgemeester[38] *dier gemeente, en M. Van Muylem bleef bij zijn besluit: Er kome van wat wil, geene valsche getuigenis.*

Hulde aan M. Van Muylem die begrepen heeft dat de Duitschers, gelijk op welke wijze, een getuigschrift willen bemachtigen dat er in België door burgers op hen werd gevuurd, enkel en alleen om hunne gruweldaden – 't vermoorden van burgers, 't vernielen van rijkdommen te kunne verrechtvaardigen.

Te Aalst zijn er verschillige huisvaders, die op Zondag 6 september naar Dendermonde waren afgezakt om de verwoesting in die stad te kunnen zien en tot heden niet zijn teruggekeerd. Ze zijn door de Duitschers

36 Zie noot 27.

37 De burgerwacht werd ontbonden op 20 augustus, de wapens werden ingeleverd en naar Antwerpen getransporteerd, wat bij Van Nuffel de opmerking ontlokte: *En zie daar ... de Garde Civique afgeschaft, juist op het oogenblik dat zij, na jaren van onnoemelijke wederwaardigheden, tot iets dienen kon!* P. VAN NUFFEL, *De Duitschers [...]*, p. 9.

38 Burgemeester van Erembodegem was op dat moment Hilloné De Cock (°1861-1915).

aangehouden en zooals men zegde naar Duitschland gestuurd.[39]
Is het Duitsche volk dan een volk dat oorlog voert zooals de wilde volkeren van vroegere eeuwen?
Burgers omverschieten, burgers medenemen op hunne tochten, burgers in schermutselingen tot verschansing vóór de Duitsche soldaten plaatsen, eigendommen vernielen, kunstschatten in 't vuur werpen, en Belgische burgers gevangen nemen en naar Duitschland sturen!
Barbaren, barbaren, wat zal het uur uwer vergelding vreeslijk zijn!

Nog (het) springen der ijzeren brug
Uit goede bron vernemen we dat er maandag morgend tot het doen springen der ijzeren brug, gelegen over den Dender te Aalst, niet minder dan 100 kilos dynamiet zijn gebruikt! De lezer kan zich voorstellen wat een slag zulks moet hebben teweeggebracht.
Bij nader onderzoek zijn de woningen van Virginie De Moor[40], *Clemence De Grauw*[41] *en Theofiel Delcorte*[42] *bouwvallig verklaard en andere huizen zijn er niet minder erg aan toe. De mannen der Genie, wier werk het is geweest, verklaren geheeld verwonderd te zijn, dat niet al de omstaande huizen ingevallen zijn. Zij hadden zulks verwacht.*

VRIJDAG 18 SEPTEMBER 1914

Algemenen toestand - We zitten er opnieuw mede!
Donderdag morgend rond 10 ure, kwam men ons berichten dat er langs den kant der Bergenmeerschen opnieuw een aantal duitsche soldaten lagen gekampeerd en dat er door hen gevuurd was op een werkman die in de statie Oost den telefoon aan het herstellen was. Gelukkiglijk is de man, die op een poteau [een houten telefoonpaal] aan 't werken was, niet getroffen.

39 Ze werden, samen met andere nieuwsgierigen, op weg naar Dendermonde aangehouden en in Lebbeke opgesloten (5-9-1914). Daarvandaan werden de groep getransporteerd naar Sennelager (Paderborn) Duitsland. Hun vrijheid zagen ze pas op 5-2-1915. Het waren Jozef Van Renterghem (°Aalst 1880, man van Marie Louise Ringoir), Jozef Guns (°Aalst 1888, man Honorine Lathoir), Jozef Verbrugghen (°Aalst 1877, man van Eugenia De Neef), Jozef De Moor (°Aalst 1877, man van Emma Mergan), Frans Timmerman (°Aalst 1889, man van Maria Catharina Van Biesen) en Arsène Van de Velde (°Aalst 1874, man van Apollonia Lievens). Van Nuffel vernoemd ook Leo De Schryver, maar hierover vonden we geen verdere details. P. VAN NUFFEL, *De Duitschers [...]*, p. 29. D. MEERT, *Aalstenaars [...]*, it. 1420, 681, 1469, 417, 1106, 1205.

40 Juffrouw Virginie De Moor, uitbaatster herberg *Het Schippershuis*, in de nabijheid van het brughuis, aan de Vaartkaai.

41 Juffers De Grauw, Bierstraat, nabij Vaartkaai, herberg *In 't Schippersgilde*, voordien schipper herbergier Jaak De Grauw (†1890) en zijn vrouw Maria-Petronella Van den Driessche (†1909).

42 Theofiel Delkord, kaaiwerker, Vaartkaai 3.

Enkele minuten later kwamen een tiental duitschers op hunne duizende gemakken langsheen den Dender gewandeld. Weldra waren de St-Annabrug, het brugje van 't Loo en de Zeebergsche brug bezet door duitsche soldaten die den doortocht aan het publiek weigerden. Andere kleine patrouillen doorkruisten het oostelijk gedeelten onze stad, vooral het gedeelte der stad gelegen tusschen de Groote Markt, de Houtmarkt en den Osbroek. 't Duurde echter niet lang of een belgisch officier met mitrailleuse vloog over de Groote Markt en vuurde van in de Brusselschestraat op de duitschers die zich op het Burgemeestersplein bevonden. Geen enkelen is getroffen, de kogels vlogen te hoog en kwamen recht in de muren en daken der kleine huisjes staande in de Erembodegemstraat. De automobiel keerde spoedig terug van langs waar hij gekomen was.

Wat de duitschers betreft, dezen vluchtten ook in allerhaast en namen de weg van Assche langs den Brusselschen steenweg.Rond de middag was opnieuw alles rustig.

Wij begaven ons ter plaatse en konden in de Erembodegemstraat spreken met eene vrouw die ooggetuige was geweest en van wie we vernamen:

Een tiental duitsche soldaten kwamen over de Zeebergsche brug en tot onze groote verwondering namen zij de richting der Erembodegemschestraat. Op den hoek stonden enige menschen onder elkaar te praten, van verre riep een der duitsche soldaten iets onverstaanbaars tot die menschen en stak midderwijl een arm in de hoogte. Was hij hiermede beduidde wist men niet. De mannen namen de vlucht in de woningen der straat en zoo langs achter naar den Osbroeck.Het is alsdan dat zij eenige schoten in de richting van den Osbroeck hebben gelost, misschien in de hoop den een of anderen burger te dooden!...

Midderwijl was de automobiel de belgen met de mitraillieuse aangekomen, die zoals we hooger zegden, slecht mikte en een aantal kogels deed verloren vliegen. Een enkele trof de haan van den landbouwer De Kegel[43]*, Burgemeestersplein, en deze werd gedood!*

Het vuren der duitschers, het werken met de mitraillieuse, had natuurlijk een grooten schrik verspreid en de inwoners van dit kwartier hadden zich in hunne woningen verschanst en de duitsche soldaten bleven stilaan verdoken achter de gevels der huizen.

43 René De Kegel, landbouwer, woonde in de Erembodegemstraat. Deze straat vertrok oorspronkelijk aan de Houtmarkt en werd later opgedeeld in de Van Langenhovestraat, Burgemeestersplein en Eugene Bosteelsstraat (J.GHYSENS, *Geschiedenis der straten van Aalst*, Aalst, 1986, p. 130).

Theofiel Van der Scheuren[44]*, beter gekend onder de naam van "Fiel den éénen arm" had zich ook teruggetrokken in zijne woning. Maar daar zijn zoon niet te huis was, opende hij, een vijftal minuten later zijne voordeur en stak eventjes het hoofd buiten. Een paar Duitschers waren verscholen in de nieuwe straat recht over zijne woning en vuurden op hem; hij sloot in allerijl de deur en een kogel vloog er dwars door en maakte een gat in den binnenmuur. De man werd niet getroffen. Een anderen kogel vloog dwars door 't venster zijner woning en verbrijzelde eenige heilige beelden, andere posturen en bocals. De man mag van geluk spreken dat hij niet door een duitschen kogel getroffen werd.*
Hier hebben we nog eens 't bewijs dat de Duitschers de burgers niet ontzien. Wie in hun bereik valt is hun slachtoffer. Schuwen we hen! Blijven wij in onze woning, want 't zou de eerste maal niet zijn dat zij de burgers voor zich plaatsen, om tot verschansing te dienen als er een gevaar is. Zij hebben het verleden zaterdag nog gedaan te Erpe, waar zij ook een paar burgers (naar den) anderen wereld hebben (geholpen)!

ZATERDAG 19 SEPTEMBER 1914

Te Aalst – Barbaren

Gisteren spraken we nog met eene vrouw van Erpe, die het gevecht aan de Vijfhuizen had bijgewoond. 't Mensch weende als een kind, wanneer ze al die gruweldaden herdacht en niet min haren onderstanen schrik. Wij hebben er in vroegere briefwisselingen breedvoering over geschreven, maar toch moeten we op dit gevecht en de barbaarschheden de Duitschers terugkomen.
Zonder de minste reden er te hebben toe gehad, zegde de vrouw, hebben zij er de huizen in brand gestoken, na ze eerst onderzocht te hebben, omdat, beweerden ze, burgers op hen hadden geschoten!... 't Is overal hetzelfde liedje, zegde de vrouw; het is hunne uitvlucht om te kunnen moorden en branden.
En zoo was nu ook het huis van D'Herde in brand gestoken en man en vrouw hadden zich in den kelder verscholen. Om niet te versmachten waren zij genoodzaakt er uit te kruipen, iets wat hun langs binnenhuis onmogelijk was, gezien het in vuur en vlam stond. Ze kropen er dan uit langs het keldergat en de man werd wat verder door de duitschers neergeschoten!
Bij de vrouw die ons inlichtte, hadden ze 't huis doorzocht en in volle woestheid hare kinderen die zich uit schrik in den kelder hadden verdoken er uit gehaald, maar ze toch niets misdaan.[45]

44 Theofiel Van der Schueren, bediende, woonde eveneens in de Erembodegemstraat.
45 Net zoals het vorige verhaal een exclusief verslag voor *Vooruit*.

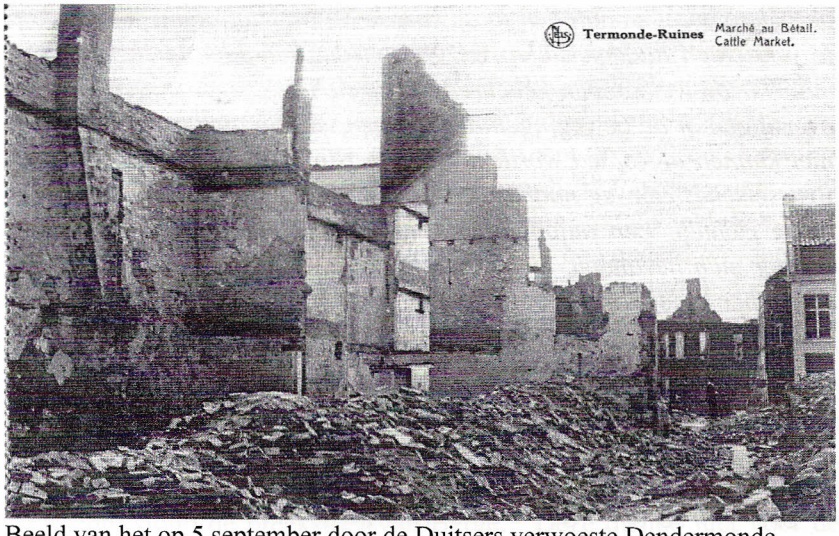

Beeld van het op 5 september door de Duitsers verwoeste Dendermonde.

Nog niet teruggekeerd

Onze lezers weten reeds dat er ook eenige burgers waren die op 6 september naar Dendermonde waren getogen om het vernielingswerk der Duitschers te aanschouwen en door deze werden aangehouden. Tot heden zijn zij nog niet terug gekeerd of hebben nog niet het minste nieuws van zich laten weten.

Allen zijn gehuwd en vaders van familie. Men kan zich voorstellen in welke angst deze mensen verkeeren. Het zijn Verbrugghen Jozef, De Moor Jozef, Gans (sic) Jozef, wonende Geeraardsbergschestraat; Van Renterghem Jozef, Van Mulders Modest, woonende St. Jobstraat.[46]

Onze partijsekretaris[47] *heeft in Bern inlichtingen gevraagd. Hopen we dat ze goed behouden huiswaarts zullen keeren. Maar het is een bewijs te meer met welke gevaarlijke soort oorlogsvoerende Duitschers we op den hals zitten.*

Moge hunne al te verre gaande stoutheid weldra wat gekortwiekt worden!

DINSDAG 22 SEPTEMBER 1914

De Duitschers in Oost-Vlaanderen - Te Aalst *(van onzen correspondent)*

Donderdag achtermiddag waren we er nog eens van bevrijd. Edoch, Vrijdag morgend waren ze opnieuw daar en dan nog wel om een

46 Zie boven, 16-9-1914.
47 Partijsecretaris was Alfred Nichels.

bezoek te brengen aan den toren van de St. Martinuskerk. Wat ze daar te verrichten hadden zullen we god en den maalder laten beslissen, maar 't zou wel kunnen gebeuren dat ze zich met eigen oogen kwamen overtuigen of de bewegingen der troepen van op dienen hoogen toren niet kunnen afgespied worden. Daarna zijn ze teruggekeerd langs de Brusselschesteenweg naar Assche, waar ze zijn goede verschansingen op te richten. Een automobiel waarin een Duitscher en Belgischen lancier zich bevonden, kwam Vrijdag in 't Gemeentehuis gereden.De Duitscher vroeg, om, in verwisseling van den belgischen soldaat - die voorzeker ook duitsch was - een anderen duitschen krijgsgevangenen uit te wisselen, die volgens hen, in Aalst gevangene was.Men deed die mannen opmerken dat er hier te Aalst geen soldaten, dus ook geen krijgsgevangenen waren en zij zich dus elders te wenden hadden.Zij hebben alsdan hunne wapens te Aalst in 't Gemeentehuis afgelegd - de Belgische krijgsgevangene had nog wapens...! - en zijn in de richting van Gent vertrokken.

't Zullen wel een paar spioenen geweest zijn, die bij middel van de witte vlag vrij en vrank hun toertje deden.

Zondag morgend greep er eene schermutseling plaats op den Gentschesteenweg tusschen eene patrouille Duitsche en Belgische soldaten. Enkel een duitscher is er gekwetst geworden, ze zijn spoedig teruggekeerd door de stad in de richting van Hekelgem en Assche.

In Oost-Vlaanderen – Te Aalst – Spioenen?

Een duitscher, bijgenaamd de Muizenval[48]*, die nog altijd in de stad verbleef, is Zondag aangehouden verdacht van spioenerij. Stellige bewijzen zijn er niet, maar gezien hij gedurig omging met duitsche soldaten wanneer deze te Aalst waren, is hij in verzekerde bewaring gebracht en zal zijne zaak ernstig onderzocht worden. Er is ook aan een belg verbod opgelegd nog uit te gaan. Nog anderen worden ernstig verdacht.*[49]

48 Niet geïdentificeerd persoon.

49 In 1914 verbleven er in Aalst ongeveer 130 Duitsers. De mannen werkten als arbeiders in de fabrieken, sommigen als meesterknecht. Een beperkt aantal hadden een eigen zaak. Volgens *Vooruit* zijn deze Duitse meesterknechten vooral werknemers van de Torley fabriek (Sint-Jobstraat). De Duitsers woonden verspreid over de stad. Bij het uitbreken van de oorlog kregen ze het bericht de stad te verlaten. Al wat Duits was in Aalst werd half augustus op verdenking van spionage aangehouden. Deze Duitsers werden samengebracht op het stadhuis en van daar onder begeleiding van de burgerwacht – met bajonet op het geweer – naar het station gebracht. Vierentwintig volwassenen en evenveel kinderen werden getransporteerd. Het publiek keek passief op, geen geroep, geen gejoel. "Die oorlog was toch die Duitsers hun schuld niet en we leefden hier toch vreedzaam samen" was de mening van de Aalstenaars (M. UYTTERSPROT, *Immigratie van Duitse staatsburgers in Aalst (1850-1914)* (in voorbereiding).
In tegenstelling met Gent en Antwerpen, waar talrijke Duitse woningen en handelszaken geplunderd werden en Duitsers persoonlijk werden aangevallen, kwam het in Aalst niet tot zulke situaties. Over Gent zie: H. WANDT, *Etappenleven [...]*, 2013, p. 22. Over Antwerpen zie: A. VRINTS, *De Eerste Wereldoorlog en de ondergang van de Duitse kolonie in Antwerpen*, in *Bijdragen tot de eigentijdse geschiedenis*, nov. 2002, nr. 10, p. 7-41.

WOENSDAG 23 SEPTEMBER 1914

Schermutselingen te Erembodegem-Aalst

Maandag avond waren er wederom Duitschers die de Zeebergbersche brug bezetten en dinsdag morgens had er eene Duitsche patrouille post gevat op den Brusselschensteenweg aan de herberg "Het Muisken". Thans hebben de Duitschers langs onzen kant zulk vrij spel niet meer, en 't zijn nu de Belgische soldaten die hen op de hielen zitten.[50] *Zoo zagen we een drietal Belgische mitrailleuzen dinsdag morgend richting van Erembodegem optrekken in gezelschap van eenige gendarmen te paard. Wat later hebben we vernomen dat ze te Erembodegem met eene duitsche patrouille in botsing zijn geweest en dat er een duitsche soldaat ernstig in 't gelaat was gekwetst.*

De Duitschers hebben zich terug getrokken in de richting van Brussel, langs waar ze meer en meer afzakken. Door het feit dat de Duitschers zich reeds verschillige malen hebben schuil gehouden in de dicht beplante hoven der kastelen van de heeren Van Muylem en Seerinckx (sic., lees Geerinckx), *Gentschesteenweg, dit laatste beter gekend onder het kasteel van Verdoemenis, zou er ernstig spraak zijn dat deze kastelen plat zouden gelegd worden door de Belgische troepen. Twee duitsche soldaten die zich in het hospitaal te Aalst in verpleging bevonden, zijn maandag achtermiddag door onze Belgische soldaten krijgsgevangen gemaakt.*

Heden dinsdag was men in Aalst bezig de oproepingsbrieven te bestellen voor de klas van 1914 die morgen binnen geroepen wordt. Zulks heeft niets bijzonder aan het lijf, gezien vroegere jaren die jongelingen op dit tijdstip reeds binnen geroepen waren.

Dinsdag morgend zweefde een duitsch vliegtoestel boven onze stad in de richting van Gent. Onze soldaten die zich langs den Gentschensteenweg bevonden hebben er op gevuurd zonder het echter te treffen.

Nog de kapel ter eere van het heilig hart

Zodus, onze pastoor-deken en onze schepen van finantiën hebben het inzicht laten kennen van eene kapel te bouwen uit dankbaarheid aan het Heilig Hart omdat onze stad van de duitsche gruwelen is gevrijwaard gebleven! Als men het Heilig Hart nu eere gaat bewijzen, dan wil zulks toch zeggen dat het Heilig Hart eene zekere macht in dezen oorlog bezit. Aalst is dus tot heden nog gevrijwaard gebleven van duitsche gruwelen en volgens den heer pastoor-deken is zulks te danken aan het Heilig Hart!...

50 Het Duitse 9de legerkorps groepeerde zich aan de grens met Brabant om de Dender over te steken en zich naar Aalst te verplaatsen.

Maar wanneer het Heilig Hart nu Aalst heeft kunnen vrijwaren van de duitsche gruwelen, waarom heeft het Heilig Hart dan ingelijks Leuven, Mechelen, Erpe, Dendermonde, Dinant en zoveel andere Belgische steden en dorpen niet evenzeer gevrijwaard! Zijn nu de Aalsternaars dankbaarheid aan het Heilig Hart verschuldigd, wat moeten dan wel de Leuvenaars, de Mechelaars, de Erpenaren, de Dendermondenaars, de Dinanteeren, enz . wel tegenover het Heilig Hart vloeken, omdat hunne eigendommen en kunstschatten, hunne levens, hunne vrouwen, hunne kinderen niet zijn geëerbiedigd geworden!
Dankbaarheid langs hier verwerven, om langs zooveel andere plaatsen vervloeking op te loopen: 't Is wel de moeite waard!...Maar waarom wij ons hiermede willen bezighouden? Wel, om onze lezers aan te tonen hoe de christelijke herders handelen, want op zulke wijze moeten de gewillige schapen hunne oogen openen. En zeggen dat M. Moyersoen[51] *zulke mededeling in de gemeenteraadszitting wilde doen!*

Wij kunnen de menschen niet genoeg op het hart drukken :

1) Van zich kalm te houden in al deze droeve omstandigheden, en zich toch door geen enkel gevoel, hetzij woede of ongewettigde vrees, te laten meeslepen. Gelooft niet al de geruchten welke men thans zoo moedwillig rondstrooit : op tien zijn er negen valsch, of ongegrond, of overdreven.

2) Van met den vijand beleefd en gedienstig te zijn wanneer hij ons aanspreekt, doch verders geene aandacht te slaan op hem. Dat is de beste taktiek. Wacht u wel van den vijand te omringen, achterna te loopen en uitgeleide te doen (zooals het reeds gebeurd is) want daarmede stelt gij goedjonstig uw eigen lijf bloot, en gij belet onze soldaten handelend op te treden; dáár, waar zij zouden gelegenheid hebben.

3) Van niet te vergeten dat, terwijl onze soldaten op het slagveld hun leven zoo heldhaftig ten pande stellen voor het vaderland, wij, als burgers, toch ook wel wat moed en koelbloedigheid mogen aan den dag leggen. En dit moeten wij vooral toonen door eene kalme, deftige en mannelijke houding tegenover den indringer.

4) Van de heethoofden die spreken van eens eenen slag te slaan, en eene gewelddaad te verrichten tegen den vijand, goed te doen inzien hoe zij, door dergelijke uitzinnige handelwijze, een héél dorp of stad zouden overleveren aan brand en uitmoording.

MEN LEZE DIT MET AANDACHT, EN ZEGGE HET VOORT !
OVER DEZE ZAKEN KAN MEN HET VOLK NOOIT GENOEG INLICHTEN !

Aanmaning van de burgerbevolking tot kalmte, verschenen in De Denderbode van 20 sept. 2014.

51 Romain Moyersoen (1870-1967), schepen van 1908 tot 1925 en burgemeester van 1925 tot 1933. Over zijn houding tijdens de oorlog getuigt zijn zoon Ludovic MOYERSOEN, *De gemeentepolitiek ten tijde van baron Romain Moyersoen (1895-1938)*, in *Het Land van Aalst*, 38, 1986, p. 12-28.

DONDERDAG 24 SEPTEMBER 1914

In Oost-Vlaanderen – Te Aalst

Bravo:

Wezen we er in eene vroegere briefwisseling op, dat de onderstand voor de behoeftige gezinnen zeer gering is, wij mogen nu melden dat maandag morgend het Ondersteunings-comiteit zitting heeft gehouden met het Schepencollege en dat aldaar erkend is dat de getroffen gezinnen wekelijks over wat geld moeten beschikken, zoodanig dat er wat vet of margarine, koffie, kolen enz. kan aangekocht worden.

M. Moyersoen, schepen, wij zeggen het heel graag, was een der eersten om de vraag van het Ondersteunigscomiteit in te willigen, en de gegrondheid ervan te bevestigen, vraag die luidde om wekelijks voor de allernoodzakelijkste uitgaven van een klein gezin, 2.50 fr. in geld, uit te keeren boven het brood en de aardappelen.

We willen het niet ontkennen, zulks zal den last der stadskas erg vergrooten. Maar, wie zal er tegen opkomen als de stad eene leening zal moeten aangaan om aan zijne verplichtingen tegenover het arme en werklooze volk te kunnen voldaan, nu het eene uitgave geldt, noodig om den honger onzer lijdende stadsgenooten te stillen!Niemand! Want nooit zal er geld vanwege de stad beter besteed zijn dan dit.

Is zulks geen strooperij!

Het is niet genoeg dat wij, Aalstenaars, om met het spoor te kunnen vertrekken, een vijf kwartuurs te voet moeten marcheeren – naar Lede, a.u.b. – buiten die groote moeilijkheid is dan nog de geldkwestie in 't spel.

Vele moeders trekken op om hunne zonen naar 't oorlogsveld een bezoek te gaan brengen. Vele vrouwen gaan bij hunnen man, broeders en zusters, allen trekken op, wanneer ze maar eenigszins weten waar hunne geliefden te kunnen ontmoeten.

Naar Boom, Willebroek, Antwerpen en die streken is het bezoek dagelijks overgroot, omdat onze soldaten meestal in de versterkingen rond Antwerpen zijn samengetrokken.

Zoo ging verleden zondag eene vrouw haar man bezoeken te Willebroek. Van Aalst naar Willebroeck is de prijs per coupon heen en terug 1,90 fr. Nu, doordat we in Aalst geene verbinding met het spoor meer hebben en we het geluk en het genoegen mogen smaken door goed en slecht weer naar Lede met den schoenmakerstrein te mogen vertrekken, levert men te Lede geene coupons af naar Willebroek!...

Te Lede moet ge een coupon nemen tot Gent, heen en terug: 1,40 fr.

Te Gent een coupon voor St.-Nikolaas, heen en terug: 1,45 fr.
Te St.-Nikolaas was er te weinig tijd om een coupon te kunnen nemen naar Willebroeck en men moest tot daar zonder reisbiljet.
Te Willebroeck dus een enkele coupon betaald: 0,35 fr., en voor de terugreis nogmaals 0,35 fr. tot aan St.-Nikolaas. Zoodat die vrouw aan een coupon had uitgegeven: 5,55 fr., coupon waarvoor zij vroeger betaalde: 1,90 fr.!
We vinden dit een echte strooperij, waaraan zonder dralen een einde dient gesteld te worden.

A.N.

Marc Uyttersprot,
Krokusstraat 1
9308 Hofstade

DE SCHILDERIJEN EN ANDERE DECORATIES IN DE VROEGERE WONING VAN LOUIS BERT-DE L'ARBRE, TE GERAARDSBERGEN

Geert VAN BOCKSTAELE

Toen ik in 2012 een uitgebreid overzicht gaf van de werken van de neogotische kunstenaar Louis Bert-de l'Arbre, kon ik die van zijn woning niet bespreken omdat er toen grondige restauratiewerken aan de gang waren.[1] Bovendien zijn er geen archiefstukken bewaard die melding maken van zijn woning of zijn atelier. Derhalve ben ik volledig aangewezen op een studie ter plaatse. Ik was vooral benieuwd of de recente restaurateur voldoende respect zou opgebracht hebben voor de twee unieke kamers op de gelijkvloers waar Louis Bert de kans kreeg om zijn ideeën omtrent de geschiedenis van de stad en zijn kunstopvat-

Het Hotel GEERAARD in de Lessensestraat te Geraardsbergen, de voormalige woning van Louis Bert-De l'Arbre. (foto's D. Van de Perre, tenzij anders vermeld)

1 GEERT VAN BOCKSTAELE, Louis Bert-de l'Arbre (1835 – 1903), architect en schilder in Geraardsbergen, archivalisch doorgelicht, in: Het Land van Aalst, 64, 2012, p. 113-150. De woning bevindt zich in de Lessensestraat 36 te Geraardsbergen. Thans is er het hotel-restaurant Geeraard gevestigd.

tingen maximaal te presenteren. Twee jaar later vond ik de tijd om die schilderijen en andere kunstwerken te bestuderen. Martine Pieteraerens en Albert Schrever hadden die nog in 2000 kunnen bekijken en hebben er dan ook in hun monografie over neogotisch Geraardsbergen enkele bladzijden aan gewijd.[2] Meteen stelde ik de vraag wat er sinds die tijd gewijzigd was en welke aanvullende gegevens we over het werk van Louis Bert konden vinden. Met behulp van het vriendelijke personeel heb ik op een sluitingsdag van het restaurant in de maand april rustig kunnen werken.

I. De eerste kamer

Algemeen gezicht op de eerste kamer met taferelen uit de geschiedenis van Geraardsbergen. De teksten bevinden zich onder het schilderij in de lambrisering.

Alle schilderingen bevinden zich in twee relatief kleine woonvertrekken, die nu deel uitmaken van het restaurant. In de eerste kamer bevinden er zich vijf grote schilderijen en één kleine schilderij, die alle op doek zijn aangebracht, vervolgens op een houten kader gespannen en zo aan de muur gebracht. In tegenstelling tot de andere locaties, waar Louis Bert gewerkt heeft, zijn de doeken hier niet rechtstreeks op de muur gekleefd. De voornoemde auteurs noemen ze wanddoeken. Ik zal dan ook die term aanhouden. Alle wanddoeken zijn van een ruime tekst

2 MARTINE PIETERAERENS en ALBERT SCHREVER, Neogotisch Geraardsbergen, De realisaties van Louis Bert-de l'Arbre, Gent, Provincie, Kleine Cultuurgids, 2000, p. 66-69.

voorzien die als een banderol in gips onder de schilderijen geplaatst is. Hierdoor krijgen we een idee hoe hij toen, einde 19de eeuw, de geschiedenis van de stad Geraardsbergen zag. Met de uitgebreide teksten zorgde hij ook voor een didactisch tintje. Omdat die tekst noodzakelijk is om de werken te begrijpen, geef ik die integraal weer, de scriptiefouten inbegrepen. Vrij vlug stelde ik vast dat vier van de vijf doeken, die weliswaar dezelfde afmeting hebben, verkeerd hingen zodat de scène op het schilderij niet met de tekst overeenstemde. Uiteraard heb ik dit mankement onmiddellijk gesignaleerd.

1. Stichting van de stad, 1068

"Boudewijn VI of van Bergen kocht van een zekere heere Geeraard het borchtslot van Hunneghem. Hij deed daarrond eene stad bouwen die hij Geeraardsbergen noemde en verleende aan haren poortbaljuw eer en recht de lange witte justicieroede te dragen. Gaf alsnog aan de wethouders en poorters eene gemeentekeure, aanzien als het oudste gedenkstuk van openbaar, van gemeentelijk en van strafrecht, niet alleen van Vlaanderen maar van gansch het Germaansche land. t Jaar O.H.J. Chr. MLXVIII".

Graaf, Boudewijn VI, 1037-1070, geeft aan de knielende poortbaljuw, Geraard van Hunnegem, een keure met twee zegels. Een kleine jongen schenkt aan de graaf een takje (van een olijfboom?) als symbool van de vrede. Het feestelijk karakter van die overhandiging wordt door de bazuinblazer geaccentueerd. Op de achtergrond ziet men de kantelen van een burcht.

In 1892, het jaar waarin Louis Bert de doeken heeft geschilderd, was men ervan overtuigd dat er in Hunnegem een burcht stond. Een idee die hij ook in de kerk van Hunnegem uitbeeldde. Onderzoek heeft intussen uitgewezen dat er nooit een burcht heeft gestaan. Ik moet er wel aan toevoegen dat er op de Hunnegemsite nog nooit een archeologisch onderzoek heeft plaats gevonden en dat we dus enig voorbehoud moeten maken bij die bewering. Dat de keure van Geraardsbergen de oudste stadskeure is van wat we nu Vlaanderen noemen is juist. In een romantische bui voegde hij er ook "het ganse Germanendom" bij, wat lichtelijk overdreven is. "De lange witte justicieroede", die in het onderschrift voorkomt, is evenwel niet op het schilderij aanwezig, tenzij latere restaurateurs dit hebben weggeveegd.

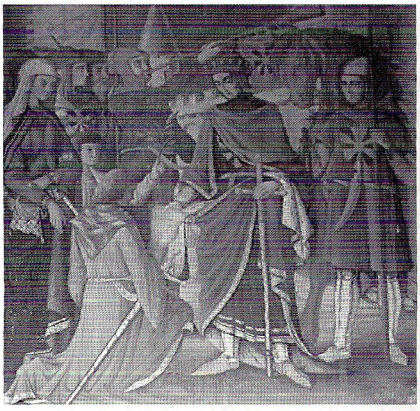
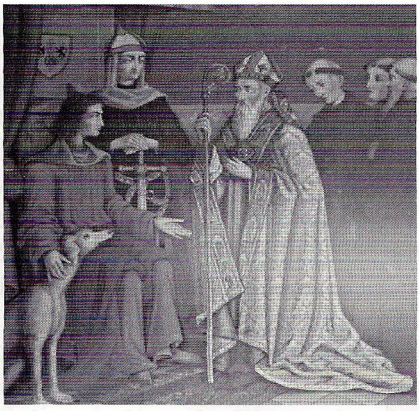

Links. Tafereel met de stichting van de stad in 1068.
Rechts. Tafereel met de stichting van de abdij in 1081.

2. Stichting van de benedictijnen abdij, 1081

Herimboldus, burgtvoogd van Geeraardsbergen ontvangt Snelard abt van Dickelvenne met zijne monikken (sic) hem door Geeraard II, bisschop van Kamerijk, en op verzoek van graaf Robrecht van Jerusalem en Stefaan van Boelare, heir-heere van Vlaandren gezonden ten einde in deze stad de Benediktiene abdeij van Ste Adriaan te stichten 't jaar O.H.J. Chr. MLXXXI

Lange tijd werd aangenomen dat de abdij in 1081 werd gesticht. Toen men te Geraardsbergen in 1981 het 9de eeuwfeest van de stichting vierde, liet ik reeds uitschijnen dat men die viering wel eens in 1996 zou moeten overdoen, wat dan ook gebleken is. Louis Bert noteert de datum die lange tijd algemeen aanvaard werd. Oorspronkelijk had de abdij niet de H. Adriaan als patroonheilige, maar die van St.-Pieter, zoals de abdij ook in Dikkelvenne noemde. Het is pas op het einde van de 12de eeuw, na de translatie van de relieken van de H. Adriaan, dat de abdij onder die naam gekend is. Het is opvallend dat de schilder niet de bisschop, Gerard II van Kamerijk (1076 – 1092) de graaf van Vlaanderen, Robrecht II (1093 – 1111) of de heer van Boelare, Stefaan (1050 – 1100?) centraal stelt, maar wel de lokale burchtheer, Herimboldus, die in de bronnen genoteerd staat als Werenbold. Nochtans is de overheveling van de abdij, die oorspronkelijk in de Scheldevallei gelegen was, er vooral gekomen om de nieuwe grens van het graafschap Vlaanderen aan de Dender te verstevigen. Die vraag kwam van de graaf. De bisschop van Kamerijk gaf, na overleg met de heer van Boelare, er zijn

goedkeuring aan. Louis Bert wil met die voorstelling niet zozeer de protagonisten uitbeelden maar vooral de rol van de lokale figuren beklemtonen, wat hij overigens ook in andere wanddoeken heeft gedaan.

Links zit de burchtheer, terwijl zijn vrouw recht staat. De stad Geraardsbergen wordt gesymboliseerd met het wapenschild. Herimboldus (Werenbold) ontvangt de abt die een weelderige koorkap draagt, die aan de rand versierd is met afbeeldingen van drie heiligen. De abt is vergezeld van drie van zijn (benedictijnse) monniken. De abdij zou tot aan de Franse revolutie in de regio een grote rol spelen op het godsdienstig, economisch en cultureel vlak.

3. (Vermeende) bijeenkomst van keizer, koning, graven en hertogen te Geraardsbergen op Kerstdag 1296

"Gwijde van Dampierre boos over den trouweloozen handel van Filips De Schone, verwekt te Geeraardsbergen eene bijeenkomst van machtige soeverijnen. Keizer Adolf, Edward, koning van Engeland, Aalbrecht van Oostenrijk, Jan van Brabant, Jan van Henegouw, Hendrik van Bar, Wilhelm van Juliers en Jan van Holland woonen die onderhandelingen op Kerstdag van 't jaar MCCLXXXXVI. Gwijde doe er zijne grieven ten laste van de Muntschrooder kennen. De vergadering verklaart dat hij moet den oorlog voeren en terstond de uitdaging den koning toesturen. De daartoe geschikte brieven worden onmiddelijk (sic) door de/de abten van Gembloers en Floref daar tegenwoordig ten franschen paleize gedragen"

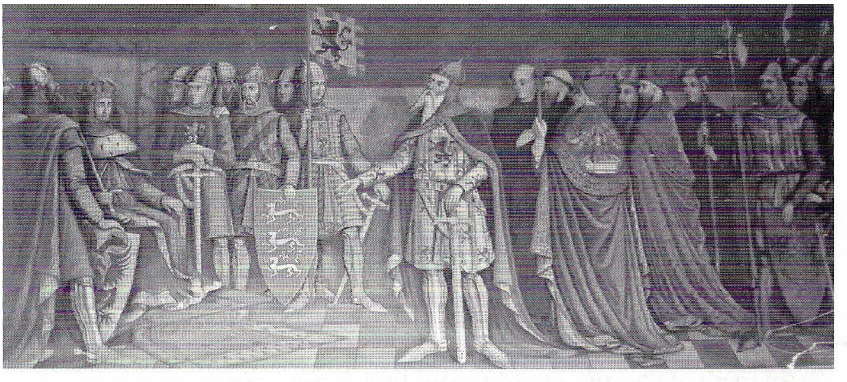

Het grote tafereel met de bijeenkomst van keizer, koning, graven en hertogen in 1296.

Louis Bert is hier nog het slachtoffer van de gefantaseerde bijeenkomst van de groten van West-Europa. Die politieke vergadering wordt voor de eerste keer vermeld in een kroniek van 1330 "*Continuation de la chronique de Baudouin d'Avesnes*" en geschreven in Saint-Omer, Noord-Frankrijk. Alle historici namen die tekst over, ook de bekende A. De Portemont en kan. Jan David, wiens werk in 1888 als tweede uitgave verscheen, dus vier jaar voor Louis Bert de doeken schilderde. Ongetwijfeld heeft hij als stichter van de lokale afdeling van het Davidsfonds dit werk gelezen.[3] Victor Fris is de eerste die in 1911, 20 jaar na de schilderingen, van dit plechtig gebeuren in Geraardsbergen brandhout maakt.[4]

Wat is er dan wel gebeurd? Op het einde van de 13de eeuw is Gwijde van Dampierre, graaf van Vlaanderen van 1278 tot 1305, eens te meer in een strijd gewikkeld met de Franse koning, Filips de Schone, 1286–1314. In 1294 verbood deze laatste de export van wapens en levensmiddelen van Vlaanderen naar Engeland en anderzijds de import van Engelse wol. Ook financiële en leenrechterlijke beslissingen bepaalden mee de conflictsituatie. Gwijde werd in het nauw gedreven. Alleen kon hij niets uithalen. Daarom zocht hij bondgenoten, niet via grootse bijeenkomsten, zoals hier afgebeeld, maar via diplomatieke weg. Om zijn houding aan de Franse koning duidelijk te maken schreef hij een lange brief, waarin hij nog eens zijn visie op de feiten weergaf.

Filips de Schone wordt in de bronnen als muntschrooder aangeduid. Dit kan men best omzetten naar 'geldsnoeier' en geldsnoeien betekent 'het afsnoeien van een gedeelte van de rand van munten, met het doel zich te bevoordelen ten koste van de (Vlaamse) gemeenschap.[5] Die brief werd door de abten van Gembloers en Floreffe, beiden uit neutraal gebied, naar Parijs gebracht.[6] Tot daar de feiten.

Wat heeft Louis Bert daarvan uitgebeeld? De vermeende bijeenkomst heeft nooit plaats gevonden, noch in Geraardsbergen, noch in een andere Vlaamse stad. Wel heeft men heel wat diplomatieke initiatieven genomen om bondgenoten tegen de Franse koning te vinden. De belangrijkste voor Vlaanderen was de Engelse koning Edward I (1272–1307), die niettemin te weinig soldaten naar Vlaanderen stuurde. Deze is te herkennen aan zijn schild met drie leeuwen. De voornaam-

3 August De Portemont, Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre, Gent, 1870, deel 1, p.73. Jan David, Vaderlandsche Historie, Deel vier, Geschiedenis van Vlaanderen, Leuven 1888, p. 267 – 269. Louis Bert neemt heel wat gegevens uit dat laatste werk over, maar gaat niet zover als J. David die Gwijde van Dampierre vervlaamst tot Wijt van Dampierre.
4 Victor Fris, Geschiedenis van Geeraardsbergen, Gent, 1911, p. 61.
5 Met dank aan dr. Luc Van Durme voor zijn accurate informatie.
6 Edward De Maesschalck, De graven van Vlaanderen, 861 – 1384, Leuven, Davidsfonds, 2012, p. 251 – 253.

ste in rang is evenwel de Duitse keizer, die links in een zetel gezeten is. Centraal op het doek staat graaf Gwijde van Dampierre. Met veel kracht tracht hij de Duitse keizer te overtuigen om een gezamenlijke actie te ondernemen tegen Filips de Schone. In 1296 is Adolf van Nassau (1292–1298) keizer, die twee jaar later afgezet werd. Hij werd vervangen door Albrecht van Oostenrijk, die van 1298 tot 1308 keizer zal zijn. Verder zijn afgebeeld Jan II, hertog van Brabant (1294–1312), Jan I van Avesnes, graaf van Henegouwen (1280–1304) die een wapenschild draagt met vier leeuwen op een gouden veld, Hendrik van Bar, hertogdom gelegen in Noord-Oost-Frankrijk, Willem van Juliers of van Gulik, nu Jülich in Duitsland, hertog van Gelre en Zutfen (1372–1404) en Jan I van Avesnes, die nu als Jan II, graaf van Holland optreedt.

Rechts van Gwijde staat een groep geestelijken en daarachter een groep soldaten, die o.a. het wapenschild van Geraardsbergen dragen. Bij de geestelijken staan drie abten, die van Gembloers, Floreffe en Geraardsbergen, met koorkap, mijter en staf. In feite zijn alleen de abten van Gembloers en Floreffe als boodschappers naar Parijs getrokken. Louis Bert wil evenwel nogmaals aantonen welke belangrijke rol zowel de stad als de abt van Geraardsbergen in dat internationaal geschil hebben gespeeld. De abten worden vergezeld van drie benedictijnse monniken. Louis Bert maakt geen onderscheid tussen de kloosterorden. De abt van Gembloers behoort zoals die van Geraardsbergen tot de benedictijnenorde en die van Floreffe tot de norbertijnenorde.

Ook al is de scène een historische leugen, niettemin geeft Louis Bert hier een bewijs van zijn meesterschap. Meer dan de andere scènes domineert dit wanddoek de oorspronkelijke woonkamer van de schilder.

4. Onthoofding van Wilhelm Rijnvisch (burgemeester), 7 juli 1381

"Wilhelm Rijnvisch, burgemeester van Geeraardsbergen, na eene heldhaftige verdediging, werd onthalsd op de puinen van zijne geboortestad op bevel van den onmenselijken veroveraar Walther van Enghene, Maarschalk van Vlaanderen en uitvoerder der wrede wraakgevoelens welke Lodewijk van Male tegen de Witte Kaproenen had opgevat.'t Jaar O.H.J.Chr. MCCCLXXXI den VIIde dag van July" .

Hier verwijst Louis Bert naar de voor elke Geraardsbergenaar bekende strijd tussen Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen (1346–1384), en de Vlaamse steden, w.o. Geraardsbergen. De graaf liet zich niet in de stad zien maar gaf het bevel aan zijn maarschalk, Walter van Edingen, om de stad in 1381 te heroveren. In de sagevorming wordt hier de

oorsprong gelegd van de overbekende krakelingenworp. In de meeste opstandige steden lag de leiding van het verzet tegen de graaf bij de Witte Kaproenen, zo genoemd naar hun witte hoofddoek in tegenstelling met de Rode Kaproenen, de aanhangers van de graaf. Opzoekingen hebben aangetoond dat Walter van Edingen op zondag 7 juli aan de stad de definitieve genadeslag toebracht.[7] Louis Bert schrijft dat Willem Rijnvisch toen burgemeester van Geraardsbergen was. Dat is een theoretische mogelijkheid. Meestal wordt hij in de bronnen echter omschreven als commandant van de opstandige troepen of zelfs van de Gentse bezetters.

Louis Bert heeft niet zozeer de strijd willen uitbeelden, alleen likkende vlammen boven op de kantelen van de stadsmuren suggereren dat. Ook niet de executie van Willem Rijnvisch, maar een scène die de onthoofding voorafgaat. Vooraleer hij naar het schavot gaat, staat een priester hem bij. Deze houdt hem een kruis voor en zal wellicht nog zijn laatste biecht afnemen. Tevergeefs smeekt zijn knielende vrouw aan Walter van Edingen om genade. Op de rand van het kleed van Walter van Edingen is een niet volledig te ontcijferen tekst aangebracht: ... signant of ...signent.

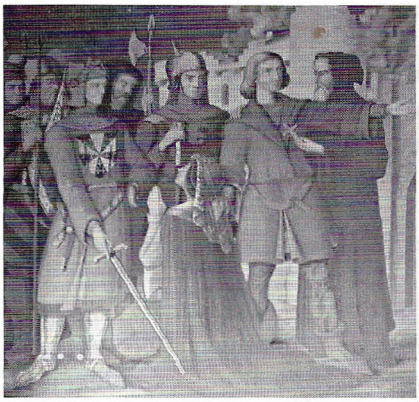

Links. Tafereel met de onthoofding van Wilhelm Rijnvisch in 1381.
Rechts. Tafereel met Filips de Goede en Karel de Stoute in 1453.

7 Geert Van Bockstaele, Anne-Marie Van Den Herrewegen en Louis De Cock, Krakelingen en tonnekensbrand, een eeuwen oud verhaal, Geraardsbergen, 1994, p. 102 – 116.

5. Filips de Goede en zijn zoon Karel de Stoute verlaten de abdij en trekken op naar Schendelbeke, 1453

"Filips de Goede en zijn zoon de graaf van Ccharolais (sic) verlaten de Benediktiener abdeij van Ste Adriaen te Geeraardsbergen waar zij hebben vernacht en trekken op naar het slot van Schendelbeke die oversterke roofnest van de Gezellen der Groene Tent, wiens wallen daags te voren de maarschalk van Burgondiën met zijne krijgsbenden was komen omsluiten 't jaar O.H.J. M (m)CCCCLIII, den XXVI juni"

Deze scène verwijst naar een ander dieptepunt in de geschiedenis van Geraardsbergen en zijn omgeving. De confrontatie tussen Filips de Goede, hertog van 1419 tot 1467 en Jan de Croy, kapitein-generaal van Henegouwen enerzijds en anderzijds de opstandige stad Gent en haar aanhangers in andere Vlaamse steden kende een dramatisch einde met de slag van Gavere in juli 1453. Dorpen en steden werden in de jaren daarvoor door vriend en vijand aangevallen, geplunderd en in brand gestoken.

Filips de Goede had in Rijsel een groot aantal manschappen verzameld, 14.000 soldaten zegt een kroniekschrijver, om de opstandelingen definitief uit te schakelen. Via Kortrijk en Oudenaarde kwam hij met zijn zoon, toen nog de graaf van Charolais genoemd en later als Karel de Stoute bekend, te Geraardsbergen aan op 25 juni 1453 en logeerde in de St.-Adriaansabdij, waar toen Nicasius de Frasne abt was (1447 – 1461). Diezelfde dag nog gaf Filips de Goede aan zijn maarschalk Thibaut de Neufchâtel, een Bourgondische edelman, de opdracht om het kasteel van Schendelbeke, waar een groep van 105 Gentenaars hadden teruggetrokken, andere bronnen spreken van 400, te bestormen. Die Gentenaars en aanhangers werden de Groententers genoemd omdat zij in bossen, o.a. in het bos van Opbrakel en het Raspaillebos, of op velden en rondom hagen hun tenten hadden opgeslagen. Als kenteken droegen zij overigens een groene kaproen (hoofddeksel). Zij waren echte vrijbuiters, guerrillastrijders, die de ruime omgeving Geraardsbergen onveilig maakten. Kroniekschrijvers beweren echter dat de Groententers al voor de bestorming van het kasteel te Schendelbeke uitgeschakeld waren.

Hoe dan ook, op 26 juni trok Filips de Goede en zijn zoon samen met zijn voornaamste medewerkers naar het kasteel van Schendelbeke en liet het volledig verwoesten. Het werd nooit meer heropgebouwd.

Bijna alle verdedigers van het kasteel werden opgehangen. [8]

Louis Bert geeft ook hier niet de meest dramatische scène van de vernieling van het kasteel van Schendelbeke weer, maar het vertrek van de hertog en zijn zoon uit de abdij. De abt en enkele monniken wuiven hen uit. Blijkbaar wil de abt aan de hertog nog duidelijk maken om niet al te hard op te treden tegenover de opstandelingen van Schendelbeke, wat tevergeefs is geweest. Het triomfalisme overheerst. Hoog op hun paard domineren zij de omgeving. Het is eerder een statieportret dan het vertrek naar een oorlogsgebied.

6. Engelen met bazuin, tiara en wapenschild

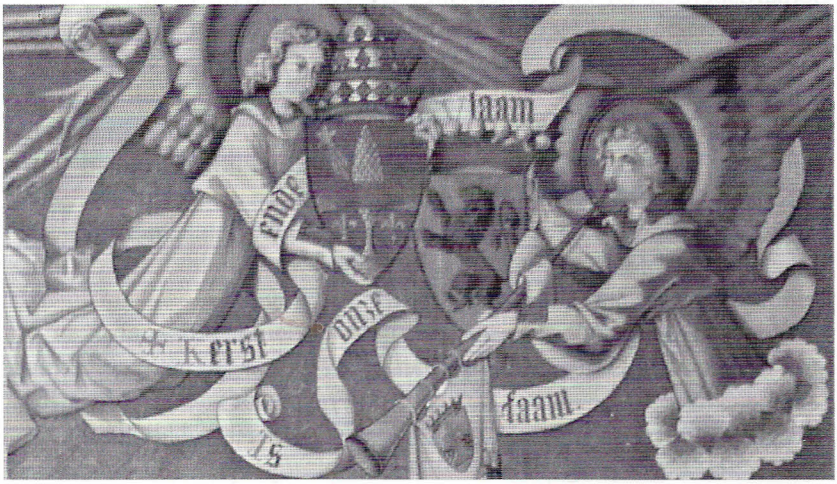

Het kleine tafereel met de engelen boven de deur.

Boven de schilderijen, tegen het plafond, is de volgende tekst aangebracht: *Laudent nomen Domini quia exaltatum est nomen ejus solius*. Boven de deur en tussen twee schilderijen is een klein tafereeltje uitgebeeld met twee engelen, de ene met een bazuin en een vlag met het wapenschild van Geraardsbergen, de andere met een tiara en een (pauselijk?) wapenschild. In het midden bevindt zich het wapenschild van Vlaanderen. Hiermee illustreert hij dat de faam van Geraardsbergen christelijk en Vlaams is, zoals eveneens uitgedrukt op de tekst van de banderol: *Kerst ende Vlaam is onze faam*.

8 A. De Portemont, Recherches historiques…, deel 1, p. 98 – 112. V. Fris, Geschiedenis van Geeraardsbergen…, p. 117 – 136. Splendeurs de la Cour de Bourgogne, Récits et chroniques, Parijs, Robert Laffont, 1995, p. 1402 - 1403. Paul Van Kempen en Peter Van Den Hove, Archeologisch onderzoek naar het kasteel van Schendelbeke, in: Monumenten en Landschappen, nr. 31, 3, 2012.

II. Tweede kamer

Algemeen gezicht van de tweede kamer, zoals ze er enkele jaren voorheen uitzag. Bemerk de deuren met de glasramen, de neogotische schouw en het plafond met de tafereeltjes. (foto Dienst Erfgoed, prov. Oost-Vlaanderen)

In die kamer hingen drie schilderijen, waarvan nu alleen nog het laatst genoemde aanwezig is. Ze houden alle drie verband met de deelname van Stefaan van Boelare aan de kruistocht: één die het vertrek van de ridders op kruistocht weergeeft (1096) en twee andere met de terugkeer van Steven (Stefaan) van Boelare en de lofzang op die tocht. Op de drie schilderijen is een tekst onderaan het doek aangebracht en niet meer in gips.

1. Vertrek van Stefaan, heer van Boelare, op kruistocht, 1096

Hoe heirheere Steven van Boelare .... en have verlaet en met de koene heeren van Ydeghem en andere Vlaemsche ridders ter eerste kruysvaert optrekt ten jare 1096

Het thema en de geest van de kruistochten komt regelmatig voor in de werken van Louis Bert-de l'Arbre. Zoals men weet lanceerde paus

Urbanus II op 27 november 1095 te Clermont zijn oproep om een kruistocht naar de heilige plaatsen in Palestina te organiseren. Die werd in Vlaanderen door graaf Robrecht II geleid. Met hem vertrokken veel van zijn vazallen, w.o. de heer van Boelare en blijkbaar, maar daar over hebben we geen juiste informatie, de heer van Idegem. Algemeen neemt men aan dat de meeste vertrokken zijn in september 1096. De kruisvaarders zouden pas drie jaar later Jeruzalem bereiken.

De vrouw van Stefaan neemt afscheid van haar man en steekt één van haar kinderen de hoogte in, richting van haar man. Die is op een wit paard gezeten. Naast hem staat de heer van Idegem die op een bruin paard zit. De schilder wil meteen duidelijk aantonen wie de voornaamste is. Onafscheidelijk van de kruisvaarders draagt een ruiter een wimpel met het rood kruis er op, symbool van de kruistocht.
Achter hem staan andere ruiters, terwijl in de poort van een kasteel eveneens ruiters het afscheid van op afstand volgen. Eén van die ridders draagt een schild met het wapen van Boelare: een geel veld met in het midden een rood schildje.

Links zijn twee vrouwen afgebeeld, ongetwijfeld die van de heer van Boelare en van de heer van Idegem. Achter hen staat opnieuw een benedictijnenmonnik, die met zijn hand een zegenend gebaar maakt.

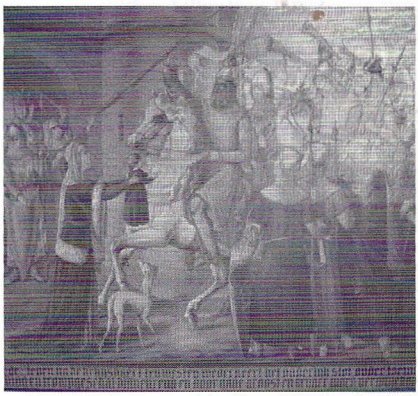

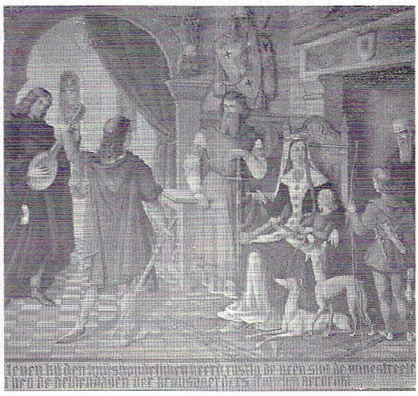

Links. Tafereel met het vertrek van Stefaan van Boelare op kruistocht in 1096 (thans niet aanwezig).
Rechts. Minnestrelen verheerlijken na de thuiskomst de kruistocht van Stefaan van Boelare.

2. Terugkeer van Stefaan, heer van Boelare, 1100

Hoe Steven na de kruysvaert ten Westen wederkeert het vaderlyk slot onder toejuichingen en trompgeschal binnenrend en door gade kroost en kryger word verwillekomd

Dit is het enige schilderij waar Louis Bert een datum heeft opgezet, onderaan rechts: "*Voltrokken 26 meert 1892*".

Bij de terugkeer van de heren van Boelare en van Idegem, in de lente van 1100 - ze zijn bijna vier jaar onder weg geweest - verwelkomt zijn vrouw hem en toont opnieuw een klein kind, wat er zou op wijzen dat ze bij het vertrek van haar man zwanger was van een tweede zoon. Op de wimpel van de soldaten, die met trompetgeschal de aankomst vieren, staat het wapenschild van de heren van Boelare. Onderaan rechts is opnieuw een monnik in zwarte pij, een benedictijn, afgebeeld. Aan zijn staf hangt een drinkbeker, één van de symbolen van een bedevaarder, een pelgrim. Aan de linker zijde van het doek staan zijn medewerkers, vazallen, opgesteld die uit de poort van het kasteel komen.

3. Minnestrelen verheerlijken de kruistocht van Stefaan, heer van Boelare

Hoe Steven bij den huyshoudelyken heerd rustig de uren slijt, de minnestrelen herbergt en met hen de heldendaden der kruysvaerders trotzelijk herdenkt.

Dit is een romantische scène die een huiselijk aspect uit het begin van de 12de eeuw zou moeten weergeven. De rechtstaande heer van Boelare steunt op zijn zwaard en luistert aandachtig naar de muzikanten. Zijn echtgenote zit in een mooie zetel, met een kind op haar schoot. Zij kijkt niet naar de minnestrelen maar naar haar oudste zoon, die gewapend met boog, pijl en dolk zijn moeder toekijkt. Blijkbaar wil zijn moeder hem iets duidelijk maken. Twee honden vervolledigen de huiselijke scène. Het huisgezin wordt als het ware beschermd door een benedictijns monnik, die wellicht de eerste abt Snellardus symboliseert.

4. Schouw, muurwanden en plafond

In tegenstelling met de eerste kamer is hier de oorspronkelijke schoorsteenmantel wel behouden. Hij is versierd met vier musicerende enge-

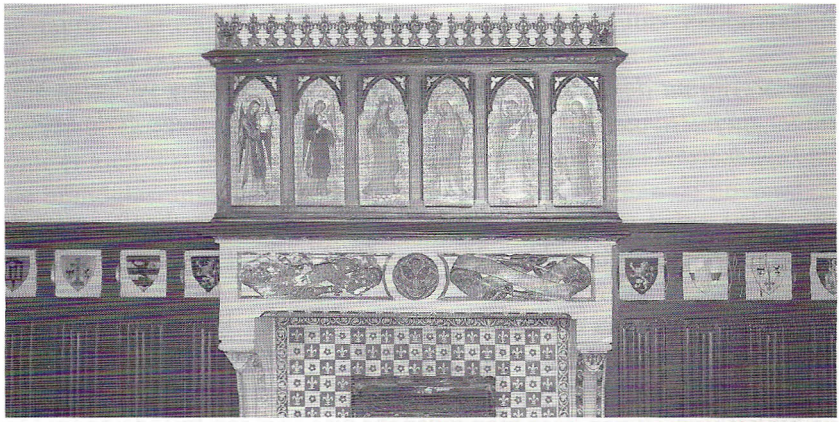

De schouw van de tweede kamer (huidige toestand).

den. Negen heb ik kunnen identificeren, vier niet. Links van de schouw zijn dat: Herzele (?), onbekend, Lokeren (?), Geraardsbergen, Oudenaarde en Vlaanderen. Rechts van de schouw: onbekend, Ronse, Ninove, Sint-Niklaas, Aalst, onbekend (tenzij het een foute kleur zou zijn van het wapenschild van Dendermonde, moet zijn in zilver een dwarsbalk in rood) en Vlaanderen.

5. Brandglasramen

De kamer wordt niet zozeer door de schilderijen gedomineerd, maar vooral door de prachtige brandglasramen uit het atelier van A. Verhaegen. Die stellen voor: Boudewijn VI, graaf van Vlaanderen, 1067–1070 en schenker van de keure aan Geraardsbergen, Richildis van Henegouwen, de echtgenote van de graaf, overleden in 1086; "Stephaen" van Boelare, en niet Steven, en Joannes Hauchin, tweede aartsbisschop van Mechelen (1583–1589). Het kan verwonderlijk lijken dat naast figuren uit het einde van de 11de eeuw een aartsbisschop uit het einde van de 16de eeuw uitgebeeld is. Men had hier de vrouw van de heer van Boelare verwacht maar niet een aartsbisschop, ook al is die van Geraardsbergen afkomstig.

Bij de recente restauratiewerken is het hoofd van de aartsbisschop gesneuveld, jammer. Boven de figuren staan de wapens van de vier personen. Al vóór 2000 is het wapen van gravin Richildis vervangen door een veelkleurig glas.

Besluit

Mij is nog steeds niet duidelijk waarom er van het privéarchief van Louis Bert, dat in zijn woning moet bewaard geweest zijn, niets meer bestaat. Waarom is er ook van zijn atelier niets behouden gebleven? Zou het kunnen dat er ooit nog eens archiefstukken van de schilder op een zolder of elders zullen opduiken? Misschien zullen we iets meer te weten komen wanneer het omvangrijke stadsarchief, dat weldra van Beveren naar het Rijksarchief van Gent zal overgebracht worden, zal geïnventariseerd worden en dus voor de vorser toegankelijk zal zijn. Voor dit artikel heb ik mij tot de kunstwerken zelf moeten beperken.

Volgens de aantekening op één van de schilderijen (terugkeer van de kruistocht) weten we dat ze in 1892 werden gerealiseerd. Dit is één van de productiefste jaren van de schilder. Twee jaar ervoor heeft hij de muurschilderingen van het Geraardsbergse college afgewerkt, heeft hij de verbouwing van Hunnegem geleid, waar hij eveneens een reeks schilderingen realiseert, en heeft hij intens aan de vernieuwing van de St.-Bartholomeuskerk gewerkt. Ongetwijfeld heeft hij voor dit alles heel wat medewerkers gehad. Maar ook over hen is er weinig van bekend.

In totaal heeft Louis Bert-de l'Arbe voor zijn privévertrekken in het hotel-restaurant "Geeraard" acht grote schilderijen en één kleine, verspreid over twee kamers, op doek gemaakt. Twee schilderijen staan nog in het atelier van de restaurateur, de andere hangen op hun oorspronkelijke plaats. Voorts beschilderde hij twee schouwmantels, waarvan één verkocht werd. De tweede kamer werd bovendien rijkelijk versierd met wapenschilden op de lambrisering en bucolische scènes op het plafond. Eén muurwand van die kamer is gedecoreerd met prachtige brandglasramen.

De voorbije jaren is er heel wat schade aan die kunstwerken gebracht. Eén schilderij, het vertrek van de heren van Boelare en Idegem op kruistocht, is zwaar toegetakeld. Wellicht door vochtigheid zijn over het ganse schilderij luchtbellen ontstaan en is de verf van het doek losgekomen. Het zou spijtig zijn moest het hoge bedrag voor de restauratie een reden zijn om dit schilderij niet meer te herstellen. Het schilderij met de terugkomst van de heren van Boelare en Idegem is in relatief goede staat en vereist een beperkte restauratie. Alleen heb ik kunnen vaststellen dat het houten kader wegens de houtworm dringend aan vervanging toe is.

De gerestaureerde schilderijen in de eerste kamer geven aan de ruimte een mooie aanblik. Het is te betreuren dat men bij de laatste

restauratie de wapenschildjes aan de buitenzijde van de tweede kamer niet in zijn oorspronkelijke staat heeft hersteld en ze zonder meer allemaal in het grijs heeft geschilderd. Hetzelfde kunnen we zeggen van de paneeltjes boven aan het plafond. Ik heb de indruk dat de restaurateur er zich wat al te gemakkelijk heeft vanaf gemaakt. De schade aan de brandglasramen is beperkt. Alleen twee stukken aan de bovenzijde zijn vervangen. Ondanks al die beperkingen geeft ook de tweede kamer nog een goed idee hoe Louis Bert zijn leefkamer heeft ingericht, gedomineerd door drie schilderijen, die de wereld oproepen van de eerste kruistocht in 1096–1100, een reeks wapenschildjes en vooral de vier brandglasramen. De versiering van de schouwmantel bood aan Louis Bert de gelegenheid om enkele moraliserende spreuken weer te geven.

De schilderijen of wanddoeken weerspiegelen zeer goed hoe men toen, einde 19de eeuw, over de geschiedenis van de stad dacht. Louis Bert is het product van zijn tijd, waar de romantische benadering van de geschiedenis domineerde. Ongetwijfeld steunde hij zich hierbij op het werk van A. De Portemont en van kan. Jan David.

Tenslotte nog dit. In de zaal van de brasserie en op de eerste verdieping bevinden zich vier Japanse of Chinees aandoende schilderijen, die de vier seizoenen uitbeelden. Eén ervan (de Lente) moet nog gerestaureerd worden. Wie de schilder is heb ik niet kunnen achterhalen, wel de datum 29 november 1898. Die stijl staat in schril contrast met de neogotische schilderijen op het gelijkvloers. Wel is het typisch voor die tijd, waar chinoiserieën in de mode waren.

Hopelijk genieten de bezoekers niet alleen van het goede eten, maar ook van het schitterende neogotische interieur, waar Louis Bert-de l'Arbre leefde en zijn gasten ontving. Met dit artikel sluit ik de reeks af van al de gekende locaties waar hij gewerkt heeft.

Geert Van Bockstaele
Bevegemstraat 14
9620 Zottegem

ONBEKENDE ONTWERPTEKENING (1749) VAN THEODOOR VERHAEGEN IN NINOOFSE KERKARCHIEF

Dirk VAN DE PERRE

Een toevallige vondst

Op Open monumentendag van 14 september 2014 organiseerde ik samen met Julien Van Bockstaele een kleine tentoonstelling in de prachtig gerestaureerde Onze-Lieve-Vrouwhemelvaartkerk (voormalige abdijkerk) te Ninove. De aanleiding hiertoe was uiteraard het beëindigen van de restauratiewerken, maar ook het verschijnen van de tweedelige inventaris van de parochiearchieven van de dekenij Ninove. Die inventaris is opgemaakt door de broers Van Bockstaele (Julien en Mark, onder leiding van Geert).[1] Het parochiearchief van de Onze-Lieve-Vrouwhemelvaartkerk bevindt zich in de huidige dekenij. De verrassing bij de voorbereiding van de tentoonstelling was de vondst van een tot nog toe ongekende tekening van Theodoor Verhaegen (1700-1759). De opstellers van de inventaris vermelden onder nr. 140 "Tekening van een altaar door P. Verhaegen, 1709, 1 rol."[2] Benieuwd wat die geheimzinnige rol eigenlijk bevatte, die in geen enkele vroegere inventaris of studie vermeld wordt, stelde ik vast dat het om de ontwerptekening van het monumentale Norbertusaltaar in het zuidelijk transept van de abdijkerk ging. De opstellers van de inventaris hebben echter de datum verkeerd gelezen en ook de voornaam verkeerd ontcijferd: de datering is 1749 en de afkorting van de voornaam is niet P, maar T van Theodoor. De tekening diende als model bij de ondertekening van het contract tussen Verhaegen en abt Ferdinand Van der Haeghen (1712-1754). In zijn dagboek schrijft de abt anno 1749: "De 16de mei heeft Theodorus Verhagen, beeldhouwer te Mechelen, de twee altaren in de kruisbeuk in onze abdijkerk, in de vorm van triomfbogen, aanvaard op te trekken en af te werken volgens de plannen die hij ons voorgelegd heeft en die we wederzijds ondertekenden; volgens de overeenkomst moeten

1 Geert, Julien, Marc VAN BOCKSTAELE, *Inventaris van de kerkarchieven van Ninove I en II*, Zottegem, 2012 en 2013. Deel II, p. 29-86 bevat de inventaris van het kerkarchief van de parochie Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart.
2 VAN BOCKSTAELE, *Inventaris II*, p. 42.

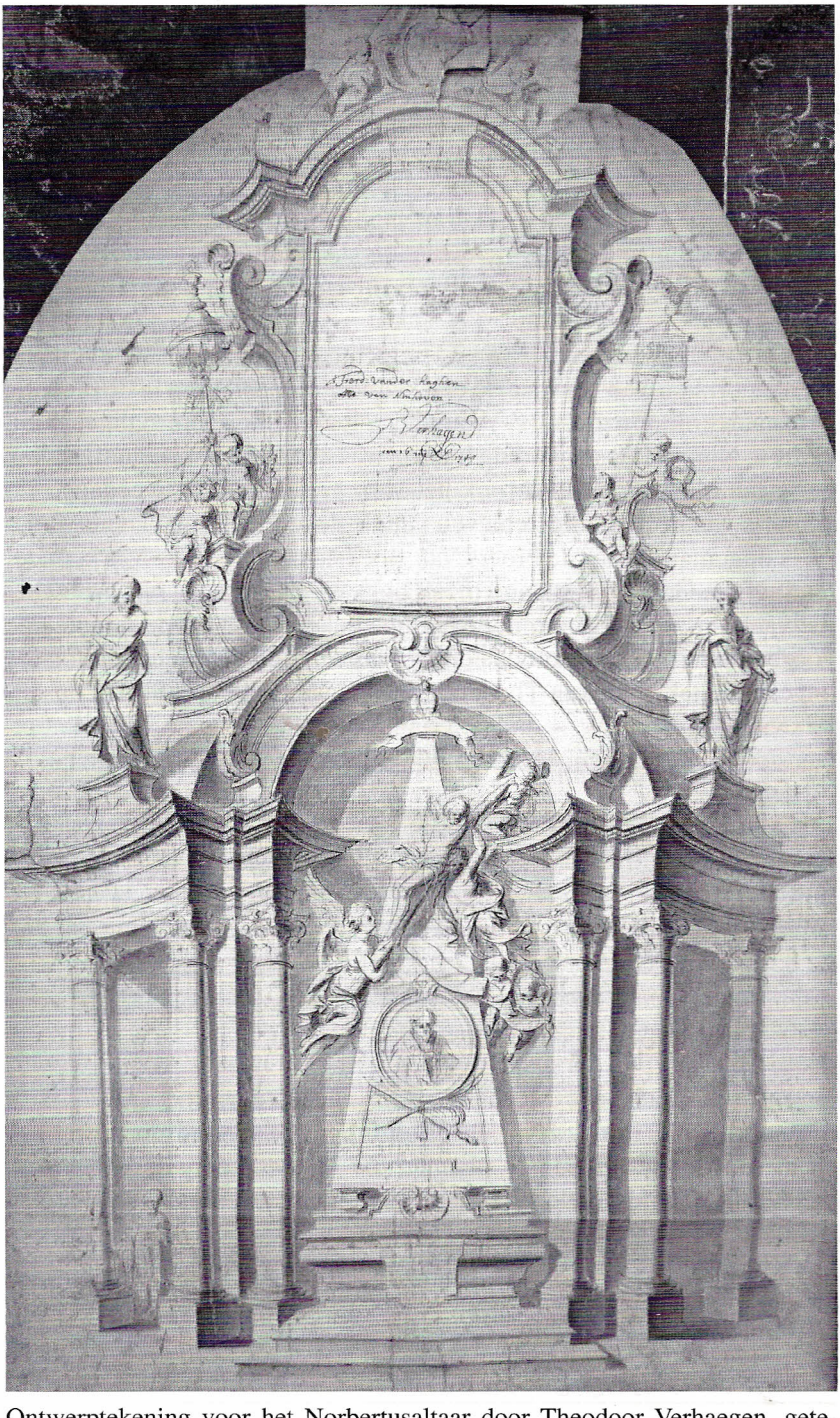

Ontwerptekening voor het Norbertusaltaar door Theodoor Verhaegen, getekend 16 mei 1749. Potlood en chinese inkt op papier.
(Dekenij Ninove; foto D. Van de Perre)

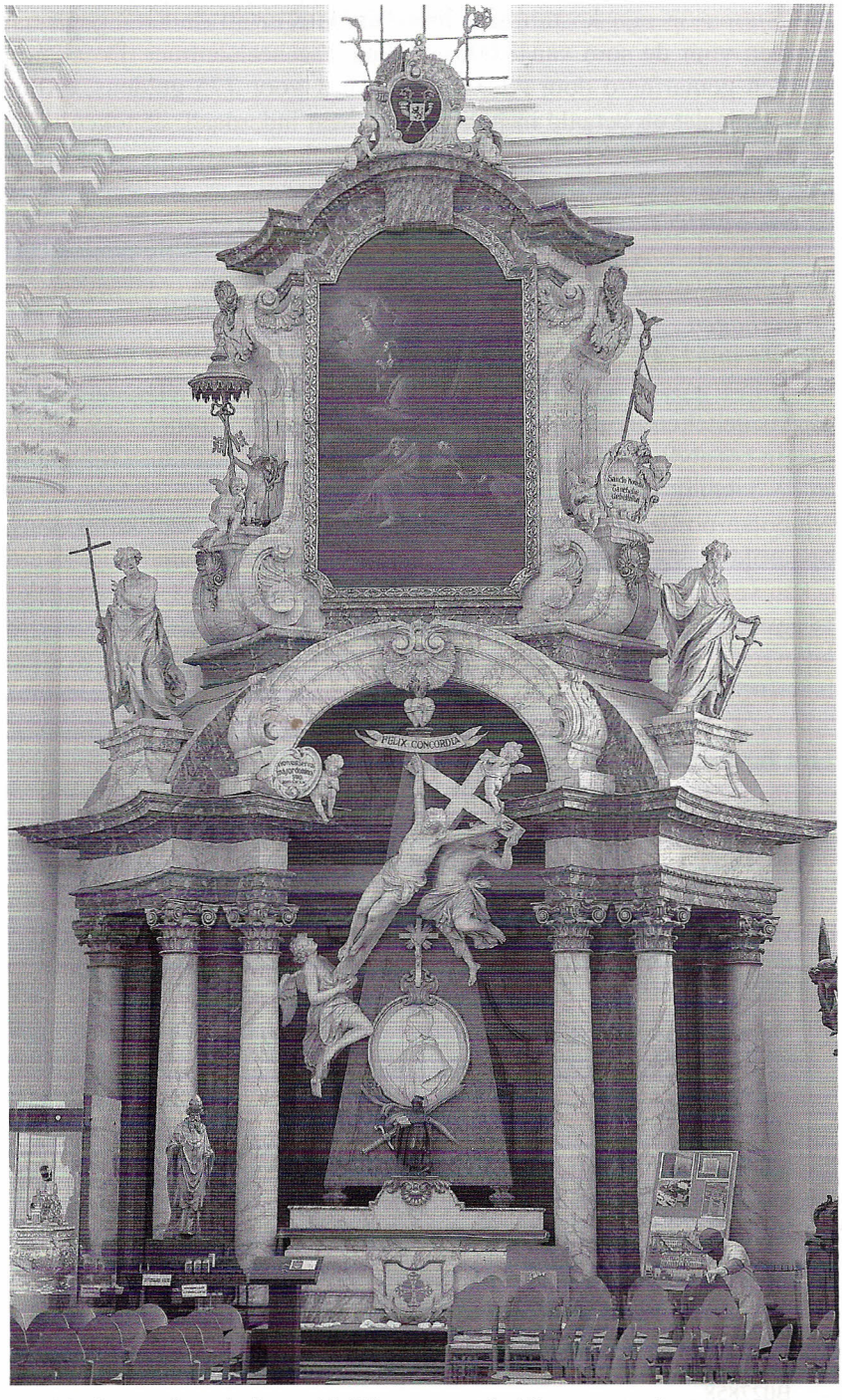

Het Norbertusaltaar in het zuidelijk transept, huidige toestand.
(foto D .Van de Perre)

die altaren op zijn kosten naar hier vervoerd en in de kerk geplaatst worden voor de som van 8.000 guldens. Zie het contract. De altaren werden gemarmerd door Alexander Turner, voor 775 guldens. (Alles was geplaatst en betaald in juni 1753)." [3] En inderdaad, de tekening is wederzijds ondertekend en gedateerd op de lege plaats waar het schilderij diende te komen:

Ferd: vander hagen
abt van Ninhoven

T. Verhagen
den 16 mij 1749

Hoe is de tekening in het dekenaal archief terecht gekomen en waarom niet in het abdijarchief? [4] De tekening moet al vóór de Franse Revolutie in de dekenij, de voormalige pastorie, toen steeds bewoond door een Ninoofse norbertijn, aanwezig zijn geweest. Het feit dat de tekening opgerold was – het gaat om een papieren document van 67 op 43 cm – kan verklaren waarom ze niet bij de gewone stukken van het archief is gevoegd en apart werd bewaard.[5] Het is de intentie de tekening te laten restaureren, te reinigen en te verstevigen zodat ze plat kan worden bewaard.

Het bewaarde tekenoeuvre van Verhaegen

Van Theodoor Verhaegen zijn, de Ninoofse tekening meegerekend, slechts vier ontwerptekeningen bewaard: de preekstoel van Lokeren (uitvoering 1736)[6], het hoofdaltaar te Geel (1748)[7], de preekstoel van de Mechelse Katelijnenkerk (uitgevoerd in 1774 door Petrus Valckx)[8] en de Ninoofse tekening van 1749. Daarnaast zijn er nog twee ontwer-

3 Geciteerd naar de vertaling van de dagboeken door J. DE KEMPENEER, *Aantekeningen uit de dagboeken van de prelaten der Norbertijneradbij van Ninove 1657-1783*, s.l., 1995, p. 166. Extracten uit de originele tekst in verband met de kunstwerken publiceerde E. SOENS, *De kerk van Ninove en haar mobilier*, in: *Handelingen der maatschappij van Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, VIII, afl. 2, Gent, 1907, p. 240-259.

4 Over de lotgevallen van het abdijarchief bij de afschaffing van de abdij, zie E. PUT en C. PEERSMAN, *Inventaris van het archief van de Sint-Cornelius en Sint-Cyprianusabdij te Ninove* (Rijksarchief te Beveren, Inventarissen 161), Brussel, 2008, p. 17-18.

5 Het is de grote verdienste van Geert Van Bockstaele, die bij het opstellen van de inventarissen alle hoeken en kanten van de pastorieën doorzoekt, de rol te hebben ontdekt en in het archief te hebben geïntegreerd.

6 Amsterdam, Rijksmuseum, Prentenkabinet, inv. Nr. RP-T-1987-32. Deze tekening heeft met 56x 38 cm een vergelijkbare grootte met de Ninoofse.

7 Kerkarchief Geel. Afbeelding in de fototheek van het KIK, onder nr. M29572.

8 Mechelen, Stedelijk Museum, katalogus, nr. 298. Afbeelding in fototheek KIK, nr. B027858.

pen van niet uitgevoerde preekstoelen bewaard in het Antwerpse Prentenkabinet, die aan Verhaegen worden toegeschreven.[9] De ontwerptekeningen voor Lokeren, Geel en Ninove laten toe de relatie tussen ontwerp en uitvoering vast te stellen. De tekeningen blijken eerder een ruwe ideeënschets te zijn, die, zoals te Ninove, dienden als basis voor het contract. Verhaegen nam nadien nog de vrijheid wijzigingen aan te brengen.

Verhaegen beeldhouwde vanuit zijn intuïtie. Hij was een natuurtalent. Daardoor heeft zijn werk een grote expressiviteit en dramatische kracht. Critici uit de periode van het (neo)classicisme verweten hem dat gebrek aan academisme, aan kennis van de juiste anatomische proporties, aan belangstelling voor het klassieke tekenen. Maakte Verhaegen veel voorstudies?[10] Zijn critici beweren van niet, maar zijn voornaamste biograaf Poupeye betwijfelt dat.

Wel is zeker dat er weinig tekeningen bewaard zijn gebleven. Uiteraard heeft hij meer tekeningen gemaakt dan de vier of zes die ons nu nog resten. Zo noteert abt Van der Haeghen in 1736 dat Verhaegen hem een voorbeeld voorlegde voor het beeldhouwwerk van de lambrisering in het schip van de kerk.[11] Tevens noteert hij bij de overeenkomst met Verhaegen voor het maken van de biechtstoel *conformiter delineationi suae nobis exhibitae*.[12] Telkens was de tekening de basis voor het contract en voor de afspraak omtrent de prijs van het werk. Maakte Verhaegen in 1749 twee tekeningen voor de opdracht van de twee transeptaltaren of maakte hij slechts één tekening, die dan tevens een idee kon geven hoe het andere altaar er zou uitzien?[13]

Na zijn dood bewaarde zijn weduwe een aantal tekeningen, die Pieter Valckx (1734-1785), zijn leerling, gebruikte voor het uitwerken van het altaar en het portaal met de orgelkast in de Sint-Janskerk te Mechelen, de parochie waar Verhaegen in zijn laatste levensjaren woonde en waar hij begraven werd.[14]

9 Antwerpen, Stedelijk Prentenkabinet, nrs. 2157 en 2159. Het laatste nummer zou om een ontwerp van 1739 gaan voor de wedstrijd van de preekstoel in de Gentse Sint-Baafskathedraal.

10 C. POUPEYE, *Théodore Verhaegen. Sculpteur malinois du XVIIIe siècle*, Brussel-Parijs, 1914, p. 19-22 en 72, noot 1.

11 SOENS, *De kerk van Ninove*, p. 252. Hier wordt het woord *prototypum* gebruikt.

12 Ibidem, p. 253.

13 Ibidem, p. 251. In de dagboek staat *secundum prototypum nobis exhibitum*, wat kan wijzen op slechts één voorbeeldtekening.

14 E. NEEFFS *Histoire de la peinture et de la sculpture à Malines*, II, Gent, 1876, p. 278-279 : « ensuite que sa veuve conservait chez elle plusieurs esquisses, quelques projets, peu d'œuvres achevées, mais beaucoup de dessins et de plans ».

Levensloop van Theodoor Verhaegen

Over Verhaegen bestaan enkele uitstekende biografieën, waarvan de meest uitvoerige van de hand van Camille Poupeye is.[15] Ook in de tweede helft van de 18de eeuw werden al enkele biografische schetsen geschreven, waaronder die van Philippe Baert (zie bijlage). Steevast wordt bij zijn naam het epitheton 'vermaard' toegevoegd. En inderdaad Theodoor Verhaegen was een man van een uitzonderlijke allure.

Hij werd geboren te Mechelen op 4 juni 1700[16] als de oudste zoon van Rumoldus Verhaeg(h)en en Elisabeth Van Groenendael. Een broertje van hem overleed kort na de geboorte in 1701. Daarna werden nog twee zusters geboren. Zijn vader, die schrijnwerker was, stierf in 1713, op de leeftijd van circa 58 à 60 jaar. Zijn moeder overleed pas in 1754. Van zijn vader erfde Theodoor de onafhankelijkheid van geest en de drang naar originaliteit. Zijn vader werd te Mechelen beroemd als uitvinder en maker van een draaibrug en hij gaf in 1692 advies voor het rechten van de toren van de abdijkerk van Grimbergen, die dreigde te

Portret van Theodoor Verhaegen (Mechelen Stadsarchief; foto genomen uit C. Poupeye, Théodore Verhaegen, Brussel, 1914).

15 POUPEYE, *Théodore Verhaegen*, p. 7-31 ; NEEFS, *Histoire*, p. 263-279 ; P. PHILIPPOT, D. COEKELBERGHS, P. LOZE, D. VAUTIER, *L'architecture religieuse et la sculpture baroques dans les Pays-Bas méridionaux et la Principauté de Liège, 1600-1770*, Sprimont (ed. Mardaga), 2003, p. 1038-1043.

16 In sommige biografieën wordt nog steeds de foutieve geboortedatum 1701 vermeld, datum die teruggaat op de laat-achttiende-eeuwse bron *Provincie, stad ende district van Mechelen*, Brussel, 1770, p. II.

kantelen.[17] De jonge Theodoor kreeg na de dood van zijn vader zijn verdere opleiding in het beeldhouwatelier van Jan-Frans Boeckstuyns (1650-1734) te Mechelen, die zelf een leerling was van Lucas Fayd'herbe (1617-1697). Nadien verhuisde de jonge Verhaegen naar Antwerpen om er te werken in het atelier van Michiel Van de Voort de Oude (1667-1737). Hij heeft daar ook nog gedurende een korte tijd gewerkt in de atelier van Jan-Claude De Cock (1688-1721) en Willem-Ignace Kerricx (1682-1745). Te Brussel was hij kortstondig werkzaam in het atelier van Pierre-Denis Plumier (1688-1721), waarna hij in 1720 terugkeerde naar Mechelen, waar hij in dat jaar opgenomen werd in de Gilde van de beeldhouwers. Hij heeft tijdens zijn opleiding het beste gepuurd uit wat toen de bloeiende kunstenaarssteden Brussel, Mechelen en Antwerpen te bieden hadden.

Verhaegen was struis gebouwd en eerder gedrongen van gestalte. Als kind opgegroeid in armoede, bleef hij de inborst van de volksmens bewaren. Hij was ruw in de omgang, weinig gecultiveerd, spottend in zijn opmerkingen, impulsief van karakter en met een grote eigendunk. Hij had, net als zijn vader, lak aan sociale conventies, wat hem bij stadsgenoten en collega's niet altijd geliefd maakte. Hij huwde in 1732 te Mechelen met Emerentiana Van Hoogvorst bij wie hij twee kinderen kreeg. Hij kon zich door zijn kunst sociaal opwerken en kocht in 1751 een huis in de huidige Goswin de Stassartstraat. In 1758 diende hij echter dit huis te verkopen. Verhaegen leed zijn laatste levensjaren aan een spierverlamming ten gevolge van een beroerte. Een eerste hersenbloeding deed zich voor in 1744. Hij herstelde hiervan en kende na 1746 nog een zeer actieve periode, afgewisseld met momenten van melancholie en depressie. Hij overleed op 25 juli 1759 ten gevolge van een nieuwe beroerte. Zijn vrouw overleed vele jaren na hem op 3 juli 1772.

De persoonlijkheid van Verhaegen is niet voor één gat te vangen. Hij was uitvinder, net als zijn vader. Zo ontwierp hij een demonteerbare drijvend pont en ander oorlogstuig en schreef hij spotgedichten waar-

17 De toren van de abdijkerk van Grimbergen kantelde om dezelfde reden als de 19de-eeuwse toren van de kerk van Ninove. Gedeeltelijk gebouwd op de funderingen van het koor, gedeeltelijk op maagdelijke grond, kantelde de toren onder het gewicht van de steenmassa in oostelijke richting en dreigde een stuk van de koorsluiting mee te sleuren. Te Grimbergen gaf Verhaegen het advies de fundering langs de westkant te ondergraven en zo de ganse toren onafhankelijk van de muren van de kerk te laten zakken en opnieuw recht te zetten. Wat blijkbaar tot resultaat heeft geleid. Dit delicate werk werd met succes uitgevoerd door de augustijnerbroeder en schrijnwerker Hendrik Verwillighen. Hierover, J. DELESTRE, *L'architecte de l'église abbatiale de Grimberghen*, in: *Mélanges de Camille Borman*, Luik, 1919, p. 375. Daaromtrent werd te Mechelen over Rumoldus Verhaegen volgende anekdote verteld: *door sijnen raed is herstelt den thoren der abdye van Grimbergen denwelken in vallensperijkel sijnde, door de ervaerenste bouwmeesters van 't land geoordeeld wirt afgebroken te moeten worden, over welken raed de kloosterlingen en moniken hem met eenige met boter bestrekene sneden brood hebben beloont* (POUPEYE, *Théodore Verhaegen*, p. 8, noot 1).

van er twee in druk werden uitgegeven. Uiteraard was hij vooral beeldhouwer. Hoewel hij enkele beelden in steen heeft nagelaten, was hout, vooral eik, zijn geliefkoosd materiaal. Naast driedimensionaal beeldhouwwerk was hij vooral bedreven in het maken van bas-reliëfs.

Uitzonderlijk: een zelfportret op de Ninoofse tekening

Van Verhaegen is slechts één portret bekend, een gravure waarvan twee exemplaren bewaard zijn.[18] De tekening is niet gedateerd en de maker ervan is niet gekend, maar daar de sterfdatum later is toegevoegd, lijkt de tekening nog tijdens zijn leven gemaakt te zijn. Verhaegen wordt er afgebeeld als een knappe man in de fleur van zijn leven. Links onderaan is de tekening met zijn uitvinding van het demonteerbaar vlot te zien en rechts prijkt het kalende hoofd van een oudere man met baard en met een houten hamer en beitels, ongetwijfeld het portret van de oude Verhaegen. Op de Ninoofse tekening is een heel merkwaardig detail te zien. Links tussen de zuilen van het altaarportiek komt een figuur de ruimte binnengewandeld. De vaag getekende figuur lijkt een man met een baard en met een nachthemd dat tot aan de knieën reikt. Het hoofd vertoont gelijkenis met dat van de oude Verhaegen op het Mechelse portret. Heeft Verhaegen zichzelf afgebeeld op de Ninoofse tekening? En wat is dan de boodschap van dit statement, van deze knipoog? Zelfspot, dat de zieke Verhaegen de verlamming te boven is gekomen en fysiek klaar is om de Ninoofse kerkruimte artistiek te veroveren? Het

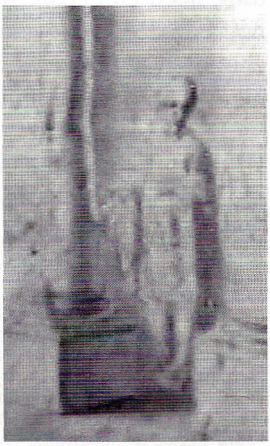

Geheimzinnige man, onderaan rechts op de Ninoofse ontwerptekening, vermoedelijk een satirisch zelfportret van Verhaegen (uitvergroot detail).

18 Een is bewaard in het Mechelse stadsarchief, afgebeeld in POUPEYE, *Théodore Verhaegen*, naast de titelpagina en een in Universiteitsbibliotheek Gent, Hs., nr. 2328, afgebeeld in G. VAN BOCKSTAELE, *Het culturele erfgoed van de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen 1092-2002*, Geraardsbergen, 2002, p. 83.

maken van dergelijke grappen lag in de lijn van zijn karakter.[19] De Ninoofse tekening heeft dus niet alleen een grote artistieke waarde, maar is door dit autobiografisch element tevens een uitzonderlijk historisch document.

Het artistieke oeuvre van Verhaegen

Verhaegen beeldhouwde zowel in steen als in hout. Van zijn stenen beelden zijn die van de vier kerkvaders naast de portalen in de dwarsbeuk van de Mechelse Sint-Romboutskathedraal de belangrijkste. Enkele Mariabeelden in het Mechelse straatbeeld worden eveneens aan hem toegeschreven. Daarnaast ontwierp hij enkele grafmonumenten. Al bij al is zijn stenen beeldhouwwerk bescheiden in omvang.

Belangrijker is het beeldhouwwerk dat hij maakte in hout.[20] Hij werkte in 1721-1723 mee aan de preekstoel die thans in de Sint-Romboutskathedraal staat, maar oorspronkelijk bestemd was voor de barokke kerk van de norbertinessen van Leliëndaal aan de Bruul te Mechelen. Die preekstoel is ontworpen door Michiel van der Voort de Oude. Verhaegen hielp bij de uitvoering. Hoe groot zijn aandeel hierbij is geweest, blijft een open vraag.[21]

Zijn eerste belangrijk eigen werk was de zuidelijke kerkmeesterbank in de kerk van Sint-Jan-de-Doper en Sint-Jan-Evangelist te Mechelen (1730). Hier komt zijn meesterschap in het uitwerken van halfverheven beeldhouwwerk voor het eerst tot uiting in de drie panelen die deze bank sieren. Daarna volgde een zeer intensieve periode. Van 1735 dateert het onderstel van de preekstoel in de Sint-Katharinakerk te Hoogstraten.[22] 1736 was een topjaar. Dat jaar leverde hij de preekstoel in de Sint-Laurentiuskerk te Lokeren en kreeg hij op 3 juli de opdracht voor een preekstoel in de al genoemde Sint-Janskerk te Mechelen. Die preekstoel was afgewerkt in 1741.

19 Zie een observatie van een tijdgenoot: *Hij was zeer kloek dusdanig dat het scheen dat hij van den strand des doods alwaer hij dikwijls op gewandeld hadt, nog zoude afgekomen zijn (...). Alhoewel hij door chagrin geraekt was, tot een waterzucht, heeft hij zijn vrolijken en spottigen aerd behouden tot wijnige uren voor zijne dood* (Ibidem, p. 23, noot 1).

20 PHILIPPOT, e.a., *L'architecture religieuse*, p. 1104 geeft het meest volledige overzicht en brengt elf werken van hem in beeld. POUPEYE, *Théodore Verhaegen*, brengt een voor zijn tijd volledig overzicht, maar bij hem ontbreken Hoogstraten en Geel.

21 M.E. TRALBAUT; *De Antwerpse 'Meester Constbelthouwer' Michiel Van de Voort de Oude (1667-1737). Zijn leven en werk*, Brussel, 1949, p. 203-228 bespreekt dit werk uitvoerig en probeert het aandeel van Verhaegen, dat hij eerder miniem acht, te bepalen.

22 In sommige werken o.m. op de website van Bouwkundig Erfgoed, wordt ook de preekstoel in de Begijnhofkerk te Hoogstraten aan Verhaegen toegeschreven, maar onterecht.

Op 9 april van datzelfde jaar 1736 engageerde de Ninoofse abt Ferdinand Van der Haeghen hem voor het maken van de biechtstoel in de abdijkerk, samen met de gehele beschot in het schip, alles samen 60 lopende meter, waarin afwisselend acht schilderijen en twaalf gebeeldhouwde panelen dienden geplaatst te worden.[23] Dit werd de omvangrijkste opdracht uit zijn leven. Verhaegen zorgde zelf voor het hout van het beeldhouwwerk, terwijl de abt het hout aankocht ten behoeve van de plaatselijke schrijnwerkers Norbert André en Jozef Roosens, die het kaderwerk van de lambrisering dienden te maken. Hoelang werd aan de Ninoofse opdracht gewerkt? Op 25 september 1738 gaf de abt aan de Mechelaar Jan Turner de opdracht om de stralenkrans achter de biechtstoel (*retro sedem confessionalem noviter constructam*) te schilderen.[24] Op 15 september 1739 ging de abt een contract aan met de jonge Brusselse beeldhouwer Jacob De Koninck (1703-circa 1777) voor het maken van de tweede biechtstoel, naar het model en voorbeeld van de eerste.[25] Tegen het einde van dat jaar liet de abt ook de eerste twee schilderijen in de lambrisering plaatsen. Schilderijen werden nog geleverd in 1740 en 1742.[26] Nadien volgen geen meldingen meer van leveringen. Dit betekent dat in 1742 de lambrisering ongeveer voltooid was. Dat de abt in 1739 de preekstoel bij Jacques Bergé (1693-1756) bestelde, wijst erop dat hij op korte tijd het ganse interieur van het schip wou voltooid zien. Dat hij in 1739 Bergé en De Koninck engageerde en niet Verhaegen, wat zeker voor de tweede biechtstoel logisch zou zijn geweest, geeft aan dat Verhaegen het in die periode te druk had met het uitwerken van de preekstoel voor de Mechelse Sint-Janskerk en met het beeldhouwwerk voor de Ninoofse lambrisering.

Op 14 mei 1743 ging Verhaegen een contract aan voor de preekstoel voor de Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijkkerk te Mechelen.[27] Eind 1746 werd dit werk geplaatst. In deze periode kreeg hij zijn eerste beroerte. Het ontwerp van de tweede noordelijke kerkmeesterbank in de Sint-Janskerk te Mechelen, die geplaatst werd in 1744, is zeker van zijn hand. Wat hij, geplaagd door ziekte, in dit werk zelf uitvoerde, blijft een open vraag. Sommige kunsthistorici menen kwaliteitsverschillen tussen de eerste bank uit 1730 en deze tweede bank te kunnen vast-

23 Voor een volledig overzicht van de kunstwerken in de Ninoofse abdijkerk, zie E. DHANENS, *De Onze-Lieve-Vrouwkerk te Ninove* (Inventaris van het Kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen, XI), Gent, 1980.
24 SOENS, *De kerk van Ninove*, p. 253.
25 Ibidem, p. 253: *ad similitudinem alterius.* Voor leven en werk van Jacob De Koninck, zie D. VAN DE PERRE, *Beeldhouwer Jacob De Coninck en zijn aandeel in het interieur van de Meerbeekse kerk*, in: *Het Land van Aalst*, 60, 2008, p. 7-26.
26 SOENS, *De kerk van Ninove,* p. 252-253.
27 Velen beschouwen dit, louter beeldhouwkundig, als zijn beste werk.

Biechtstoel en lambrisering van Theodoor Verhaegen in de zuidelijke zijbeuk. Het meubilair voert de scenografische hoofdtoon, de stenen architectuur fungeert als achtergrondwand. (foto D. Van de Perre)

stellen.[28] Hersteld van een gedeeltelijke verlamming, accepteerde hij in 1746 de opdracht voor het hoofdaltaar in de Sint-Amanduskerk te Geel, dat tegen het einde van 1747 geleverd werd.[29] Het was zijn eerste grote altaarcompositie.

In 1749 trok abt Van der Haeghen hem opnieuw aan voor het maken van twee monumentale altaarportieken tegen de noordelijke en zuidelijke wand van de dwarsbeuk in de abdijkerk. Dit werk was klaar in 1753, een jaar voor de dood van de abt. De lambrisering van vier korte stukken in de armen van de dwarsbeuk, waarin vier schilderijen dienden te worden geplaatst, werd eveneens door Verhaegen ontworpen.

Voor de Geraardsbergse Sint-Adriaansabdij sloot Verhaegen met abt Ildephonsus van Hoorde op 17 februari 1752 een contract af voor het hoofdaltaar van de abdijkerk voor de som van 4000 gulden. Dit werk moet in 1755-1756 geleverd zijn, want dan zijn de grootste betalingen verricht. Het altaar bevindt zich thans in de parochiekerk van Bever (Vlaams-Brabant, ten zuiden van Galmaarden). Naar de normen van Verhaegen is dit een eerder bescheiden werk, althans volgens wat vandaag nog te Bever aanwezig is. Mogelijk zijn ook de twee zijaltaren te Bever, eveneens afkomstig uit de Sint-Adriaansabdij en uitgevoerd in dezelfde stijl, van zijn hand.[30]

Een laatste grote opdracht ontving hij in Dendermonde van de gilde van de vensteriers (lakenverkopers). In 1752 kregen dezen de toelating om een nieuw altaar op te richten in de Onze-Lieve-Vrouwekerk, de hoofdkerk van Dendermonde. Bij het altaar hoorde ook een bank met een paneel dat de 'Dood van Safira' voorstelt. Dit werk werd circa 1759-1760 geplaatst.[31] Verhaegen stierf op 25 juli 1759. Wat voerde hij te Dendermonde zelf nog uit en wat zijn leerlingen? Het ontwerp is duidelijk van zijn hand. Het paneel met de 'Dood van Safira' vertoont zoveel stijlgelijkenis met de Ninoofse bas-reliëfs, dat hier de hand van Verhaegen duidelijk werkzaam was.

28 De idee dat niet Verhaegen, maar het atelier het werk zou hebben uitgevoerd, is voor het eerste geopperd door POUPEYE, *Théodore Verhaegen,* p. 55-56 en 60-63 en overgenomen door PHILIPPOT e.a., *L'architecture religieuse*, p. 1039. De kwaliteit van het beeldhouwwerk op de drie panelen is echter zo groot, dat, naar ons oordeel, toch de hand van de meester moet verondersteld worden. Ook Poupeye (p. 61) erkent die kwaliteit: "Il serait étonnant d'ailleurs qu'une entreprise aussi importante, dont l'exécution dut être confiée à un grand nombre d'artistes, ne présentât pas de côtés faibles, des défaillances même." Als het werk in 1744 geleverd is, moet de opdracht vroeger gegeven zijn, zodat tevens de veronderstelling wegvalt dat Verhaegen omwille van zijn ziekte het werk niet zelf zou hebben uitgevoerd. Uiteraard zullen voor bepaalde onderdelen medewerkers zijn ingeschakeld.

29 J. VAN MEENSEL, *De Geelse Sint-Amanduskerk*, Geel, 1989, p. 21-23.

30 VAN BOCKSTAELE, *Het cultureel erfgoed*, p. 84-90 handelt over deze Geraardsbergs-Beverse altaren zeer uitvoerig. Dit werk is in geen enkele vroegere biografie van Verhaegen opgenomen.

31 L. PEE, *Houten wandbekledingen en wandmeubilair in de O.L.Vrouwekerk te Dendermonde*, Dendermonde, 2005, p. 37-41.

Van Verhaegen zijn nog drie werken gekend, die hij maakte voor thans verdwenen Mechelse kerken: de preekstoel voor de kerk van de Ongeschoeide Karmelieten, het altaar voor de kapel van de Cellebroeders en het altaar voor de kapel van de H. Naam van Jezus in de H. Petrusparochiekerk.[32] Wat er met dit meubilair na de afbraak van die kerken gebeurd is, is niet geweten. Verder zijn nog drie werken van Petrus Valckx, de voornaamste leerling van Verhaegen, naar ontwerpen van deze laatste, uitgevoerd in Mechelse kerken: de preekstoel in de Sint-Katelijnekerk (1774), het hoofdaltaar (1765) met daarin één van de topwerken van Rubens[33] en het portaal met het doksaal en orgelkast (1784) in de Sint-Janskerk.[34]

Verhaegen voerde zijn opdrachten niet alleen uit. In 1721-1723 bij de betaling van zijn werk aan de preekstoel voor de norbertinessen van Leliëndaal in 1721-1723 worden vermeld: *Verhaghen en syn 3 gasten*.[35] Bij het werk aan de kerkmeesterbank voor de Sint-Jan-de-Doperkerk in 1730 worden zeven medewerkers bij naam genoemd.[36] Sommigen daarvan waren ongetwijfeld louter bevoegd voor het schrijnwerk, maar anderen hielpen bij het beeldsnijwerk. Zoals bij schilderijen van Rubens is niet altijd exact uit te maken wat van de hand van de meester is en wat van het atelier.

Het beeldhouwwerk van Verhaegen wordt gekenmerkt door expressiviteit, dynamisme, natuurlijkheid en de beweeglijkheid van de drapering. Die eigenschappen ontbreken in het oeuvre van Valckx en De Koninck, die reeds door de academische traditie beïnvloed zijn. In zijn grotere composities van altaren, preek- en biechtstoelen wordt Verhaegen overdadigheid verweten. Verhaegen is een late erfgenaam van de Rubeniaanse baroktraditie, waarin de pathetiek niet geschuwd wordt. Toch heeft hij tevens oog voor het architecturale decor en voor het perspectief. Dat decor geeft aan zijn figuratie structuur en leesbaarheid. Die gevoeligheid voor de relatie tussen architectuur en beeldhouwwerk komt niet alleen tot uiting in zijn werken, maar ook in de perfecte dialoog die meubels aangaan met het interieur waarin ze geplaatst zijn.

32 POUPEYE, *Théodore Verhaegen*, p. 90-91.
33 De triptiek met de aanbidding van de wijzen.
34 Voor Valckx, zie NEEFFS, *Histoire de la peinture*, II, p. 279-290.
35 TRALBAUT, *De Antwerpse 'Meester Konstbelthouwer'*, p. 206-207.
36 NEEFFS, *Histoire de la peinture*, II, p. 270.

Te Ninove symbiose van de visie van een uitzonderlijke abt met het genie van een uitzonderlijke beeldhouwer

Toen de abdijkerk in 1727 werd ingewijd beschikte abt Ferdinand Van der Haeghen over een gave, monumentale, maar kale ruimte.[37] De Ninoofse abdijkerk heeft in wezen een gotisch grondplan en de hoogte, wijdheid en helderheid van een grote laatgotische stadskerk. Wel geven de westgevel, de segmentboogramen en de koepel de kerk uitwendig het karakter van een barokkerk. Binnenin bepalen op een sobere wijze de omlopende kroonlijst, de consoles, de gordelbogen, de omlijsting van de ramen en de inwendige versiering van de koepel het barokke uitzicht. Daardoor had de abt de mogelijkheid om in de binnenruimte het meubilair de hoofdrol te laten spelen.[38] Heeft de abt bij de inwijding van de Gentse karmelietenkerk in 1715 een voorbeeld gezien dat hem geïnspireerd heeft om met monumentale houtsculpturen de binnenruimte van zijn kerk gestalte te geven?[39] Op de eindpunten van de vier grote assen (hoofdaltaar-orgel; as van het dwarsschip; twee assen van zijaltaar naar biechtstoel) zijn te Ninove monumentale houtsculp-

37 Voor de bouwgeschiedenis, zie D. VAN DE PERRE, *De bouw van de huidig kerk, 1623-1723. Van gotiek tot barok, een moeizame evolutie*, in: *De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1796). Catalogus*, Ninove, 1985, p. 24-39.

38 Een dergelijke soberheid is bijvoorbeeld niet aanwezig is de Grimbergse abdijkerk, waar de architecturale barokdetails op een veel nadrukkelijker wijze aanwezig zijn.

39 De abt woonde in dat jaar de inwijding bij te Gent van de kerk van de ongeschoeide karmelieten in de Burchtstraat. Over de verwantschap tussen deze kerk en de Ninoofse abdijkerk, zie Ibidem, p. 34 en D. VAN DE PERRE, *De invloed van de karmelietenarchitectuur op de Ninoofse barok, inzonderheid op het hoogaltaar*, in: *De abdij van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus. 700 jaar premonstratenzerleven te Ninove. Catalogus*, Ninove, 1989, p. 97-105.

Grondplan van de Ninoofse abdijkerk (genomen uit E. Dhanens, De Onze-Lieve-Vrouwkerk te Ninove, Gent, 1980). Op het plan zijn volgende elementen toegevoegd: →

Oorspronkelijke liturgische zonering: I = koor, liturgie van de kanunniken; II = dwarsbeuk, doorloopruimte en altaren privémissen; III = schip, prediking tot de bedevaarders.

Hoofdassen: A1-A2 = hoofdaltaar-orgel; B1-B2 = Maria-altaar-Norbertusaltaar dwarsbeuk; C1-C2 = noordelijke zijaltaar-biechtstoel De Koninck; D1-D2 = zuidelijk zijaltaar-biechtstoel Verhaegen.

a = lambrisering schip; b = lambrisering dwarsbeuk; c = oorspronkelijke plaats communiebank; d = vermoedelijke plaats preekstoel van Bergé: e = ingang vanuit het kloosterpand vóór 1770; f = ingang vanuit het kloosterpand na ca. 1770; g = ongewijzigde ingang vanaf het Kerkplein.

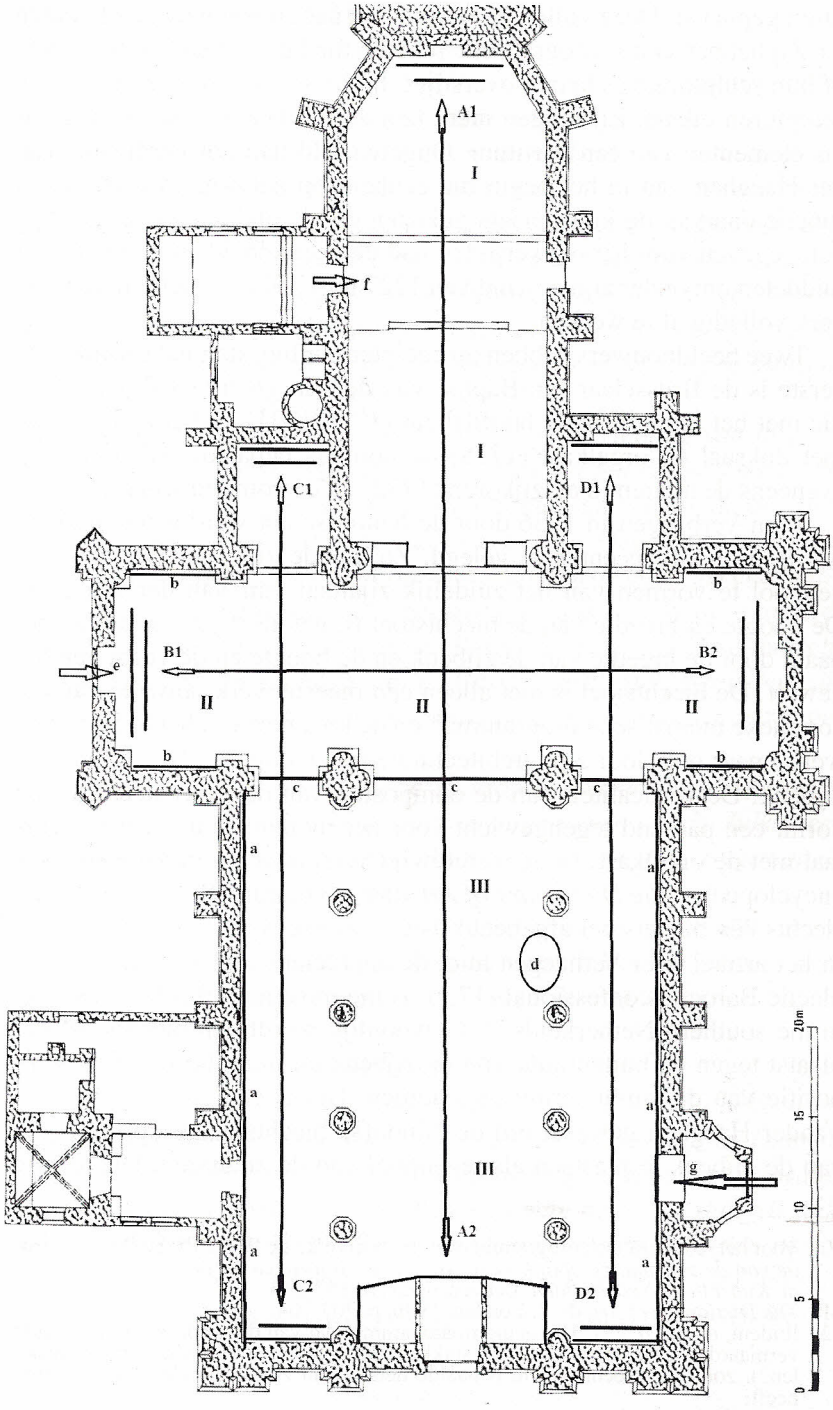
A1
I
f
I
C1
D1
b
b
B1
B2
e
II
II
II
b
b
c
c
c
a
a
III
d
a
a
III
ge
A2
a
a
C2
D2
20m
15
10
5
0

turen geplaatst. Deze vullen de ruimte niet aan, integendeel zij bepalen ze. Zij hebben een scenografische functie, die hun liturgische betekenis of hun sculpturale esthetiek overstijgt. In die scenografie versterken de sculpturen elkaar. Zij mogen niet afzonderlijk bekeken worden, maar als elementen van één partituur. Ongetwijfeld had abt Ferdinand Van der Haeghen van in het begin die eenheid op het oog en heeft hij in functie daarvan de kunstenaars gekozen en als opdrachtgever richtlijnen gegeven voor het ontwerp. Hij had de gezondheid en de financiële middelen om onder zijn bewind van 1727 tot 1754 het interieur van zijn kerk volledig af te werken.

Twee beeldhouwers hebben op het interieur hun stempel gedrukt. De eerste is de Brusselaar Jan-Baptist Van der Haeghen (1688- ca.1738), die met het monumentale hoofdaltaar (1728-1731) en het tochtportaal met doksaal en orgelkast (1728) de hoofdas bepaalde. Hij ontwierp eveneens de altaren in de zijkoren (1732) en de communiebank.

Toen Verhaegen in 1736 door de Ninoofse abt werd aangetrokken, waren de hoofdaccenten al gelegd. Zo diende zijn biechtstoel de tegenpool te vormen van het zuidelijk zijaltaar van Van der Haeghen. De hoogte en breedte van de biechtstoel is, net als bij het zijaltaar, bepaald door de breedte van de zijbeuk en de hoogte en de vorm van het gewelf. De biechtstoel is niet alleen een meesterwerk omwille van het complexe thematische programma[40] en de kwaliteit van het beeldhouwwerk, maar ook door zijn architecturale impact op de ganse zuidelijke zijbeuk. De verticaliteit van de compositie van de twee biechtstoelen vormt een passend tegengewicht voor het monumentale centrale portaal met de orgelkast. In de wereldwijd verspreide en gerenommeerde encyclopedie *The Dictionary of Art* staat bij de rubriek 'Confessional' slechts één biechtstoel afgebeeld: het Ninoofse werk van Verhaegen.[41] In het artikel over Verhaegen luidt de appreciatie: "His monumentally plactic Baroque confessional (1736) is the most remarkable of its kind in the southern Netherlands."[42] Gewoonlijk wordt een biechtstoel geplaatst tegen de buitenmuur van de zijbeuk en in de horizontale compositie van de lambrisering opgenomen. Het is een geniaal idee van Vander Haeghen geweest om de Ninoofse biechtstoelen op het einde van de zijbeuk te plaatsen als tegenpool van de zijaltaren. Die locatie

40 Voor het iconografisch programma van de abdijkerk, zie W. BERGÉ, *De iconografie van de voormalige abdijkerk te Ninove*, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Kunst in de Nederlanden*, Leuven, 1981, p. 357-396.

41 *The Dictionary of Art*, dl. 7, Londen, 1996, p. 703-704.

42 Ibidem, dl. 32, p. 251. Het is uitermate jammer dat van dit werk met wereldwijde vermaardheid de laatste decennia stukken zijn afgevallen of weggenomen (gestolen?), zodat de biechtstoel in bepaalde details van zijn originele glans verloren heeft.

bepaalt mee het uitzonderlijk ruimtelijk impact van de biechtstoel.[43]

De lambrisering, dertig meter lang langs beide zijden, omsluit het kerkschip. Eertijds was het schip vooraan afgesloten door de communiebank. Het schip was de ontvangstzone voor de bedevaarders. Vandaar dat rechts (zuidkant) het levensverhaal van de heiligen Cornelius en links (noordkant) dat van Cyprianus wordt uitgebeeld. Men moet zich deze ruimte voorstellen zonder kerkstoelen, zodat vanaf de zijbanken het abstracte spel in het vloerpatroon kan bewonderd worden. De twee wanden zijn elkaars echo. De boiserie is uitzonderlijk door haar monumentaliteit, haar omvang, door de afwisseling van schilderij en bas-reliëf en uiteraard ook door de kwaliteit van het beeldhouwwerk.[44] Een Ninoofse kanunnik heeft het in een tekst uit 1779, die diende gestuurd naar Philippe Baert, over "*eene der brillanste boiserien van het Nederlandt, van eene der schoonste ordonantien, die den voornoemden heer Belthouwer Verhaegen oijt heeft gegeven*".[45] Centraal in het kerkschip stond de preekstoel van Bergé.[46] Deze diende niet voor de zondagspreek - die werd in de parochiekerk gehouden - maar voor het prediking tot de pelgrims. Het schip met zijn orgel, biechtstoelen, preekstoel en wandbeschot had het karakter van een religieuze feestzaal, 'un palais de la foi'.[47] Het schip fungeerde als een zelfstandige ruimte, maar met uitzicht op het koor, het hoogaltaar en de zijaltaren in de dwarsbeuk, het domein van de kanunniken. Klank, woord en beeld konden er vervloeiden in een totaalervaring. Het was een religieuze operazaal, waarin het theater van de barokke liturgie werd opgevoerd in een schitterend decor.

Verhaegen bepaalde eveneens de aanblik van het dwarsschip met zijn twee grote altaarportieken, die tegen de uiteinden van de dwarsbeuk zijn geplaatst en het ganse muurvlak tot tegen het hoge raam vullen. Opnieuw heeft de plaats de structuur van de compositie bepaald. De twee altaren dienden een echo van elkaar te zijn. Een krachtige noord-zuidas was nodig om te wedijveren met de dominerende oost-westas.

43 Zie ook PHILIPPOT e.a., *L'architecture religieuse*, p. 615: " Dans le confessionnal, plus encore que dans les autels du transept, celui-ci se libère de la logique tectonique du meuble pour construire à partir de l'autorité plastique des éléments architecturaux secondaires et de leur impact scénographique".

44 Ibidem, p. 510: "Le résultat, alliant variété et clarté avec une autorité formelle étonnante, constitue certainement l'intérieur le plus impressionnant réalisé par un lambris du baroque tardif."

45 G. VANDE WINKEL, *Beschrijvinge der Abbatiale kerck van de hh. Cornelius ende Cyprianus nevens Ninove. (1779). Tekstuitgave*, in: *Analecta Praemonstratensia*, 60, 1984, p. 82.

46 Thans te zien in de Sint-Pieterskerk te Leuven. Voor de beeldhouwer Jacques Bergé, zie W. BERGÉ, *Jacques Bergé, Brussels beeldhouwer 1696-1756*, Brussel, 1986.

47 Term gebruikt door G. BAZIN, *Les Palais de la Foi. Le monde des monastères baroques. Autriche, Allemagne et Suisse, Belgique, Russie orthodoxe*, 2 dln., Fribourg, 1981. De Ninoofse abdijkerk wordt behandeld in dl. II, p. 229-232.

Beide assen kruisen elkaar onder de koepel. De ruimte van het transept, tussen de communiebank en het koor, was niet toegankelijk voor de pelgrims en voorbehouden aan de kanunniken. Het was aanvankelijk een doorloopruimte van het kloosterpand naar het koor, en ook een ruimte met vier altaren voor de private missen.[48] De twee altaarcomposities van Verhaegen zijn spectaculair en ongezien. Het schilderij staat traditioneel in de onderste geleding van het altaarportiek. Verhaegen keert die relatie om door het schilderij in de bovenste geleding te plaatsen en zo de blik van de kijker opwaarts naar de top van de compositie te trekken. De diagonaal van het kruis geeft aan beide compositie de nodige dynamiek.[49] De zes schilderijen in de dwarsbeuk (lambrisering en altaren) zijn oudere schilderijen van Antoon Van den Heuvel (circa 1600-1677) en behandelen het lijden van Christus. Zoals het schip was het transept een zelfstandige architecturale zone met een thematische eenheid. Over het meubilair van het koor gaan we hier niet uitweiden. Daar heeft Verhaegen geen werken uitgevoerd.

In hun schitterend boek over de barokke religieuze architectuur leggen Philippot en zijn medewerkers uit hoe de laatbarokke kerkruimte bepaald wordt door het meubilair, dat aan de binnenruimte eenheid geeft.[50] In de gotische kerk wordt die ruimte bepaald door de ritmiek van muren, bogen, gewelfribben, vensters, kortom door de structuur van het gebouw. Het meubilair is daaraan ondergeschikt. In de laatbarok is het gebouw slechts het omhulsel van het meubilair, dat de scenografische hoofdtoon voert. De Ninoofse kerkruimte is volgens deze kenners de meest geslaagde realisatie van de laatbarokke architectuur in de Nederlanden. Na de recente restauratie zetten de witte muren en het witte gewelf het warme meubilair nog veel meer dan vroeger in de kijker. Deze binnenruimte vraagt om een helder licht en ontvangt dat ook. Het meubilair voert vanuit alle uithoeken van de kerk als het ware één meesterstuk uit. Ook al is vandaag de originele preekstoel niet meer aanwezig en al is de originele liturgische driedeling van de kerk (koor, transept, schip) verbroken sinds de abdijkerk parochiekerk is geworden, toch blijft de oorspronkelijk bedoelde ruimtelijke ervaring nog

48 De deur naar het kloosterpand zit nog verscholen achter het portiek van het Onze-Lieve-Vrouwaltaar en moet gebruikt zijn tot einde de jaren zestig van de 18de eeuw. Pas na de afwerking van de nieuwe abdijgebouwen sloten de nieuwe sacristie en het kloosterpand aan op het koor zodat dit vooraan kon betreden worden. De deur achter het Norbertusaltaar lijkt een valse deur, die als visueel pendant moest dienen van de noordelijke deur naar het klooster. De ingang vanaf het Kerkplein was al van bij de inwijding van de kerk in de tweede travee van het schip aanwezig.

49 De Ninoofse kanunnik, die in 1779 een beschrijving van de kerk naar Philippe Baert opstuurde, was het uitzonderlijk karakter van deze composities niet ontgaan. Hij heeft het over *twee groote portaelen met eene raere ordannantie* (VANDE WINKEL, *Beschrijvinge*, p. 81).

50 PHILIPPOT e.a., *L'architecture religieuse*, p. 409-411.

Detail biechtstoel van Theodoor Verhaegen. Het wapenschild van abt Ferdinand Van der Haeghen bevindt zich op de rug van de zitbank van de priester. (foto D. Van de Perre)

grotendeels intact. Of om het met de woorden van anderen te zeggen: "Les regards des visiteurs sont fascinés par le mobilier, qui forme un ensemble unitaire exceptionnel des années 1730, du maître-autel à l'est au grand orgue à l'ouest, sans oublier les lambris, les confessionnaux et les autels du transept de Théodore Verhaegen."[51]

Besluit

In twee kerken is vandaag het œuvre van Verhaegen nog dominant aanwezig : in de Mechelse kerk van Sint-Jan-de-Doper en Sint-Jan-Evangelist en in de Ninoofse abdijkerk. In de eerste kerk heeft hij drie sculpturen staan (preekstoel en de twee banken van de kerkmeesters) en twee werken die naar zijn plannen zijn uitgevoerd (altaar, portaal met doksaal en orgelkast). Deze gotische kerk biedt echter niet het heldere omhulsel waarin het laatbarokke meubilair de hoofdtoon kan voeren.

Te Ninove heeft Verhaegen zijn omvangrijkste en meest vernieuwende werk nagelaten: biechtstoel, lambrisering in het schip en twee monumentale portiekaltaren in het transept. Driemaal gaat het om een uitzonderlijk werk dat elders zijn gelijke niet vindt. Te Ninove wordt zijn meubilair opgenomen in de totaliteit van het barokinterieur, waarbij de boventoon gevoerd wordt door het hoofdaltaar en de orgelkast van Jan-Baptist Van der Haeghen. Die totaalcontext geeft aan het Ninoofse oeuvre van Verhaegen een enorme meerwaarde en omgekeerd wordt het werk van Van der Haeghen door dat van Verhaegen de hoogte ingestuwd. De man die aan beide beeldhouwers kansen bood, die de ruimte liet bouwen waarin hun meubelcreaties tot schittering kon komen en die als chef-dirigent het programma heeft bepaald, was abt Ferdinand Van der Haeghen. Hij heeft met zijn wapenschild zijn handtekening nagelaten op de westgevel en op elk belangrijk onderdeel van het meubilair.

51 Ibidem, p. 114.

De ontdekte ontwerptekening, die het contract bezegelde tussen hem en beeldhouwer Verhaegen symboliseert op een uitzonderlijke wijze de eenheid van visie tussen opdrachtgever en kunstenaar. Daardoor heeft de Ninoofse tekening niet alleen een grote historisch-artistieke, maar ook een grote symbolische waarde.

Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23
9401 Pollare

Bijlage: Biografie van Theodoor Verhaegen door Philippe Baert (circa 1780)

Philippe Baert, bibliothecaris van de Brusselse markies François du Chasteler en secretaris van de Brusselse Academie van Schilder- Beeldhouw- en Bouwkunst, verzamelde voor zijn *Memoires des sculpteurs des Pays-Bas* (1780) inlichtingen over kunstenaars en kunstwerken bij allerlei vrienden en correspondenten over het ganse land.[52] Over Theodoor Verhaegen schreef hij twee korte teksten, bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, waarvan de ene (Handschriften II 95/24 fol. 4-6) iets uitgebreider en beter gestructureerd is dan de andere (Handschriften II 95/23 fol. 187-188), die de kladversie lijkt te zijn. We publiceren in extenso de eerste tekst, die door Baert gebundeld is met een reeks andere biogafieën onder de titel *Additions à la vie privée, et aux ouvrages des sculpteurs, architectes, ciseleurs, graveurs de medailles des Pays-Bas*. De tekst is vermoedelijk een aanvulling op de *Memoires* van 1780, en rond die tijd te dateren.

Baert vermeldt (Handschriften II 95/23 fol. 262v°) dat hij voor het samenstellen van zijn tekst over Verhaegen twee bronnen heeft gebruikt:
1. memoire procuré par m. de Servais à Malines
2. beschrijving van Mechelen

Van Gaspar-Josephus de Servais is het handschrift *Jaerboeken der Parochiekerk van de hh. Joannes-Baptist en Johannes Evangelist binnen Mechelen* bekend.[53] Dit is de parochiekerk van Verhaegen. Deze 'de Servais' moet aan Baert een nota over het leven van Verhaegen bezorgd hebben.

Met '*beschrijving van Mechelen*' bedoelt Baert hoogst waarschijnlijk het werk *Historische samen-spraeke over de Stadt Mechelen, tusschen Pipinus ende Ludolphus de selve stadt doorwandelende*, uitgegeven te Mechelen in 1776 en samengesteld door de Mechelse kanunnik Geraard Dominicus de

52 Voor de figuur van Baert, zie D. VAN DE PERRE, *Nieuwe biografische teksten over Jan Baptist Simoens en Frans Drieghe*, in: *Het Land van Aalst*, 63, 2011, p. 175.
53 Opgenomen in de bibliografie van POUPEYE, *Théodore Verhaegen*, p. 108.

Azevedo (1712-1782).[54] Baert zelf had contact met de Mechelse grafelijke familie Cuypers, die op haar beurt banden had met Geraard Dominicus de Azevedo.[55] Graaf Jozef Cornelius Ghisleen Cuypers was de uitgever van het anonieme, door kanunnik Rombout Nicolaas van den Eynde (1697-1765) samengestelde werk: *Provincie, Stad ende district van Mechelen* (Brussel, 1770). Hierin is in de 'Inleiding' een interessante biografie van Verhaegen opgenomen.[56] Geraard Dominicus de Azevedo nam na zware anonieme kritiek op dit werk, de verdediging ervan op zich. Baert kreeg dus inlichtingen uit de tweede hand, een twintigtal jaar na de dood van Theodoor Verhaegen. Zijn informanten moeten de oude Verhaegen wel nog gekend hebben.

Hoewel Poupeye het manuscript van Baert niet geraadpleegd heeft, zijn de bronnen die hij gebruikte voor zijn biografie dezelfde als die van Baert. Vandaar dat in de Verhaegenbiografie van Poupeye alle gegevens staan, die ook bij Baert voorkomen. Toch blijft de tekst van Baert interessant, omdat hierin veel meer dan bij Poupeye, ook aandacht besteed wordt aan de mechanische toestellen die Verhaegen heeft ontworpen. Voor de tijdgenoten was de uitvinder even belangrijk als de beeldhouwer, wat ook blijkt uit het enig bewaarde portret, waarop beeldhouwer en uitvinder gelijkwaardig zijn afgebeeld.

Koninklijke Bibliotheek Brussel, Handschriften, II 95/24 fol. 4-6

Theodore Verhaegen

1. Cet artiste avoit beaucoup d'esprit, et quoique son education n'eut rien que d'ordinaire, son genie porté aux sciences, fit qu'il embrassa la sculpture, l'architecture, la poësie, et les mechaniques.
2. Il immagina pour les autrichiens et leurs aliées pendant la guerre de Flandre en 1740 de nouveaux ponts volans Ils avoient 30 pieds de longeur et ne pesoient que 1600 livres. Ils supportoient la plus grosse artillerie, et se dressoient en cincq minuttes. Ils meriterent l'approbation du marechal de Saxe : approbation de grand poids. On en conserve les modelles à Paris. Mr le comte de Cuypers[57] en a un dessin
3. Il fit encore une machinne en forme d'œuf, avec laquelle on pouvoit, avec peu de personnes enfoncer les plus gros pilots.
4. Il inventa une machinne, par laquelle on pouvait resister à toutte sorte d'artillerie.
5. Il inventa encore plusieurs autre machines tres utiles, qu'il n'a jamais communiqué.
6. L'exces de son amour propre, la rudelle de son caractere, et ses reponses

54 Hierover J. MUYLDERMANS, *Vier Mechelse Geschiedkundigen in de XVIIIe eeuw*, in: *Verslagen en mededelingen van de Kon. Vlaamse Academie voor Taal en letterkunde*, 1926, p. 418-419.
55 J. MUYDERMANS, *De edele familie Cuypers te Mechelen in de 17de en 18e eeuw*, in: *Verslagen en mededelingen van de Kon. Vlaamse Academie voor Taal en Letterkunde*, 1925, p. 161-164.
56 In de lange voetnoot, p. II-IV.
57 Waarschijnlijk Frans Cornelius Ghislain Cuypers (1731-1798), die een groot verzamelaar was, met interesse voor technische uitvindingen (MUYLDERMANS *De edele familie Cuypers*, p. 162-164).

satyriques et mordantes avoient indisposé contre lui l'esprit de ses confreres et ses concytoiens.
7. Il mourut pauvre, frappé d'appoplexie. Il laissa une veuve, une fille et un fils pretre.
8. Le pere de notre sculpteur etoit un charpentier tres expert et ingenieux. Il fit à Malinnes le pont tournant, nommé Craenbrugge, d'ont le mechanisme, quoique tres simple, est regardé comme un chef d'œuvre. Il redressa la tour de l'eglise de l'abbaye de Grimberge, qui panchoit, et qui etoit pret à tomber.
9. Voici un catalogue de quelques uns de ses ouvrages.[58]
11. A Malines, dans l'Eglise de S. Jean, la chaire à precher en bois, au bas de la quelle on voit Jesus-Christ en bon pasteur, accompagné de plusieurs autres personnes. Il est à remarquer que toutte la masse de l'ouvrage repose sur la tete de Jesus-Christ. Elle couta 4000 florins. Nota. La chaire d'Hanswyck couta aussi quatre mille florins.
12. Item dans la meme Eglise, la decoration en bois de stales des marguiliers, ornée des basreliefs
13. Dans l'Eglise paroissiale de St. Pierre, l'autel en bois, dedié au nom de Jesus. Nota. Cet autel a eté vendu le .... 1778, lorsqu 'on proposa à demolir cette Eglise.
14. Dans l'Eglise des Carmes dechaussés, la chaire à precher en bois.[59]
15. Dans l'Eglise des Alexiens, l'autel de leur chapelle.[60]
16. A l'enceinte exterieure de la metropolitaine, un grouppe de deux anges, qui soutiennent le St. Sacrement.[61]
17. Une vierge tenant l'enfant Jesus, placée pres de la porte, nommée Neckerpoel.[62]
18. A Dermonde, dans l'Eglise collegiale de ..., l'autel de St... ,decoré de figures.[63]
19. A Lockeren, dans l'Eglise de ..., la chaire à precher.[64]
20. A Ninove, dans l'Eglise de l'abbaye de St. Corneille, la boiserie de deux petittes nefs collaterales, ornée de basreliefs en bois. Item, un grand confessional, placé à la droite du grand portail, decoré de la figure de J.C., qui donna les clefs à S. Pierre. Item, la decoration des portails de la croisée.
21. Verhaegen fit imprimer, sous de noms supposés, plusieurs critiques et satyriques entre autres:
-Triumh waghen, verbeeldende de vaert van Loven, c, in 4°
-Samen spraecke tuschen Ste Rombouts thorn, ende de Verloren Cost van Loven, imprimé à Malines en 1750, in 4°.

58 Nummer 10 ontbreekt, niet door een omissie, maar door een vergissing bij het nummeren.
59 Kerk is met de Franse Revolutie afgebroken.
60 Kapel is met de Franse Revolutie afgebroken.
61 Niet meer aanwezig.
62 Nog aanwezig in de huidige Keizerstraat.
63 Het Sint-Nikolaasaltaar in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Dendermonde.
64 De preekstoel in de Sint-Laurentiuskerk van Lokeren.

HET PROTEST TEGEN DE VERVUILING VAN DE DENDER (1945-1980) EEN MILIEUHISTORISCHE VERKENNING (Deel 2)

Romain John VAN DE MAELE

Actiegroepen mengden zich in de discussie

Op 15 oktober 1971 publiceerde *De Voorpost* een interview met de eerste volwaardige staatssecretaris van leefmilieu, Karel Poma.[1] Poma had een wetenschappelijke vorming achter de rug, en was van 1945 tot 1971 verbonden aan de Antwerpse Waterwerken (AWW) als scheikundige-bacterioloog. Een week na het interview spoorde *De Gazet van Aalst* de inwoners van de Denderstreek aan om een comité op te richten dat, met wetenschappelijke documentatie als uitgangspunt, aandacht zou vragen voor de problematiek. Jongere gemeenteraadsleden moesten het probleem opwerpen in alle gemeenteraden.[2] Bijna gelijktijdig werd in *De Voorpost* een actiegroep vermeld: RALDES (Regionale Aktiegroep Leefmilieu Dender en Schelde).[3] Een maand later refereerde *De Voorpost* aan de RALDESkrant die als een onschatbare informatiebron werd beschouwd.[4] De aandacht voor de vervuilingproblematiek had indirect een gunstig effect. De beheerder van de NV Denderland werd veroordeeld tot het betalen van een boete van 8.000 frank voor milieuvervuiling, en in Gijzegem hadden drie bedrijven besloten om samen 150 miljoen te investeren in de bouw van een waterzuiveringsstation.[5]

De Wielewaal, een natuurvereniging van het traditionele type, riep in 1972 op om bij de overheid aan te dringen op de bouw van

1 R.J. VAN DE MAELE, 'Het protest tegen de vervuiling van de Dender (1945-1980). Een milieuhistorische verkenning (Deel 1)', in: *Het Land van Aalst*, LXVI, 2014, nr. 4, p. 305-330, waar 329-330. Het adres van Arthur de Decker (noot 8) is niet Leerbeekstraat, maar Leebeekstraat. Hij is ook bereikbaar op het e-mailadres dedeckertuur@hotmail.com.
2 'De Denderpest. Ook een SOS komitee Denderstreek kan nuttig werk verrichten', in: *De Gazet van Aalst*, 23.10.1971, p. 1.
3 *De Voorpost*, 29.10.1971, p. 10.
4 'Leefmilieu: vechten tegen de problemen', in: *De Voorpost*, 21.12.1971, p. 2.
5 'Gijzegem', in: *De Voorpost*, 31.12.1971, p. 11.

zuiveringsstations.[6] Datzelfde jaar kwam de vervuiling direct en indirect aan bod in de Aalsterse gemeenteraad.[7] Schepen Bogaert (CVP) dacht dat er in een niet te verre toekomst opnieuw vis in de Dender zou spartelen,[8] een opvatting die, getoetst aan de verdere ontwikkelingen, ofwel ironisch bedoeld was of getuigde van een grenzeloos vertrouwen in de zuiveringtechniek.[9] Schepen Caudron (VU) vroeg aandacht voor illegale vuilnisbelten en de vervuilde Dender.[10] Het Ministerie van Volksgezondheid echter beantwoordde de parlementaire vragen over de Dender met de stelling dat het water periodiek onderzocht werd en dat aanvullend onderzoek niet nodig was.[11] Minder geruststellend was een artikel van Martin Hutsebaut. Hij wees erop dat het lozen 'van scheikundige afvalstoffen op hoge temperaturen [...] scheikundige reacties [kunnen] veroorzaken die aan de basis liggen van zeer intense luchtvervuiling.'[12] Ter hoogte van de Glucoseries Réunies (Aalst) dreef in het voorjaar schuim op de Dender, maar het werd naar verluidt niet door de graanderivatenfabriek veroorzaakt. De vervuiler was een bedrijf dat wasmiddelen had gebruikt, en *De Gazet van Aalst* vroeg zich af of naar dat bedrijf gezocht was en of er een proces-verbaal in de maak was.[13]

Marcel de Bisschop, die al meermaals de vervuilingproblematiek onder de loep had genomen, beklemtoonde in 1973 dat men bij het zoeken naar een gepaste methode voor de huisvuilverwerking rekening moest houden met de eventuele effecten van de tijdelijke opslag van het huisvuil. Vervuilende elementen, eventueel pathogene organismen, konden met het percolaat in de bodem dringen of afvloeien naar beken en rivieren. De Bisschop gaf de voorkeur aan het verbranden van huisvuil en het slib uit beken en rivieren, met recuperatie van de

6 D.S., 'Natuurbescherming is zelfbescherming', in: *De Gazet van Aalst*, 19.02.1972, p. 2.
7 'In de raadszaal', in: *De Gazet van Aalst*, 03.06.1972, p. 4; 'Op de agenda van de gemeenteraad', in: *De Gazet van Aalst*, 02.09.1972, p. 2.
8 'Schepen Bogaert: weer vis in de Dender', in: *De Gazet van Aalst*, 03.06.1972, p. 3. Zie ook 'Hengelen', in: *De Gazet van Aalst*, 23.12.1972, p. 3.
9 In 1989 wilden Aalst 2000, de *Aalsterse Gids*, de Werkgroep Leefmilieu Aalst en de Bond Beter Leefmilieu te weten komen wat de jeugd van de vervuilde Dender dacht. De titel van het artikel waarin de jeugd opgeroepen werd om aan een wedstrijd en andere activiteiten deel te nemen sprak boekdelen: 'Aalst 2000. Denderproject 1989. De Dender: 'Bedankt lieve ouders...'', in: *Aalsterse Gids*, mei 1989, jrg. 6, nr. 62, p. 10.
10 *De Gazet van Aalst*, 08.04.1972, p. 16.
11 'Denderriool', in: *De Gazet van Aalst*, 21.10.1972, p. 16.
12 Martin HUTSEBAUT, 'Stedebouw en ruimtelijke orderning. Het milieuvraagstuk (L'Environnement), in: *De Gazet van Aalst*, 09.12.1972, p. 3.
13 'De Denderstreek in de kijker. De kern van de zaak', in: *De Gazet van Aalst*, 01.04.1972, p. 16.

warmte.[14] Bij de opening van de Aalsterse jaarbeurs bevestigde hij dat het stadsbestuur wilde bijdragen aan het biologisch herstel van de Dender. Het bestuur kon daarbij rekenen op de medewerking van politici uit Hofstade.[15] Het zoeken naar oplossingen werd gestimuleerd door een groeiend aantal milieugroepen: de Werkgroep Leefmilieu Denderstreek, de Regionale Aktiegroep Leefmilieu die de gewesten Aalst en Dendermonde vertegenwoordigde (RALGAD), de Werkgroep Leefmilieu van Baasrode...[16] De vervuiling werd ook bestudeerd door Jeugd en Wetenschap (in Aalst actief sinds 1961) in het laboratorium van jeugdclub Timarcha, en op initiatief van ATB De Natuurvrienden ging in Dendermonde een week van het leefmilieu door. De oproep werd gesteund door RALDES, een natuurbeschermingscomité en de Aktiegroep Leefmilieu uit Baasrode.[17] Senator Cooreman (CVP) uitte zijn verontwaardiging over o.a. de milieuhinder die de Dender in het centrum van Dendermonde veroorzaakte.[18]

'Het is toch allemaal voorbij... de idyllische Dender, de reuk van 't water', schreef een medewerker van *De Gazet van Aalst* in februari 1974.[19] De minister van openbare werken, Jos de Saeger, keek vooruit en had het over de bouw van een zuiveringinstallatie van 150.000 IE. De uitvoering kon nog wel een tijd op zich laten wachten, want het gewenste bedrijfsterrein in Hofstade lag op het tracé van de geplande autoweg A29.[20] Het gemeentebestuur van Baasrode sloot zich bij de vereniging Dender, Durme en Schelde aan voor de bouw van een waterzuiveringsstation. Aan die vereniging was naar verluidt een subsidie van 70 miljoen frank toegezegd.[21] Sommige commentatoren, zoals Martin Hutsebaut, bespraken de vervuilingproblematiek in een

14 Marcel DE BISSCHOP, 'Over methodes van huis- en industrievuilverwerking', in: *De Gazet van Aalst*, 07.04.1973, p. 16. De behandeling van percolaat moet systematisch worden aangepakt; zie *Afvalwatersituatie bij composterings- en vergistingsbedrijven*, Directoraat-Generaal Rijkswaterstaat, Lelystad, 1996, Nota nr. 96048, p. 27-38.

15 'Op de 26e jaarbeurs in de Keizershallen', in: *De Gazet van Aalst*, 07.09.1973, p. 5; J. DE LOOSE, 'Hofstade. Komt waterzuiverings- en verbrandingsinstallatie er', in: *De Voorpost*, 09.11.1973, p. 15.

16 'Werkgroep Leefmilieu Denderstreek', in: *De Gazet van Aalst*, 28.07.1973, p. 16; 'Regionale Aktiegroep Leefmilieu', in: *De Gazet van Aalst*, 01.12.1973, p. 2; 'Baasrode. Werkgroep Leefmilieu bestaat 1 jaar', in: *De Voorpost*, 11.01.1974, p. 30.

17 'Timarcha', in: *De Voorpost*, 07.12.1973, p. 7; PVDE, 'Dendermonde krijgt week van het leefmilieu, in: *De Voorpost*, 15.03.1974, p. 17.

18 'Vrije Tribune. CVP', in: *De Voorpost*, 18.01.1974, p. 2.

19 TIIL, 'Milieu 1926. Aan den oever van den Dender', in: *De Gazet van Aalst*, 09.021974, p. 9.

20 'Aalst houdt grote schoonmaak', in: *De Voorpost*, 11.01.1974, p. 1; 'Aalst. Waterzuivering en huisvuilbranding op voorzien terrein?', in: *De Voorpost*, 01.02.1974, p. 5.

21 'Baasrode', in: *De Voorpost*, 08.03.1974, p. 20.

ruimer kader. De Denderstreek bevond zich in de 'grijparmen van [de] pollutie', maar ze had haar eigen toekomst in de hand. Hutsebaut gaf de voorkeur aan zuiveringsstations die zowel het huishoudelijk als het industrieel afvalwater zuiverden. Die aanpak was economisch en milieutechnisch de meest efficiënte. De auteur vroeg ook om het gebruik van pesticiden te matigen en wees op gerealiseerde projecten in Genk en in het IJzerbekken. Zoals De Bisschop benadrukte ook Hutsebaut dat de waterzuiveringproblematiek moest worden benaderd vanuit een globale visie op afvalverwerking. In Ukkel werd geëxperimenteerd met een bescheiden vorm van gescheiden afvalinzameling, en misschien kon ook Aalst een gelijkaardig project overwegen.[22] In 1974 gingen milieu- en studiedagen door in Baasrode, Aalst en Dendermonde.[23] In Aalst toonde men twee flesjes water: een met 'Denderwater zoals eenieder dat kent, vuil en smerig', en een flesje met gezuiverd water... Uit de berichtgeving blijkt dat RALDES een coherente visie had, die fel leek op het 'programma' van Martin Hutsebaut. Voor het noordelijke deel van het gewest sprak RALDES zich uit voor een composteringsinstallatie, samen met een verbrandingsoven. Voorts moesten grondstoffen maximaal gerecycleerd worden, en de warmte-energie van de verbrandingsoven mocht niet verloren gaan. Andere berichten getuigden van een overdreven optimisme. Toen bekend werd dat in Dendermonde een zuiveringsstation voor verschillende gemeenten was gepland, besloot Paul van den Eede dat in de nabije toekomst in de Dender opnieuw 'helder parelend water' mocht worden verwacht. De geplande nieuwe Dendermonding bood de stad de kans om aan de 'oude' Dender een milieuvriendelijke bestemming te geven. De omvorming van die 'oude' Dender tot een uitgestrekte parkeerruimte stootte alleszins op bezwaren.[24] Voorlopig was de hinderlijke geur, vooral in de zomer, nog niet verdwenen. Een actiegroep uit Dendermonde (Actiekomitee Zuivere Lucht, Zuiver Water) wilde het publiek sensibiliseren en wees op de resultaten die men in Engeland had geboekt. Als het mogelijk

22 Martin HUTSEBAUT, 'Ook onze oude stadskernen dienen geherwaardeerd te worden', in: *De Voorpost*, 05.04.1974, p. 7.

23 'Baasrode', in: *De Voorpost*, 12.04.1974, p. 15; 'Stichting Lodewijk de Raet. Studienamiddag Leefmilieu', in: *De Gazet van Aalst*, 13.04.1974, p. 11; 'Aalst. Zorg om leefmilieu', in: *De Voorpost*, 19.04.1974, p. 9; 'Dendermonde', in *De Voorpost*, 26.04.1974, p. 32; F.K. 'Dokteren of voorkomen van milieuziekte', in: *De Voorpost*, 03.05.1974, p. 6; 'Morgen start week van leefmilieu', in: *De Gazet van Aalst*, 21.09.1974, p. 1; 'Leefmilieu – negendaagse met tips voor iedereen', in: *De Voorpost*, 27.09.1974, p. 10; 'De negendaagse van het leefmilieu', in: *De Gazet van Aalst*, 28.09.1974, p. 3.

24 PVDE, 'Dendermonde krijgt een waterzuiveringsstation', in: *De Voorpost*, 03.05.1974, p. 4; PVDE, 'Een jachthaven in Dendermondse binnenstad?', in: *De Voorpost*, 03.05.1974, p. 7.

was het water van de Thames te zuiveren, dan was dat ook mogelijk met het water van de Dender en de Schelde. Vele lokale milieugroepen – in Baasrode en Berlare, Gijzegem, Aalst, Liedekerke, Denderleeuw, Okegem – waren aangesloten bij RALDES en voerden gezamenlijk actie voor een gezond leefmilieu.[25]

Eind 1974 werd de Denderstreek getroffen door waterellende. Niet alleen de hevige regenval, maar ook vervuilde beken en de Dender zelf, waarover *De Voorpost* ironisch schreef dat die de laatste jaren 'een beetje verwaarloosd' was, veroorzaakten de watersnood.[26] Ondertussen werden de plannen voor de bouw van zuiveringsstations concreter: het station van Ninove bevond zich in een vergevorderd administratief stadium, en de provincie Oost-Vlaanderen had een richtlijn uitgewerkt. Er waren vijf stations in gebruik en er moesten nog 54 installaties gebouwd worden. Het Aalsterse station zou op de grens van Hofstade en Gijzegem komen en een capaciteit van 200.000 inwonersequivalenten hebben.[27] De ingrepen waren hoogdringend, en niet alleen de Dender maar ook de beken moesten dringend worden aangepakt. De analyse van een aantal monsters toonde aan dat het water een vrij hoge zuurtegraad had: tussen 5 en 6 pH. Bovendien werden er vervuilende chemische elementen en stikstofhoudende verbindingen in aangetroffen. Het zelfreinigend vermogen van de rivier was te beperkt om de vervuiling ongedaan te maken.[28] Milieuverenigingen zoals RALDES benadrukten het belang van waterzuiveringsstations en spraken zich ook uit over de inplanting. De bouw van een zuiveringsstation in de ecologisch waardevolle Wellemeersen werd met klem afgewezen omdat men eraan dacht dat gebied met slib op te hogen.[29] Sommige 'oplossingen' gingen

25 'Vissen in Dender en Schelde: vooralsnog een droom', in: *De Voorpost*, 19.07.1974, p. 8.; 'Stichting Leefmilieukomitee Aalst', in: *De Voorpost*, 30.08.1974, p. 2.

26 'Aalsters kort nieuws', in: *De Voorpost*, 08.11.1974, p. 2.

27 'Kort...', in: *De Gazet van Aalst*, 10.08.1974, p. 16; 'Dokteren aan het waterzuiveringsprobleem', in: *De Voorpost*, 29.11.1974, p. 12. Een inwonersequivalent 'is de vervuilingswaarde, gelijkwaardig aan de hoeveelheid afvalstoffen die door één [volwassen] inwoner gemiddeld per dag [etmaal] wordt geloosd.' *Groot woordenboek der Nederlandse Taal 1*, Utrecht/Antwerpen, Van Dale Lexicografie, 1984[11], p. 1220. Voor de bouw van zuiveringsstations baseerde men zich op de potentiële vervuiling, en K. de Brabander (IHE) heeft erop gewezen dat de gehanteerde IE-norm (150 l/dag en per inwoner) een overschatting was. Die stelling berustte op metingen in de omgeving van Aalst. Dirk VAN DE PERRE, 'Onze waterzuiveringsdagen: nabeschouwingen', in: 't *Klokzjiël*, juli 1982, jrg. 3, nr. 2, p. 11.

28 Marc DE DECKER, 'Een reportage over het water tussen Aalst en Dendermonde', in: *De Voorpost*, 10.011975, p. 4; Johan VELGHE, 'Aalsters kort nieuws', in: *De Voorpost*, 17.01.1975; Marc DE DECKER, 'Het waterrijk land tussen Aalst en Dendermonde. Waterverontreiniging', in: *De Voorpost*, 17.01.1975, p. 4; J.V., "Teer en pek bevuilen Dender ekstra', in: *De Voorpost*, 21.02.1975, p. 1.

29 Johan VELGHE, 'Opnieuw alarm voor Wellemeersen', in: *De Voorpost*, 28.02.1975, p. 3.

gepaard met nieuwe, onbedoelde schadelijke neveneffecten. Marcel de Bisschop reageerde positief op de voorstellen van het overkoepelende actiecomité. Hij sprak zich uit voor een multidisciplinaire aanpak, maar zijn tussenkomsten in het directiecomité van de Intercommunale Het Land van Aalst lokten volgens De Bisschop meermaals de reactie uit dat zijn uitleg te academisch was. In *De Voorpost* beschreef hij het zuiveringsproces en hij becijferde dat een station met een capaciteit van 200.000 IE gepaard ging met een slibproductie van 200 tot 300 m^3 slib per etmaal.[30] De bouw van een zuiveringsstation in de Wellemeersen was volgens RALDES niet alleen milieutechnisch ver van ideaal, het plan druiste ook in tegen de bestaande wetgeving.[31]

Sommige Aalsterse bedrijven, zonder of met een beperkte lozingsvergunning, leefden formeel de wet na: ze lieten hun afvalwater ophalen met tankwagens, en die loosden het dan indirect in de Dender via een beek in de nabijheid van de Hammestraat. Bij een hoge waterstand kon het afvalwater niet naar de Dender vloeien en het resultaat was een aantal vervuilde weiden. RALDES vroeg om een verscherpt toezicht en stelde in afwachting van een definitieve oplossing een gedetailleerde tussentijdse oplossing voor die gedeeltelijk door het stadsbestuur werd aangenomen.[32]

Van plan tot uitvoering: een lange en moeilijke weg

In 1937 sprak schepen Gustaaf de Stobbeleir al over de bouw van een zuiveringsstation. In 1975 – bijna 40 jaar later – werden niet alleen in de omgeving van de Hammestraat illegale lozingen vastgesteld, ook op andere plaatsen langs de oevers was het één ellende: 'Wie momenteel langs de Aalsterse Denderboorden woont, kent geen gelukkige dagen, meer dan ooit stinkt de Dender als een open riool, terwijl de gassen uit het water bubbelen. Eens te meer haalt de industrie de schouders op en verwijst men naar de ontoereikende waterzuiveringinstallaties.'[33] Wie op het water de kost verdiende, was er nog beroerder aan toe. Een medewerker van *De Voorpost* haalde scherp uit naar de industrie. Stakende binnenschippers hadden braakneigingen en hoofdpijn. Volgens

30 Marcel de Bisschop, 'Waterzuivering in de Dendervallei', in: *De Voorpost*, 07.03.1975, p. 10.
31 L. van der Helst, 'Betreft: Artikelen omtrent leefmilieu De Voorpost 12.04.1975', in: *De Voorpost*, 25.04.1975, p. 4.
32 Johan Velghe, 'Wie heeft hand in waterverontreiniging rond Aalsterse Hammestraat', in: *De Voorpost*, 09.05.1975, p. 1; 'Aalsterse akkefietjes', in: *De Voorpost*, 05.09.1975, p. 10.
33 Johan Velghe, 'Vissers ontstemd over vuilnis in stadsparkvijvers', in: *De Voorpost*, 08.08.1975, p. 20.

de redacteur dacht de industrie enkel aan een hogere productie en waste ze de handen in onschuld als het milieu ter sprake kwam. Impliciet pleitte de schrijver voor een andere kijk op economie en ecologie. Het louter bedrijfsmatig denken was alleen gericht op winst en wentelde de milieukosten af op de samenleving.[34]

Ondanks de bewustwording en de vele plannen liet de uitvoering van de noodzakelijke milieutechnische ingrepen op zich wachten en was stankoverlast in de tweede helft van de jaren '70 nog altijd stof voor nieuwe debatten. Tijdens een raadszitting in het najaar van 1975 beaamde de Aalsterse burgemeester, Marcel de Bisschop, de problemen, en hij zou, indien het toegelaten was, de kritiek toegejuicht hebben. Raadslid Van der Veken (VU) vroeg een verbod in te voeren op het lozen van warm afvalwater en kleurstoffen.[35] Ongeveer een jaar later plaatste Luk van der Helst (RALDES) de geurhinder en de waterverontreiniging in een ruimer milieukader.[36] Begin 1977 werd aangedrongen op de bouw van zuiveringsstations van bron tot monding en strengere lozingsvoorwaarden. Bestaande bedrijven moesten zelf installaties laten bouwen. Nieuwe bedrijven moesten meteen de wettelijke bepalingen naleven. Anders gezegd, men vroeg de toepassing van het principe 'de vervuiler betaalt.'[37] Tijdens de maand februari liet een groep van vooral jongeren van zich horen: ze manifesteerden onder de naam Cede Nulli en protesteerden o.a. in de buurt van Amylum (de vroegere Glucoseries Réunies). Hun protestboodschap luidde: 'Waar men gaat langs Denderwegen, steeds komt de stank u tegen!'[38] Later dat jaar werd er eindelijk opnieuw gebaggerd, en voor de studie van de aanleg van collectoren ging een BTK-project van start.[39]

Kort na de jaarwisseling doorprikte professor André van der Beken (laboratorium voor hydrologie, VUB) enkele illusies. Op 26 januari 1978 ging in Aalst een lezing door onder de titel 'Terug vissen in de Dender?' De initiatiefnemers waren de Vrienden van de VUB,

34 'Aalsterse akkefietjes', in: *De Voorpost*, 05.09.1975, p. 10.
35 'Oppositie reeds in verkiezingsstemming', in: *De Voorpost*, 03.10.1975, p. 1.
36 Luk VAN DER HELST, 'Leven van de stank', in: *Vies Oilsjt*, 01.11.1976, p. 5.
37 *De Voorpost*, 14.01.1977, p. 7. Het principe 'de vervuiler betaalt', in het Frans samengevat in het substantief 'pollueur-payeur', vond pas ingang rond 1970. Isabelle PARMENTIER, 'Autorités communales et financement de la luttre contre la pollution (Belgique, fin XVIIIe – début XIXe siècle), p. 267-268. Parmentier heeft erop gewezen dat boetes voor (illegale) lozingen niet als een toepassing van het principe mogen worden beschouwd. Het principe vindt pas toepassing wanneer lozingen worden toegestaan tegen betaling van een bij voorbaat vastgelegde vergoeding (heffing), bedoeld om de verwerking te financieren.
38 ddp, 'Demonstratie aan St.-Annabrug. Dender moet gezuiverd!', in: *De Voorpost*, 18.02.1977, p. 5.
39 GH. H., 'Baggerwerken in de Dender', in: *De Voopost*, 15.07.1977, p. 8; Wilfried LISSENS, 'Zuiver Denderwater', in: *De Voorpost*, 25.11.1977, p. 3.

CSV De Rank, het Humanistisch Verbond, de Oudervereniging voor Moraal, de PVV-jongeren, het Liberaal Vlaams Studentenverbond, het Willemsfonds en het Masereelfonds. Bij de aanwezigen waren o.a. Marcel de Bisschop (CVP), milieuschepen Annie de Maght (PVV) en provincieraadslid Aloïs van den Bossche (SP). De spreker had het over het beheer van het Denderbekken en nam afstand van de titel. Hij beschreef de hydrologische kenmerken van de Dender en wees op het sterk wisselend debiet. In de winter bedroeg dat soms 120 m^3/sec, maar gedurende 40 % van de tijd was het niet meer dan 2 tot 3 m^3/sec. De totale lozing van afvalwater was gemiddeld eveneens 2 m^3/sec, en dat betekende dat de Dender gedurende 40 % van de tijd een open riool was. Meer dan 150 dagen per jaar was het debiet lager dan 5 m^3/sec en dat volstond niet om het afvalwater te verdunnen en te vervangen. Die problematiek was niet nieuw, en men wist al aan het eind van de negentiende eeuw dat het natuurlijk debiet een grote rol speelde bij de verwijdering van afvalwater, hoewel de verhoudingen vroeger nooit zo nauwkeurig werden beschreven.[40]

De situatie ging gepaard met een groot overstromingsgevaar tijdens de wintermaanden en een zeer grote vervuiling tijdens de zomer. De vervuilers waren de bevolking (huishoudelijk afvalwater), de industrie (koel- en productiewater) en de landbouw. De bevolking gebruikte gemiddeld 120 tot 150 l water/dag. Van der Beken gaf een definitie van het begrip inwonersequivalent, en raamde de vervuiling door de bevolking op 441.000 IE (voor het totale Denderbekken). De industrie zou ongeveer 1.000.000 IE vertegenwoordigen. Het Ministerie van Volksgezondheid schatte die vervuiling beduidend lager (ca 50 %). Van de industriële bedrijven was 88 % langs de Denderoevers ingeplant. In de sector Aalst werd de vervuiling op 130.000 IE (huishoudelijk afvalwater) en 203.000 IE (industrie) geschat. De industriële vervuiling werd berekend aan de hand van het aantal arbeiders, en dat was een discutabele methode. Op basis van de gegevens kon men echter stellen dat het water van de Dender tussen Aalst en Dendermonde uit ongeveer ¾ afvalwater bestond. De industrie zou een deel van het gebruikte water moeten recycleren. Door o.a. de uitspoeling van meststoffen nam de concentratie van algen sterk toe (eutrofiëring). Het waren vooral stikstof (N), fosfor (P) en kalium (K) die dit probleem in de hand werkten. De

40 'Bij den minsten zonnenschijn wasemt de Oude Dender een verpestenden stank uit.' Met de Oude Dender werd wellicht het afvoerkanaal langs het goederenstation bedoeld, en de schrijver stelde vast dat er te weinig 'gezond water' was om 'zonder gevaar met het vuile water gemengd te worden.' Een aanvaardbare afvoer, met een voldoende verdunning, was slechts mogelijk bij een waterstand van 1 meter.' 'De Oude Dender', in: *De Denderbode*, 01.05.1887, p. 2.

landbouw en de huishoudens veroorzaakten echter in dezelfde mate de waterverontreiniging (elk 50 %).

Om het te lage zuurstofgehalte te verhogen, kon men beluchtingsystemen bouwen. Voorts was de spreker van oordeel dat het noodzakelijk was om wachtbekkens aan te leggen om in de zomer het debiet te verhogen. Zuiveringsstations braken op dat ogenblik vrijwel alleen organisch materiaal af (koolwaterstofverbindingen) en de installaties hadden een geringe efficiëntie. Er moest aandacht worden geschonken aan de recyclage van het water dat door de industrie werd gebruikt, aan aangepaste lozingsvergunningen, enz. De kosten voor de bouw van een station met een capaciteit van 200.000 IE in Aalst werden op 1 miljard frank geraamd, maar die investering zou niet volstaan om de problematiek globaal op te lossen. Naast de beluchting, enz. was een verhoging van het debiet een belangrijke factor.[41] Prof. Van der Beken 'bevestigde' impliciet de eerdere uitspraken van Marcel de Bisschop: de Dender zuiveren was een complex probleem. De bouw van waterzuiveringsstations was in de toenmalige omstandigheden een noodzakelijke, maar geen voldoende ingreep. De berekening van de noodzakelijke capaciteit was meermaals omstreden. Men maakte gebruik van extrapolaties en die zijn altijd indicatief. Niet alleen de capaciteit was omstreden, ook de keuze voor het juiste type van zuiveringsstation werd meermaals aan de orde gesteld.

'Met waterzuiveringsstations is de kous niet af,' schreef een medewerker van *De Voorpost*. Die boodschap leek heel wat mensen wakker te schudden. Jan Caudron stak een beschuldigende vinger uit naar Amylum, en de scouts van het district Aalst organiseerden samen met de Wielewaal, RALDES en de VZW Durme een bewustwordingsdag.[42] ICD (Initiatief Comité Denderstreek) manifesteerde op het water met een vlotactie om de totale verloedering van de Denderstreek aan te klagen. De afvaart gebeurde in Geraardsbergen en eindigde de eerste dag in Ninove. De volgende dag ging het van Ninove naar Aalst, en de manifestatie werd afgesloten met een drijftocht tussen Aalst en

41 E.V., 'Met waterzuiveringsstations is de kous niet af!', in: *De Voorpost*, 03.02.1978, p. 16.

42 'Jan Caudron tijdens de VUJO-kaderdagen', in: *De Voorpost*, 03.03.1978, p. 6; '27 maart bewustwordingsdag', in: *De Voorpost*, 17.03.1978, p. 18. Dat de bouw van waterzuiveringsstations een noodzakelijke, maar onvoldoende schakel van de sanering was, werd bijna tien jaar later, bij de opening van de waterzuiveringinstallatie in Ninove, nogmaals terecht benadrukt. Zie DIRK VAN DE PERRE, 'Schenkt Ninove weldra klaar water?', in: *'t Klokzjiël*, mei 1987, jrg. 8, nr. 5, p. 8-9. Politieke gezagsdragers stelden de werkelijkheid wel eens rooskleuriger voor dan ze was. Zie H.N.L., 'De '3 musketiers' openen het waterzuiveringsstation', in: *'t Klokzjiël*, mei 1987, jrg. 8, nr. 5, p. 10-11 en 37.

Dendermonde. Er waren verschillende stopplaatsen langs de oevers.[43] Het debiet volstond niet om de vlotten naar Dendermonde te laten drijven. Er was trek- of peddelkracht nodig.[44] 'Het vlot niet met de Dender' luidde het commentaar op de voorpagina van *De Standaard* van 5-6 augustus 1978. Een spandoek op het vlot, dat vooral uit olievaten bestond, bracht op een andere manier dezelfde boodschap: 'En toch kan het vlotten'. De foto van de Aalsterse fotograaf Paul van den Abeele bracht niet alleen het protest tegen de vervuiling van het water in beeld, maar liet de lezers ook kennismaken met een andere vervuilingsbron: de schoorsteen van de Aalsterse elektriciteitscentrale die een massa zwarte rook uitbraakte.

RALDES, dat zichzelf als een klassieke actiegroep zag maar die volgens de criteria van Marc Hooghe de 'nieuwe' milieubeweging vertegenwoordigde, had aan ICD voorgesteld samen te werken, maar dat had niet tot het gewenste resultaat geleid. ICD wilde de globale negatieve situatie van de streek ombuigen en streefde op die manier een doelstelling na die verder reikte dan de door RALDES beoogde milieupolitiek.[45] RALDES bleef samenwerking nastreven en voerde actie samen met o.a. Opbouwwerk Pajottenland.[46] Tijdens de Aalsterse gemeenteraad van 30 augustus 1978 vestigde Remi van Vaerenbergh (CVP) de aandacht op de actie van ICD, en wees op de noodzaak van een beter milieubeleid en de wenselijkheid van een herkalibrering van de Dender. De Aalsterse KP achtte het, zoals Van Vaerenbergh, mogelijk beide verzuchtingen met elkaar te verzoenen.[47] In september werden de leden van ICD door *De Voorpost* als 'milieurakkers' voorgesteld, maar men stemde in met de doelstellingen die met de vlottocht waren nagestreefd.[48]

Het effect van de voorgestelde infrastructuurwerken werd niet altijd

43 'Per vlot de Dender voor het leefmilieu', in: *De Voorpost*, 04.08.1978, p. 3.
44 Mondelinge mededeling van Arthur de Decker (Gent) op 20 april 2012.
45 In de beginperiode had de werkgroep kennelijk moeilijkheden met de naamgeving. In de kranten was er zowel sprake van ICD als van DAC, en in een met de hand geschreven, niet gedateerd voorstel dat door Arthur de Decker (Gent) wordt bewaard, is de naam van de vereniging: *Aktiekomitee Dender*. Het comité in wording was gehuisvest in Ninove. In artikel 3 van de voorgestelde statuten werd de doelstelling als volgt omschreven: 'De groep neemt de Denderstreek aan als werkterrein en de Denderbevuiling als konkreet vertrekpunt, met het doel een bewuste schakel te zijn in het werkelijk verbeteren van het algemeen leefmilieu door de bevolking zelf.' (Titel I, art. 3) De vervuiling van de Dender werd duidelijk als element van een ruimere problematiek gezien, en het comité rekende voor de gezondmaking eerst en vooral op de bevolking. Impliciet vertolkte art. 3 de opvatting dat de slachtoffers van de vervuiling die ook zelf in de hand werkten.
46 'Standpunt van Raldes inzake het initiatiefkomitee Denderstreek', in: *De Voorpost*, 11.08.1978, p. 7.
47 'De zoveelste...', in: *Het Ajuintje*, 01.09.1978, p. 7.
48 'Het wordt menens met de afvalwateraanpak. Kollektorenaanleg eerste stap naar schone Dender', in: *De Voorpost*, 29.09.1978, p. 8.

goed begrepen. Zo vreesde een aantal Aalstenaars dat de bouw van een zuiveringsstation in Hofstade – voorbij Aalst – geen invloed zou hebben op de problemen in Aalst. Die vrees was onterecht, want het Aalsterse afvalwater zou niet meer direct in de Dender worden geloosd – het zou d.m.v. riolen en collectoren naar de installatie in Hofstade worden geleid.[49] Eind september 1978 werd in *De Voorpost* de bouw van collectoren uitvoerig belicht, en daarbij werd ook aandacht besteed aan de meest recente zomers. In 1976 was het een zeer warme zomer, en toen was de stank overal waarneembaar. De killere en nattere zomers van '77 en '78 hadden de geurhinder getemperd, maar het probleem was niet teruggedrongen. In Aalst wilde de plaatselijke overheid meewerken aan een oplossing. De stad coördineerde de noodzakelijke werken. De zone Aalst bestond uit Groot-Aalst, Erpe-Mere, Wieze, delen van de gemeente Lede, Schoonaarde, Erondegem en Haaltert. Er was een installatie van 200.000 IE gepland. In sommige gemeenten moest nog een algemeen rioleringsplan worden opgesteld.

In Aalst vond men de grootste concentratie van vervuilingsbronnen aan de linker oever. Het tracé voor de afvoer tussen Erembodegem en Hofstade lag in grote trekken vast. Er kwamen drie grote en twee kleinere collectoren. De aanleg vergde veel detailplanning, en de zuiveringinstallatie zou trapsgewijs tot stand komen. Men moest er over waken dat het afvalwater niet te veel verdund werd, want anders kwam het afbraakproces in de bacteriebedden in het gedrang. Om dit mogelijk te maken werd met drempelsystemen en stortkamers gewerkt. Ook de capaciteit van de collectoren moest nauwkeurig worden bepaald. Bij regenweer moesten ze een capaciteit van 125 liter/seconde en per hectare hebben, en dit gedurende 15 minuten.[50]

Verlangens werden eisen

De inwoners van de Denderstreek werden mondiger. Het comité Groen Hofstade was niet gelukkig met de geplande bouw van de zuiveringinstallatie in een natuurgebied en uitte ook zijn ongenoegen over recente baggerwerken en de opslag van het slib.[51] Toch waagde de stad Aalst het vervuild water van de 'Ballonvijver' in het stadspark naar de Dender over te pompen. Het was een weinig doordachte ingreep

49 Wilfried Lissens, 'Openbare werken: stand van zaken', in: *De Voorpost*, 01.09.1978, p. 3.
50 'Het wordt menens met de afvalwateraanpak. Kollektorenaanleg eerste stap naar schone Dender', in: *De Voorpost*, 29.09.1978, p. 8.
51 RDV, 'Groene jongens van Hofstade hebben gerechtvaardigde grieven', in: *De Voorpost*, 27.10.1978, p. 10.

op het ogenblik dat iedereen naar een schone Dender verlangde.[52] Een jaar later, in september 1979, vestigde minister Marc Galle de aandacht op de werken in uitvoering. De voorlopige capaciteit van de Aalsterse zuiveringinstallatie was 80.000 IE.[53] Dat er eindelijk werk werd gemaakt van de nodige infrastructuur maakte geen eind aan het bewustmakingsproces. Op 16 november 1979 ging er in Aalst op initiatief van het Fonds Léon Lesoil – en met de medewerking van RALDES – een ontmoetingsavond door met als thema de vervuiling van de Dender.[54] Rond die tijd werd in Geraardsbergen DAC (DAK - Denderaktiekomitee) gesticht, een comité dat ernaar streefde actievoerders uit Geraardsbergen, Ninove, Aalst en Dendermonde samen te brengen. In Dendermonde had het comité een petitie opgesteld waarin de luchtvervuiling centraal stond en waarop alleszins door de provinciale gezondheidsdienst was gereageerd. Een inspectrice bezocht Dendermonde, en op vraag van minster Galle sprak ze ook met enkele huisartsen. Het Ministerie van Openbare Werken erkende het door DAC beschreven probleem en schreef het toe aan de lozing van chemisch afval door de industrie. De stank werd toegeschreven aan de gisting van het slib dat uitgebaggerd moest worden. Het comité drong aan op aanvullend luchtonderzoek, want de lozingen konden verbindingen doen ontstaan die bij verdamping ademhalingsstoornissen verwekken. In Geraardsbergen was de Dender volkomen dood. Massale vissterfte was er heel frequent en nu begon 'de stank ook daar de bevolking te wurgen.' Toch leek er minder actiebereidheid te bestaan. Alleen vissers en milieugroepen sloegen alarm. Het comité wilde niet tegen de stadsbesturen maar parallel met de besturen, en in het hele bekken, om aandacht vragen – ook in Henegouwen. Men hoopte bovendien apolitiek te kunnen blijven.[55]

Het comité verwekte 'veel beroering' in Dendermonde en Geraardsbergen, maar in Aalst was er voorlopig weinig aandacht. Een eventuele verklaring voor de lauwe reactie luidde: 'Aalstenaars zijn reeds zo vertrouwd met de voortdurende stankhinder van bedrijven als Amylum, Sulbb, enz. dat men de Dendergeuren er maar bijneemt.' De debat- en stichtingsavond werd ingeleid door leden uit Geraardsbergen.

52 'Het was hier niet meer te luchten', in: *De Voorpost*, 03.11.1978, p. 4.
53 Marc Galle, 'Watervoorziening', in: *De Voorpost*, 07.09.1979, p. .
54 'CSV 't Fabrieksken', in: *De Voorpost*, 09.11.1979, p. 21. Het Fonds Léon Lesoil werkte samen met o.a. RAL en was vernoemd naar de in Duitse gevangenschap overleden Belgische communist Léon Lesoil (1892-1942).
55 LVD, 'Denderaktiekomitee eist onderzoek naar gas- en luchtpollutie', *De Voorpost*, 16.11.1979, p. 9; 'Denderaktiekomitee wil de akties tegen de Dendervervuiling koördineren', in: *Vies Oilsjt*, 01.12.1979, p. 8.

Er werd aan herinnerd dat de Dender al vervuild was vanaf Henegouwen. Die vervuiling was het resultaat van thermische pollutie, anorganische (vanaf Ath, o.a. ammoniakderivaten) en organische afvalstoffen (huishoudelijk afval, afval van brouwerijen, suikerfabrieken, enz.). Alvorens de Aalsterse fabriek Amylum een zuiveringsstation in gebruik nam, veroorzaakte het volgens de sprekers een vervuiling van 95.000 IE. Organisch afval van de bevolking bevatte jaarlijks 630.000 kg fosfor en 2 miljoen kg stikstof. Samengevoegd met de verontreiniging van de landbouw ging het om een immense hoeveelheid afval. Men drong opnieuw aan op strengere controles en op het aanbrengen van schanskorven in plaats van betonnen oeververstersterkingen om de plantengroei te bevorderen. Een aanpak op lange termijn moest samengaan met directe maatregelen. Om efficiënt actie te kunnen voeren streefde het comité naar samenwerking.[56]

De ramingen en de stellingen van DAC lokten een kritische reactie uit van Marcel de Bisschop. Hij raamde de vervuiling beduidend lager dan DAC, professor Van der Beken en het Instituut voor Hygiëne en Epidemiologie. Van der Beken had erop gewezen dat de berekening van de industriële vervuiling discutabel maar niet ongeldig was. De Bisschop beklemtoonde dat die vervuiling d.m.v. een BOD-getal (Biological Oxygen Demand) werd uitgedrukt.[57] In antwoord op een vraag van de Aalsterse volksvertegenwoordiger Willy van Renterghem (PVV) refereerde minister Galle aan de studie van het Instituut voor Hygiëne en Epidemiologie dat de totale belasting op 3 miljoen IE raamde, maar die belasting bleef een twistpunt, ook na de hier onderzochte periode.[58]

56 DVP, 'Milieugroeperingen waren afwezig. Denderkomitee voorlopig niet van de grond in Aalst', in: *De Voorpost*, 30.11.1979, p. 5.

57 VEHE, 'Schepen De Bisschop reageert op Denderaktiekomitee. Laat ons ernstig zijn met het probleem leefmilieu', in: *De Voorpost*, 14.12.1979, p. 4.

58 VEHE, 'Dendervervuiling bereikt 3 miljoen inwonersekwivalenten', in: *De Voorpost*, 29.02.1980, p. 3. Zie ook E. VAN DER ELST, 'Wordt de Dender ooit weer een visrijke rivier?', in: *De Voorpost*, 08.04.1977, p. 14-16, waarin de studie van het IHE uitvoerig wordt besproken. In dat artikel wordt de potentiële vervuiling berekend voor Ath, Lessines, Geraardsbergen, Ninove, Aalst en Dendermonde. Voor de veeteelt bedroeg de raming 1.934.920 IE, voor de industrie 531.073. Het door Marc Galle geschetste beeld was iets minder scherp. In 1981 maakte de Werkgroep Leefmilieu voor Groot-Ninove een onderscheid tussen de potentiële en de werkelijke belasting. Hoewel de totale belasting op 3 miljoen IE werd geraamd, bedroeg die aan de monding slechts 300.000 tot 800.000 IE. Het verschil werd toegeschreven aan de zelfreinigingcapaciteit van de Dender, en de Werkgroep verzette zich dan ook tegen de bestaande plannen. In de omgeving van Ninove was de Dender een 'betrekkelijk zuivere rivier', en er bestonden goedkopere en efficiëntere zuiveringstechnieken dan het voorgestelde zuiveringsstation. 'Waterzuivering: van de regen in de drop', in: *'t Klokzjiël*, november 1981, jrg. 2, nr. 5, p. 4. In Ninove en Geraardsbergen sloegen de Werkgroepen Leefmilieu de handen in elkaar en ze organiseerden op 4 en 5 juni 1982 infodagen over de waterzuivering in landelijke gebieden en publiceerden een documentatiemap met bijdragen van K. de Brabander, A. van der Beken, F. van Wassenhove, H. Neuckermans, D. van de Perre en R. van de Perre. In een schriftelijke mededeling bestempelde Dirk van de Perre die studiedagen als het belangrijkste evenement dat de Werkgroep Leefmilieu van Ninove ooit organiseerde. (9 oktober 2012)

Het aandeel van de huishoudens was 500.000 IE, de vervuiling door de landbouw kwam overeen met 1.900.000 IE, die van de industrie met 600.000 IE. De landbouw was de grootste vervuiler. De verontreiniging in de verschillende zones was de volgende: Dendermonde 88.560 IE, Aalst 155.013 IE, Ninove 56.523 IE en Geraardsbergen 65.569 IE. Het verschil tussen de totale vervuiling en die van de vermelde zones werd toegeschreven aan de verontreiniging in het Waalse landsgedeelte. De grootste industriële vervuilers waren Unal[59] (Geraardsbergen), Fabelta (Ninove), Animalia (Denderleeuw) en Amylum (Aalst). Unal, Fabelta, Amylum en de Verenigde Papier- en Kartonfabrieken uit Oudegem hadden subsidies aangevraagd voor de bouw van een waterzuiveringsstation. Unal, Amylum en VPK hadden al een installatie en ze ontvingen daarvoor subsidies. Unal ontving 787.000 frank, Fabelta 10.266.000 frank, Amylum 33.631.000 frank en VPK 6.027.000 frank. Het ging om grote bedragen, en het principe 'de vervuiler betaalt', dat rond die tijd ingang vond, werd slechts ten dele toegepast.[60] De directie van Amylum uitte haar ongenoegen over de kosten die met de bouw van een waterzuiveringsstation gepaard gingen, maar *Vies Oilsjt* wees erop dat van de investering van 80 miljoen het bedrijf slechts 47 miljoen zelf moest betalen.[61] Het bedrijf zelf vermeldde voor haar zuiveringinstallatie (met een maximale capaciteit van 60.000 IE) andere percentages, en voor de realisatie van haar globaal milieuplan, met o.a. de bouw van een gesloten circuit om thermische belasting van het oppervlaktewater te voorkomen, had het naar eigen zeggen in 1977 al 190 miljoen frank uitgegeven.[62]

De vervuiling door Fabelta Ninove, een bedrijf dat in 1989 nog 470 werknemers telde[63] en belangrijk was voor de tewerkstelling in Ninove, werd na de bestudeerde periode gehekeld in een cartoon van Rufijn de Decker. De spotprent verscheen in *Het Nieuwsblad* van 21 juni 1990 en

59 Unalit, de vezelplatenafdeling van Unal, ging failliet in 2005; de Union Allumettière (de luciferfabriek) was actief van 1912 tot 1999. Zie 'Vezelplatenfabriek Unalit in Overboelare failliet', in: *De Standaard*, 08.07.2005 (www.destandaard.be).

60 De Europese Commissie verzette zich tegen subsidies voor zuiveringinstallaties van industrieel afvalwater. Ze deed dat niet uit ecologische, maar uit economische overwegingen. Subsidies zijn in een aantal gevallen 'concurrentievervalsend'. Zie E. VAN DER ELST, 'Wordt de Dender ooit weer een visrijke rivier?', in: *De Voorpost*, 08.04.1977, p. 14-16, waar 14.

61 'Amylum onze milieuvriendelijke buur. Zeggen ze zelf... wij niet', in: *Vies Oilsjt*, 01.02.1978, p. 8-9. Bedrijfseconomisch bekeken vergemakkelijkte niet alleen de subsidie de investering, de investering kon uiteraard ook boekhoudkundig worden afgeschreven.

62 'Op de hinder-toer... Reeds 190 miljoen tegen hinder aan', in: *De Voorpost*, 02.12.1977, p. 17.

63 Freddy DE CHOU, 'Van het spinnewiel, het vuur en de sigaren', in: *De Denderende steden*, p. 26-35, waar 35.

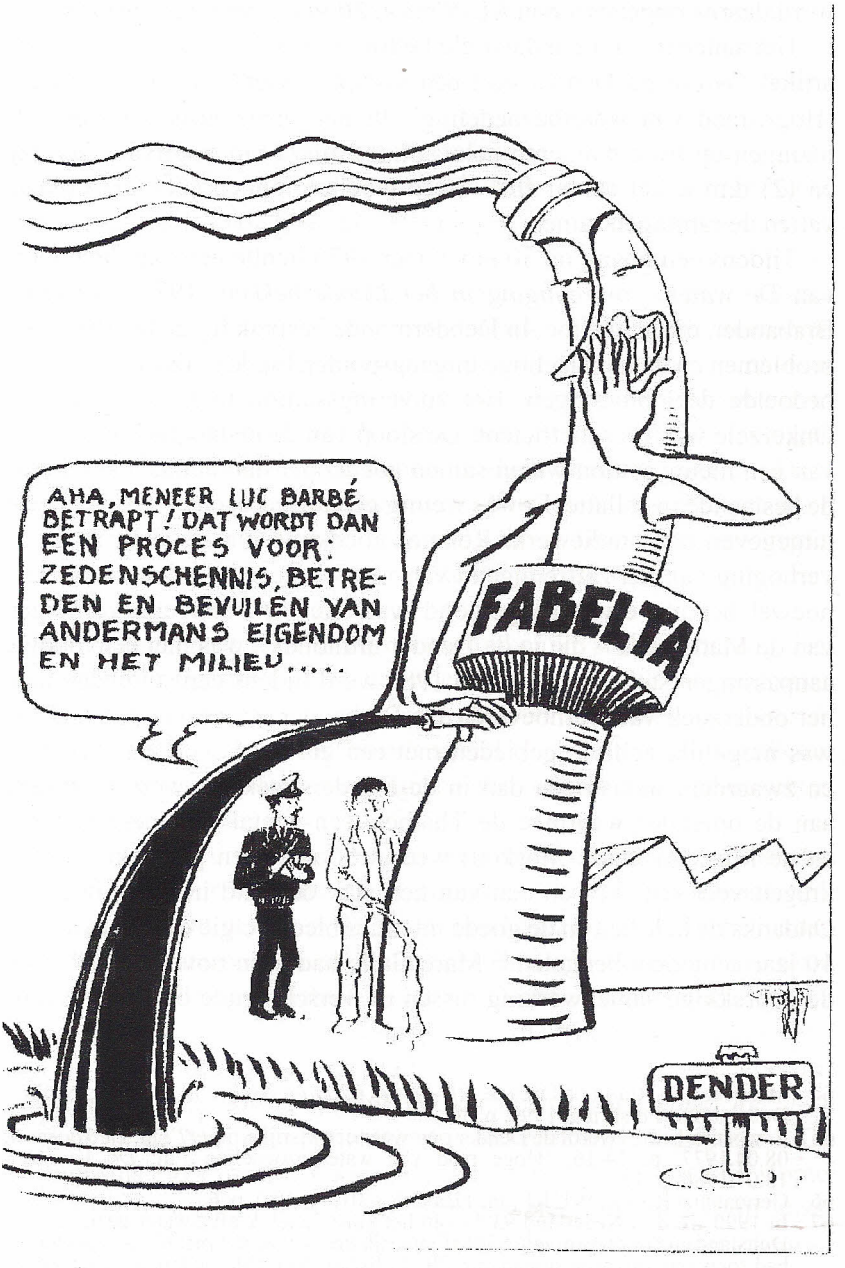

Spotprent van Rufijn De Decker verschenen in *Het Nieuwsblad* van 21 juni 1990. Luc Barbé (Agalev) wordt geverbaliseerd wegens plassen tegen de lachende grootvervuiler, (het toenmalige) Fabelta-Ninove.

werd daarna opgenomen in *RU-fijntjes, 20 jaar Ninove in cartoons*.[64]

Het aandeel van de industriële bedrijven werd gespecificeerd in het artikel 'Wordt de Dender ooit een visrijke rivier?' en in de bijdrage 'Hoge raad van waterbezoedeling'. In het eerste artikel werden de lozingen op twee manieren gekwantificeerd: (1) in m^3 afvalwater/dag en (2) d.m.v. het aantal IE.[65] Twee tabellen, opgenomen als bijlage, vatten de ramingen samen.

Tijdens een lezing op 30 november 1976 lichtte een van de auteurs van *De waterverontreiniging in het Denderbekken* (1977), Karel de Brabander, die studie toe. In Dendermonde besprak hij gedetailleerd de problemen en de halfslachtige uitgangspunten bij de realisatie van goed bedoelde deeloplossingen. Het zuiveringsstation in Geraardsbergen-Onkerzele was zeer inefficiënt. De sloop van de installatie en de bouw van een nieuw station waren samen goedkoper dan het aanpassen van de bestaande installatie. Er was weinig gerealiseerd, en er was veel geld uitgegeven aan studiewerk. Relatief goedkope maatregelen zoals de verhoging van het zelfreinigend vermogen kregen te weinig aandacht, hoewel het nut ervan aangetoond was. Het zelfreinigend vermogen van de Markebeek – die in de Dender uitmondt – was met eenvoudige aanpassingen sterk verbeterd. In 1980 werd tijdens een studiedag naar het onderzoek van Verhoeve en De Brabander verwezen, en sanering was mogelijk, zelfs in gebieden met een grotere bevolkingsdichtheid en zwaardere industrieën dan in de Denderstreek. Er werd herinnerd aan de operaties waarmee de Thames, een aantal Canadese rivieren en de Moskwa (nabij Moskou) weer schoon waren gemaakt. Politici kregen veel kritiek,[66] en een van hen stak de hand in eigen boezem. Ondanks de beloften en de goede intenties bleef België daarna nog ruim 10 jaar achteraan bengelen.[67] Marc Galle had al in november 1979 op de gebrekkige samenwerking tussen de verschillende bestuursniveaus

64 Marc Lion en Rufijn de Decker, *RU-fijntjes,, 20 jaar Ninove in cartoons*, Ninove, De Ninoofse Perskring, 1999, p. 30.

65 E. van der Elst, 'Wordt de Dender ooit weer een visrijke rivier?', in: *De Voorpost*, 08.04.1977, p. 14-16; 'Hoge raad van waterbezoedeling', in: *De Voorpost*, 18.07.1980, p. 12.

66 Germain de Rouck, 'VUJO', in: *Vies Oilsjt*, 01.04.1980, p. 6.

67 In 1990 werd in Nederland 93 % van het huishoudelijk afvalwater gezuiverd, in Duitsland en Groot-Brittanië 87 %. Frankrijk liep wat achter met 68 %. Vlaanderen had toen een zuiveringsgraad van 29 %. België bengelde helemaal achteraan in de Europese ranglijst, nog net voor Portugal en Griekenland. Pas in de jaren '90 kwam een echte inhaalbeweging op gang, maar in 1999 bleek Vlaanderen nog steeds niet te voldoen aan de Europese 'Richtlijn Stedelijk Afvalwater' (1991) die in 1998 gehaald moest worden. 'Waterzuiveringsinfrastructuur. Rioleringen en rioolwaterzuiveringinstallaties. Stand van zaken', in: *De Verrekijker*, 2000, jrg. 1, nr. 3, p. 34-35.

gewezen.[68] In 1980 herhaalde hij dat de Denderproblemen zeer dringend aangepakt moesten worden. Hij besprak de werken in uitvoering en de geplande ingrepen. Voorts wees hij erop dat voortaan in de mate van het mogelijke schanskorven zouden worden gebruikt voor oeververstersterkingen.[69] In 1979, toen Marc Galle het al meermaals over de zuiveringsproblematiek had gehad, reageerde Agalev kritisch op de visie van de minister. Agalev juichte de initiatieven toe, maar wees op eventuele (onbedoelde) effecten van waterzuivering. Het besef dat water gezuiverd werd, droeg wellicht niet bij aan een noodzakelijk geachte mentaliteitswijziging. Men kon ongestoord het water blijven vervuilen, het werd daarna toch gezuiverd. De zuivering van water ging gepaard met de productie van een afvalproduct: slib. Agalev vroeg zich af wat met de berg slib ging gebeuren. De partij zag meer heil in een verandering van gewoonten en het verbieden van vervuilende wasmiddelen en productieprocessen. Intrinsiek waarschuwde Agalev voor een grenzeloos vertrouwen in nieuwe technieken en technologieën.[70] Net na de in deze verkenning onderzochte periode, kregen de plannen van Marc Galle ook tegenwind van RALDES en de in 1978 opgerichte Werkgroep Leefmilieu voor Groot-Ninove. De werkgroep uit Ninove publiceerde in 1981 en 1982 een kritische studie over de waterzuiveringplannen in Groot-Ninove, en ze ging daarbij in tegen de grootschaligheid van het plan van minister Galle. Op 4 en 5 juni 1982 organiseerde de werkgroep de al vermelde studiedagen onder de titel 'De waterzuivering in Landelijke gebieden, inzonderheid het Denderbekken'. De daar geformuleerde voorstellen lagen mee aan de basis van de later uitgevoerde werken.[71] Het blinde vertrouwen in waterzuiveringsstations (zonder meer) was inderdaad niet legitiem: met tweetrapszuiveringsstations kon het water wel worden 'gezuiverd', maar fosfaten en nitraten verwijderen kon niet met die technologie. De

68 'Praten met minister van het Vlaams Gewest Marc Galle', in: *De Voorpost*, 23.11.1979, p. 10.

69 'Minister Galle: prioriteit voor Denderprobleem', in: De Voorpost, 23.05.1980, p. 4. Het gebruik van schanskorven heeft een gunstig effect op het zelfreinigend vermogen van een waterloop.

70 'Agalev kritisch tegenover Marc Galle', in: *De Voorpost*, 30.11.1979, p. 6. Agalev werd als politieke partij opgericht in 1979, hoewel uit de apolitieke beweging Anders Gaan Leven al rond 1973 actiegroepen ontstonden die de ruimtelijke ordening onder de loep namen. Toen de politieke partij ontstond, stond de 'milieubeweging' eerder afwijzend/afwachtend tegenover die stap. Bijna tien jaar later werd opnieuw benadrukt dat voorkomen beter was dan genezen: 'I.p.v. vervuiling te voorkomen, laat men begaan en wordt er achteraf een schamele poging ondernomen om er toch nog wat van te maken. Een beleid waar vooral constructeurs van zuiveringsstations wel bij varen.' 'Dendervervuiling', in: *'t Klokzjiël*, juni 1987, jrg. 8, nr. 6, p. 9-10, waar 9.

71 Schriftelijke mededeling van Dirk van de Perre (19 april 2012).

Eutrofiëring was een van de grote problemen voor de Denderloop in landelijke gebieden. Hier een gezicht op de Denderloop circa 1980 tussen Pollare en Zandbergen. Het water is bedekt door een tapijt van algenbloei. (foto D. Van de Perre)

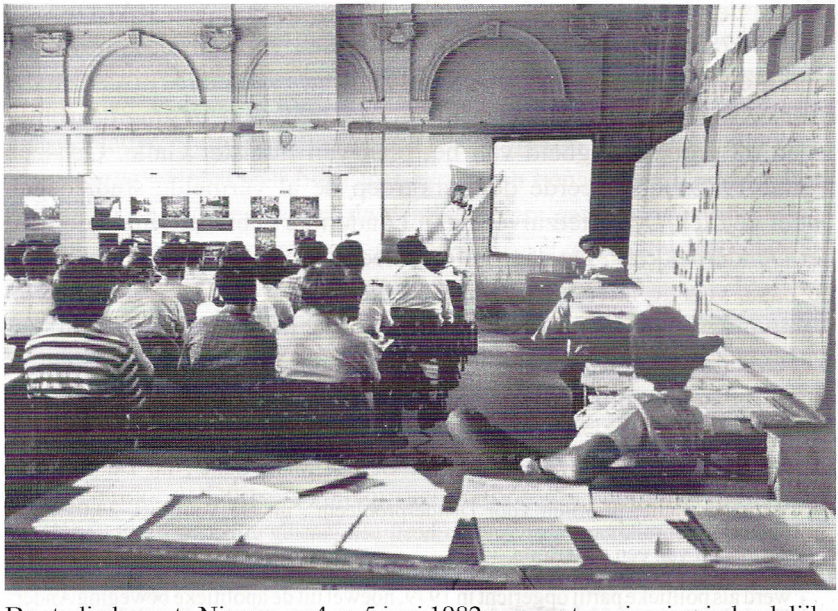

De studiedagen te Ninove op 4 en 5 juni 1982 over waterzuivering in landelijke gebieden van de Werkgroepen Leefmilieu van Ninove en Geraardsbergen waren een keerpunt voor het beleid. De oorspronkelijke visie van één grootschalig zuiveringsstation per fusiegemeente met een zeer duur en uitgebreid netwerk van collectoren werd verlaten voor een meer gedecentraliseerde aanpak. Hier Karel De Brabander van het Instituut voor Hygiëne en Epidemiologie aan het woord op de studiedagen. (foto Het Gouden Blad)

verwijdering van de grote hoeveelheden fosfaten en nitraten vergde de bouw van drietrapszuiveringsstations, maar dat was slechts één element van een strijd op maat. Ook de zelfreinigende capaciteit moest worden verhoogd, en men moest massale en geconcentreerde lozingen voorkomen.[72] In *De waterzuivering in Groot-Ninove, kritisch bekeken* pleitten de auteurs voor een globale aanpak van de problematiek, waarbij rekening werd gehouden met de specificiteit van de boven-, midden- en benedenloop. Vooral in de landelijke gebieden was een aanpassing van de plannen nodig. De auteurs stelden voor de natuurlijke zuiveringscapaciteit te bevorderen en de beluchtingsmogelijkheden te vergroten. Voorts achtten ze een betere debietregulatie noodzakelijk. Vanuit een gezonde kritische reflex pleitten ze ook voor kleine experimenten op enkele kleinere beken: 'Op basis van kleine verwezenlijkingen kan voorzichtig uitgestippeld worden hoe het verder moet.'[73]

Tijdens de zomermaanden van 1980 vonden enkele fundamentele ontwikkelingen plaats: RALDES bouwde een leefmilieusecretariaat uit en stelde lessenreeksen op. Belangrijk in dat verhaal was dat de overheid subsidies toekende. Bij het zoeken naar oplossingen kreeg nu ook het opvoedkundig aspect van de globale aanpak aandacht, en dat was nodig, want de Dender was nog altijd een open riool. In de omgeving van Geraardsbergen was schuim op het water 'normaal'. Op 18 juli organiseerde het Groen Denderkollektief een waterbetoging met afvaart in Ninove. Het protest had een ludiek karakter, mede door het optreden van Vieze Mon.[74] Ook lokale politici begonnen te beseffen dat ze slechts adequate beslissingen konden nemen nadat ze de materie in een 'didactische' context hadden benaderd. Een Aalsterse groep bracht een bezoek aan een bedrijf in de omgeving van Parijs dat instond voor de zuivering van het water van de Franse hoofdstad. In de benadering die Marcel de Bisschop na het bezoek voorstelde, werd o.a. gepleit voor experimenten met modellen op schaal om de doeltreffendheid van waterzuiveringtechnieken te onderzoeken. Voorts achtte hij het wenselijk in Aalst een laboratorium op te richten om de toxiciteit en de microbiologische samenstelling van geloosd afvalwater

72 'Waterzuivering: van de regen in de drop', in: *'t Klokzjiël*, november 1981, jrg. 2, nr. 5, p. 4.

73 NEUCKERMANS, VAN DE PERRE & VAN DE PERRE, 'De waterzuivering in Groot-Ninove', p. 41.

74 VEHE, 'RALDES bouwt leefmilieusecretariaat uit, en stelde lessenreeksen op', in: *De Voorpost*, 13.06.1980, p. 5; 'Radio Dender en waterbetoging', in: *De Voorpost*, 11.07.1980, p. 18.

te onderzoeken.[75] DAC bleef terecht waakzaam, en ook de Werkgroep Leefmilieu Aalst bleef ingrepen in de waterhuishouding nauwgezet volgen. Een KB van 1 februari 1980 voorzag werken aan de Pas- en Steenbeek – rechttrekking en verbreding – die niet alleen het landschap aantastten, maar ook het eigen reinigingsvermogen van die beken aantastte.[76]

Vanaf Lessines tot Denderleeuw was de Dender in 1980, volgens Marc Galle, nog enigszins zelfreinigend, maar vanaf Denderleeuw tot de monding was de Dender dood. De minister benadrukte dat de verontreiniging zonder dralen aangepakt moest worden, maar de samenwerking tussen de verschillende bestuursniveaus verliep (nog steeds) stroef.[77] In 1976 waren het andere politici die op de wrijvingen wezen.[78] De wrijvingen tussen de verschillende bestuursniveaus stonden haaks op de mentaliteitswijziging die zich bij het publiek aan het voltrekken was. Tijdens een persconferentie in januari 1977 bevestigde de Werkgroep Leefmilieu Aalst die mentaliteitswijziging, en de werkgroep kon met voldoening aankondigen dat de elektriciteitscentrale van Aalst een zuiveringsstation ging bouwen. WLA zag zich wel verplicht strijd te blijven voeren tegen de milieuhinder van Amylum en de vervuiling van grachten en beken.[79] Aan het eind van de hier onderzochte periode, in 1980, was DAC nog steeds actief. Na de vlottentocht van 1978, betoogde DAC (DAK) op 18 juli 1980 met gewone boten. Enkele deelnemers waren wat teleurgesteld over de aandacht langs de oevers, maar globaal genomen was de actie geslaagd. In Aalst werd de St.-Annabrug bezet en Vieze Mon en zijn groep steunden de betogers

75 (Peter), 'Voorstellen van een schepen', in: *De Voorpost*, 18.07.1980, p. 12.

76 DVP, 'Het Dender-aktie-komitee is waakzaam', in: *De Voopost*, 18.07.1980, p. 13; 'Pas- en Steenbeek bedreigd', in: *De Voorpost*, 01.08.1980, p. 3. Rechtgetrokken beken werden door WLA geassocieerd met de lozing van minder zuiver water in de Dender. Een rechttrekking heeft bovendien nog een ander negatief effect: een daling van de totale massa water die een beek kan bevatten in combinatie met een snellere afvoer naar het lozingspunt.

77 Marc Galle, 'De zuivering van de Dender', in: *De Voorpost*, 01.08.1980, p. 2. Samenwerking en controle, de basisvoorwaarden voor een integraal rivierbeleid, zijn ruim dertig jaar later nog steeds problematisch. In september 2012 trof men in de Schelde ongeveer 10 ton dode vissen aan. Door de lozing van vervuild afvalwater konden de vissen niet overleven in het Scheldewater, en het Waalse bedrijf Cosurcra, dat enkele dagen later zelf de vervuiling toegaf, glipte door de mazen van het controlenet. De Waalse milieu-inspectie achtte Cosucra onschuldig en de Waalse milieuminister wees naar Vlaanderen. Zie P. Malaise & Y. Barbieux, 'Waalse vervuiler veilig voor Vlaamse controle', in: *Het Nieuwsblad*, 29 september 2012, p. 5; K. Clemens & P. Malaise, 'Vlaanderen en Wallonië verwijten elkaar vissterfte', in: *Het Nieuwsblad*, 6 oktober 2012, p. 10.

78 'SV Land van Aalst en waterzuivering', in: *De Voorpost*, 28.05.1976, p. 2; 'Land van Aalst in aktie', in: *De Voorpost*, 16.07.1976, p. 4;

79 'Leefmilieu en waterzuivering', in: *De Voorpost*, in: 14.01.1977, p. 6.

met een luide boodschap.[80] Het comité zette zijn eisen ook 'kracht bij door petities', en wees op een aantal deeloplossingen om o.a. de stank van het water te bestrijden. Er waren 'plannen genoeg', en er werd herinnerd aan de strijdvaardige houding van Karel Poma – van 1974 tot 1977 als staatssecretaris verantwoordelijk voor het leefmilieu – die op één van de negatieve gevolgen van de staatshervorming had gewezen: afvalwater werd in het Brusselse Gewest 'zonder problemen in beken en rivieren geloosd, het water [kwam] toch [in Vlaanderen] terecht.' De plannen van minister Galle, die de vervuiling krachtdadig wilde bestrijden, werden sceptisch onthaald. Men verwachtte duidelijk geen volledige oplossing op korte termijn.[81]

Er zou inderdaad nog veel troebel water door de Dender stromen alvorens een actie van bron tot monding plaatsvond en vóór de rivier 'haar vervuild verleden achter zich' kon laten.[82] Ruim tien jaar later, in april 1991, dienden J. Cuyvers, J. Timmermans, W. Peeters, L. Nelis-van Liedekerke en J. Borremans in het Vlaams Parlement een 'voorstel van resolutie betreffende de waterkwaliteitsdoelstelling voor de middenloop van de Dender en de bijhorende zijrivieren en beken' in. Ze verwezen naar o.a. de Europese milieurichtlijnen, wetten en decreten, en pleitten voor een betere waterkwaliteit. Voor de Dender gold op dat ogenblik nog de laagste normstelling, en uit recente studies was gebleken dat de kwaliteit tussen Geraardsbergen en Denderleeuw slechter was dan in 1979...[83]

Romain John van de Maele
Duinberglaan 25
3001 Heverlee

80 PHR, 'DAK betoogt op Dender en bezet St.-Annabrug', in: *De Voorpost*, 01.08.1980, p. 3.
81 'Is oplossing Denderprobleem nabij?', in: *'t Klokzjiël*, juli 1980, jrg. 1, nr. 2, p. 9-10, waar 9.
82 'Red de Dender – S.O.S. Dendre', in: *De Voorpost*, 19.01.1990, p. 6; 'Regionale aktiegroep 'Red de Dender' schiet uit de startblokken', in: *De Voorpost*, 26.01.1990, p. 1 en 4; 'Dender – S.O.S – Dendre wil harde akties', in: *De Voorpost*, 09.03.1990, p. 10; Tom Ysebaert, 'Dender laat vervuild verleden achter zich', in: *De Standaard*, 21.08.2007, (www.destandaard.be).
83 'Voorstel van resolutie...', Vlaams Parlement, Zitting 1990-1991, 30 april 1991.

Tabel 1: De belangrijkste industriële vervuilers in de Denderstreek in de jaren '70

Bedrijf	Vorm van lozing	m^3/dag	IE
VPK, Oudegem	Uit eigen zuiveringinstallatie in de Dender	1.250	11.500
Ververij Denderland	In de IJsbroekbeek	2.000	30.000
Brouwerij Van Roy, Wieze	In openbare riolen	450	9.000
Brouwerij De Gheest, Aalst	In openbare riolen	500	10.000
Mouterij Le Lion d'Or, Aalst	In de Dender	540	13.400
Mouterij De Wolf-Cosyns, Aalst	In openbare riolen	600	14.000
Amylum, Aalst	In de Dender	3.000	90.000
Teinturia, Aalst	In de Dender	2.000	6.000
FFR, Aalst	In de Dender	1.000	3.000
Animalia, Denderleeuw	In de Dender	400	6.700
United Foods, Denderleeuw	In openbare riolen	500	10.000
Sofilaine, Ninove	In de Dender	400	6.700
Akzo Fabelta, Ninove	In de Dender	120	8.000
Slachthuis, Ninove	In openbare riolen	72	7.500
Unal, Geraardsbergen	In de Dender	1.800	Biologisch gezuiverd afvalwater

Tabel 2: De vervuiling door industrie en veeteelt in de Denderstreek in de jaren '70

Zone	Veeteelt in IE	Industrie in IE
Ath	512.574	6.596
Lessines	247.000	20.170
Geraardsbergen	484.000	31.457
Ninove	280.638	35.858
Aalst	200.276	269.305
Dendermonde	210.432	164.687

GESCHIEDKUNDIGE
VERENIGING
HET LAND VAN AALST

LOSSE NUMMERS - OUDE JAARGANGEN - PUBLICATIES

Los nummer: € 5 • Volledige jaargang: € 18

H. VAN ISTERDAEL, e.a., Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983), 2 banden - 915 blz.: € 30

G. VANDE WINKEL, W. VERNAEVE, Systematisch register op de jaargangen 1 - 50 van het geschiedkundig tijdschrift Het Land van Aalst 1949 -1998, Aalst, 1999 - 158 blz.: € 6

Horenbaultkaart (1596) van het "Land van Aalst" - kleurendruk - 1988: € 25
Sanderuskaart van het "Land van Aalst" - kleurendruk - 1998: € 5

Vijf reproducties van Sanderusprenten - kleurendruk - 1998-2000
- Waterkasteel - Moorsel
- Kasteel - Zandbergen
- Abdij Ten Roosen - Aalst
- Miniemenklooster - Geraardsbergen
- Kasteel - Idegem

Per stuk: € 2,5
Volledige reeks in mapje: € 10

Stadsplattegronden van Aalst (1), Ninove (2) en Geraardsbergen (2) van Jacob van Deventer (1565) - kleurendruk - 2008.
Per kaartblad: € 12
Volledige reeks van 5 bladen: € 50

De prijzen zijn te verhogen met de verzendingskosten. Vooraleer te bestellen, neem eerst contact op met Marc Uyttersprot: uyttersprot.marc@skynet.be

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekeningnummer BE33 3930 3032 7646 van Het Land van Aalst, Asserendries 118, 9300 Aalst

De Riemaecker
PRINTING

Nukerkeplein 9 9681 Nukerke T 055 21 14 04
info@ deriemaecker.be www.deriemaecker.be

Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

HET LAND VAN AALST - DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
Jaargang LXVII - 2015 - Nummer 1 - januari - februari - maart

Bij de 67ste jaargang 3
Onze vereniging aan de eer 4

M. UYTTERSPROT
De eerste vijf oorlogsmaanden in Aalst volgens de verslagen van de krant *Vooruit*. Deel 1 (22 aug. – 24 sept. 1914) 5-32

G. VAN BOCKSTAELE
De schilderijen en andere decoraties in de vroegere woning van Louis Bert-de l'Arbre te Geraardsbergen 33-48

D. VAN DE PERRE
Onbekende ontwerptekening (1749) van Theodoor Verhaegen in Ninoofse kerkarchief 49-70

R.J. VAN DE MAELE
Het protest tegen de vervuiling van de Dender (1945-1980). Deel 2 71-92

Afgiftekantoor: 9340 Lede
Erkenning: P303215

Verantw. uitg.: Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare